

Somogyvári Ildikó:

A történelmi tárgyú irodalom szerepe a nemzeti identitás alakításában: Empátia, csoport-identifikáció és csoportközi folyamatok kapcsolata a befogadásban

PhD disszertáció

TARTALOM

Bevezetés	4
1. Történelem, kollektív emlékezet – a csoportok történetei	6
1.1. Emlékezet és történelem viszonya	6
1.1.1. Egy kitérő: a kulturális emlékezet	7
1.2. A történelem mint elbeszélés: a fikció és a történelmi szöveg kapcsolata	8
1.3. Történelem és szociálpszichológia	13
2. A történelmi regény szerepe a nemzeti identitás közvetítésében	18
2.1. A történelmi regény sajátos helyzete	18
2.2. A történelmi regény pszichológiai szemszögből	19
2.3. A történelem és az irodalom szerepe a nemzetek alakulásában	21
2.4. A történelmi regény nemzeti identitást formáló szerepének vizsgálatai	23
3. Irodalom és érzelmek	27
3.1. Az irodalompszichológiai kutatások	27
3.1.1. Az egyéni interpretációs folyamatok hangsúlyától az empirikus vizsgálatokig	27
3.1.2. Az irodalompszichológiai kutatások irányai	28
3.2. Szociális és kulturális hatások az irodalmi szövegek feldolgozásában	29
3.3. Az irodalmiság lényege (?)	32
3.4. Irodalmi érzelmek	35
3.4.1. Sajátos kapcsolat a szöveg és az olvasó között	39
3.5. Történelmi és irodalmi szövegek befogadásának, érzelmi hatásának eltérései	41
4. Narratív empátia	45
4.1. Az empátia és annak következményei	45
4.1.1. Empátia és csoportközi viszonyok	46
4.2. A narratív empátia szerepe a befogadásban és az olvasóra gyakorolt hatásban	47
4.3. Suzanne Keen narratív empátia elmélete	49
4.3.1. Írói empátia-keltési stratégiák	51
4.4. Etika és irodalom kapcsolata Hogan nézőpontjából	53
4.4.1. A kategóriális és a szituációs empátia	55
5. A történetek mint a csoporthoz kötött érzelmek közvetítői	57
5.1. Kollektív érzelmek és a történetek	58
6. Infrahumanizáció	63
6.1. Csoportközi elfogultság az érzelmek tulajdonítása mentén	63
6.2. Az infrahumanizáció következményei	66
7. A nyelvi csoportközi elfogultság modellje	69
8. A csoporttal való identifikáció mértékének szerepe a csoportközi	

folyamatokban	72
8.1. A nemzeti identifikáció összetevői	74
9. A vizsgálatok céljainak meghatározása	77
9.1. Az infrahumanizáció megjelenésének lehetőségei és korlátai	78
9.1.1. Az infrahumanizációra vonatkozó hipotézisek	80
9.2. A nyelvi csoportközi elfogultság manifesztációja narratív felidézésekben	80
9.2.1. A nyelvi csoportközi elfogultságra vonatkozó hipotézisek	82
10. Az 1. vizsgálat	83
10.1. A vizsgálat anyaga	83
10.1.1. A két csoport meghatározása	83
10.1.2. A novella kiválasztásnak szempontjai és a két változat kialakítása	83
10.1.3. A narratív empátia mérése	84
10.1.4. Tetszés és érték	84
10.1.5. A történet és az irodalmi mű lehorgonyzása	85
10.1.6. A nemzeti identifikáció mérése	85
10.2. Az infrahumanizáció meghatározása a felidézett szövegekben	85
10.3. A nyelvi csoportközi elfogultság meghatározása a felidézett szövegekben	86
10.4. A vizsgálat résztvevői	86
10.5. A vizsgálat menete	86
10.6. A vizsgálat eredményei	87
10.6.1. Narratív empátia, tetszés, identifikáció és idői lehorgonyzás a mintákban	87
10.6.2. A felidézett szövegek elemzése	88
10.6.2.1. Infrahumanizáció az érzelmek és mentális állapotok mentén	88
10.6.2.2. Korrelációk az érzelmekkel és kognitív állapotokkal	91
10.6.2.3. Nyelvi kategória modell	94
10.6.2.4. Korrelációk az LCM-változókkal	97
10.7. Eredmények összegzése a hipotézisek mentén	98
10.7.1. Az infrahumanizációval kapcsolatos eredmények összegzése	98
10.7.2. A nyelvi csoportközi elfogultságra vonatkozó eredmények összegzése a hipotézisek mentén	100
10.8. Az 1. vizsgálat eredményeinek értelmezése	101
11. A 2. vizsgálat	103
11.1. A vizsgálat célja	103
11.2. A vizsgálat anyaga	103
11.3. Az infrahumanizációra vonatkozó hipotézisek	104
11.4. A nyelvi csoportközi elfogultságra vonatkozó hipotézisek	105
11.5. A vizsgálat résztvevői, menete	106
11.6. Eredmények	107
11.6.1. Narratív empátia és a novella értékelése	107
11.6.2. A történetek elhelyezése az időben, a történelmi háttér meghatározása	108
11.6.3. Infrahumanizáció és annak kapcsolata a nemzeti identifikációval	108
11.6.4. A felidézett szövegek minták közötti összehasonlítása	110
11.6.4.1. Érzelmek és kognitív állapotok	110
11.6.4.2. Nyelvi csoportközi elfogultság	112

11.6.5. A narratív empátia kapcsolata az érzelmekkel, kognitív állapotokkal, illetve a nyelvi elfogultsággal	115
11.6.6. Mintákon belüli összefüggések	116
11.6.6.1. A narratív empátia összefüggései	116
11.6.6.2. A nemzeti identifikáció felidézésekben megjelenő hatása	117
11.7. Az eredmények összegzése a hipotézisek mentén	118
11.7.1. Az infrahumanizáció kérdőíves mérésének eredményei	118
11.7.2. Infrahumanizáció vizsgálata a felidézett szövegekben	119
11.7.3. A nyelvi csoportközi elfogultságra vonatkozó eredmények	120
11.7.4. A narratív empátia és a nyelvi absztrakciós szintek összefüggései	121
11.7.5. A felidézett érzelmek gyakorisága a két mintában	122
11.8. A 2. vizsgálat eredményeinek értelmezése	123
12. Összegzés	126
Irodalomjegyzék	130
Köszönetnyilvánítás	145
Mellékletek	146

Bevezetés

Minden csoport, kultúra birtokol olyan történeteket, melyek megőrzésével, ismétlésével saját identitását erősíti. Ezen történetek egy részét képezik azok, melyek a csoport történetéről, vagy történelméről szólnak. Implicite tudjuk, hogy a múltból való tudásunk és az arról való narráció módja alakítja csoport-identitásunkat, nemzeti identitásunkat. A szociális identitáselmélet, illetve a szociális kategorizáció elmélete a csoportba való sorolást, a csoporttal való azonosulást, és az annak fenntartása érdekében működő folyamatokat állítja előtérbe, a vizsgálódások középpontjába (Tajfel, 1978, Turner, 1982). Az elmélet kevésbé foglalkozik az identitás tartalmával (Breakwell, 1993, László, 2005); a szociális identitást olyan, a csoportközi folyamatokra ható individuális pszichológiai működésekkel írja le, ahol a csoporttörténetek nem kapnak helyet. Ugyanakkor a csoport, kultúra fontos történeteinek kiválasztását, fenntartását vagy alakítását egyén feletti, csoportszintű folyamatok is meghatározzák.

A szociális reprezentáció elmélet már keretet ad az individuális és társadalmi folyamatok összekapcsolására (Moscovici, 2002). Az elmélet a jelentést alapvetően szociálisan konstruálnak tartja, és lényegesnek tekinti a reprezentáció tartalmát, illetve annak vizsgálatát is. A reprezentációk narratív szemlélete (László, 1999a, Jovchelovitch, 2002) lehetőséget ad az abban való gondolkodásra, hogy a csoport tagjai által narratívumok formájában megalkotott és megosztott, kommunikált reprezentációk miként szolgálják a csoport céljait és hogyan hatnak az egyének szociális identitására. A csoporttörténetek hozzájárulnak ahhoz, hogy az identitást tartalommal töltődjön fel.

A csoportok történetéről szóló narratívumok közül egy sajátos „történettípusra”, a történelmi tárgyú irodalomra fókuszál ez a dolgozat. Ezek a művek nyilvánvalóan csak kis részét képezik azoknak a történeteknek, melyek akár a csoport történelméről való tudásunkat, akár identitásunkat alakítják – és mint irodalmi művek valóban más funkciókkal is bírnak. Ugyanakkor olyan sikeresnek mondható művek tartoznak közéjük, melyek sok, nagy példányszámú kiadást éltek meg, napjainkig az anyanyelv- és irodalomoktatás részei. Feltehetjük, hogy a történelmi regényeknek vagy novelláknak az esztétikai élmény kiváltásán túl más funkciójuk is van. A történelmi fikcióra mind a történettudomány, mind az irodalomtudomány ambivalensen tekint, változó értékkel

ruházva fel azt, és különféle elvárásokat támasztva vele szemben (ld. Gyáni, 2004, Hites, 2004, Bényei, 2002, 2007). A szociálpszichológia szemszögéből az a legfontosabb, hogy a történelmi regények és novellák mely tulajdonságaik révén, illetve milyen módon és mértékben alkalmasak identitásminták közvetítésére. Ennek vizsgálatakor figyelembe kell venni a történelmi fikciónak a történelemhez – a történészek történeteire – való viszonyát és egyben az irodalmiságát is. A műfaj történelem-történetekkel való kapcsolata rávilágít arra, hogy mennyiben lehet a történelem reprezentációi hordozóinak tekinteni a történelmi tárgyú irodalmi műveket. Fikcionalitásuk nemcsak azt a kérdést vonja maga után, hogy az előbb említett funkciót be tudják-e tölteni, de felveti azt is, hogy mint irodalmi művek milyen hatással lehetnek az olvasókra, és ez a hatásuk miben tér el más, nem-fiktív történelmi szövegektől.

A történelmi regények a szereplők viselkedésén keresztül azonosulásra alkalmas identitás-mintákat, megküzdési mintákat képesek átadni (László, Vincze, K. Somogyvári 2003; Vincze, László, 2004). Az, hogy a történelmi fikció ezt a szerepét el tudja-e látni, függ attól, hogy az olvasó hogyan fogadja be a művet. Feltehetjük, hogy akkor bír bármilyen hatással a csoportidentitásra, ha a befogadás során az olvasó szociális identitása is belép a feldolgozási folyamatba. A történelmi irodalmi művek általában csoportközi helyzeteket jelenítenek meg, melyek percepciójára valószínűleg hatnak a szociális identitás folyamatai akkor, ha a saját csoport vagy azzal pozitív vagy negatív viszonyban álló külső csoport szerepel a történetben. Az olvasó szociális identitása nyilván többféleképpen, több ponton befolyásolhatja egy csoport történelméről szóló mű befogadását. A továbbiakban bemutatott vizsgálatokban arra kerestük a választ, hogy az olvasó csoporthoz való tartozása és a csoporttal való identifikációjának mértéke milyen hatással van saját csoport és külső csoport történeteinek recepciójára. Elképzelhető-e az, hogy az olvasó és a történetben megjelenő szereplők közötti, szociális kategorizáció mentén észlelt hasonlóság vagy különbség befolyásolja azt, hogy az olvasó miként viszonyul a szereplőkhöz? A kérdésre olyan, a szociális identitáshoz kapcsolódó, csoportközi viszonyokra hatással levő implicit folyamatok esetleges megjelenését megfigyelve próbáltunk feleletet kapni, mint az infraculturalizáció és a nyelvi csoportközi elfogultság.

1. Történelem, kollektív emlékezet – a csoportok történetei

A csoportok folyamatosan hoznak létre narratívumokat saját történetükről, önmaguk fenntartása érdekében (ld. Pataki, 1997/98). Azok a történetek, melyek valamely formában – kollektív emlékezetként, történelemként, történelmi fikcióként – megőrződnek és ismétlésre kerülnek, a csoport identitásának folytonosságát adják, illetve értékeket, attitűdöket, identitás-mintákat képesek közvetíteni.

1.1 Emlékezet és történelem viszonya

A csoport történetét őrizheti a kollektív emlékezet és a történelem. A teoretikusok jelentős része a történelmet nem tartja az emlékezéssel azonosnak, általánosságban azért, mert a történelemre az objektivitás szükségessége miatt mintegy szigorúbb kritériumrendszer vonatkozik. Halbwachs az 1920-as években alkotta meg a kollektív emlékezet fogalmát (Assmann, 1999). Halbwachs (1980) szerint a kollektív emlékezet csoportfüggő és rekonstruktív természetű, célja a hasonlóság és folytonosság fenntartása, illetve a más csoportoktól való különbözőség hangsúlyozása. A történetírásnak teljes objektivitást tulajdonítva úgy gondolta, hogy míg kollektív emlékezetből több van, addig történelemből csak *egyetlen*. A történelmi tényeket olyan absztrakcióknak tartja, melyek az egyének identitásához nem kötődnek, senki nem emlékszik rájuk. A kollektív emlékezet alakul át történelemmé akkor, amikor az emlékezet korábbi tartalmai már nem élnek az egyének emlékezetében. Ricoeur (1999) sem tekinti az emlékezés és a történelem elbeszéléseit azonosnak. Az emlékezet megalkotja a múlt értelmét, hozzájárul a személyes identitáshoz, biztosítja a múlt és jelen közötti kontinuitást. A történelem viszont kritikával viszonyul a múlt eseményeihez, mely az adatgyűjtésnél, a magyarázatnál és a történet összeállításakor is hat. Ricoeur (1999) szerint a történész megpróbálja kizárni saját korának vele szemben támasztott elvárásait. Connerton (1989) egyértelműen elkülöníti a szociális emlékezetet a történelmi rekonstrukciótól (idézi: Iñiguez et al., 1997). Úgy véli, a történelmi rekonstrukciót meghatározza a tudományosság igénye, illetve annak kritériumai. Független a szociális emlékezettől, és olyan eseményekre is irányulhat, melyeket az emlékezet nem őrzött meg. Ugyanakkor a szociális emlékezet megerősítheti a történelmi rekonstrukciót

(Iñiguez et al., 1997, 243.o.). Iñiguez és mtsai (1997) rámutatnak, hogy a történelmi rekonstrukciót ideológiai és politikai hatások is befolyásolják, nemcsak a tudományossághoz kötődő elvárások. A spanyol polgárháborúra vonatkozó kollektív emlékezetet és történelmi rekonstrukciót vizsgálva azt tapasztalták, hogy az emlékek történelemmé való átalakulása a demokratikus rend legitimizációja alá rendelődik.

1.1.1. Egy kitérő: a kulturális emlékezet

Részben a halbwegs-i kollektív emlékezet fogalomból kiindulva Assmann (1999) a kollektív emlékezés két formáját, a közelmúltra vonatkozó emlékeket őrző *kommunikatív*, és a távolabbi múlt eseményeit hordozó *kulturális emlékezetet* különíti el. A két működési módot *biografikus* és *megalapozó emlékezés* egyaránt meghatározza. A kommunikatív emlékezet az *egyén számára fontos* történelmi tapasztalatokat tartalmazza, informális-hétköznapi érintkezéseken alapul, és a csoport tagjai egyforma eséllyel részesülhetnek benne. A kulturális emlékezet az *abszolút múlt* eseményeit tartalmazza, intézményesített formában, rögzített, hagyományos kifejezőeszközökön keresztül. A kulturális emlékezetnek megvannak a sajátos hordozói; létrehozása és terjedése irányításra szorul (Assmann, 1999, 56.o.).

A kultúrát „identitásbiztosító tudáskomplexumnak” tartja, mely „szimbolikus formákban ... tárgyiasul” (Assmann, 1999, 89.o.). Az identitás alapfeltételének tekintve az emlékezést, a kultúrát mint a csoport emlékezetének helyét nevezi meg. A kultúra által közvetített „tudáskomplexum” koherenciáját a rítusok és a szövegek tartják fenn. Az írásos kultúrák megjelenésével az utóbbi vált meghatározóvá. A szövegek által biztosított, textuális koherencia a *kanonizált szövegeken* keresztül jön létre, melyek egy csoport normatív értékeit jelenítik meg. A *kánon* alatt Assmann (1999, 103.o.) a tradíciónak azt a formáját érti, „amely tartalmilag a legnagyobb fokú kötelező erővel, formailag pedig a legnagyobb mérvű rögzítettséggel bír”.

Assmann ugyan nem tárgyalja explicite a kollektív emlékezés és a történetírás viszonyát, de kifejti, hogy a kánonok mint a rituális koherencia írásos közegben való „folytatódásai” egy társadalom akaratlagos emlékezését, emlékezési kötelezettségét

jelentik. Mindenesetre ha a történetírók szövegeit a kollektív emlékezés fogalma alá rendeljük, akkor azok a kulturális emlékezet kanonikus szövegeinek tekinthetők. A szociálpszichológia szemszögéből a történelem és az assmann-i kánon hasonló funkcióval bírhat: Assmann (1999) a kánont a kollektív identitás megalapozójának, és folytonossága biztosítékának tartja.

1.2. A történelem mint elbeszélés: a fikció és a történelmi szöveg kapcsolata

Vizsgálatainkban abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a történelmi témájú irodalmi szövegek is képesek a csoport történetének reprezentálásán keresztül annak identitását alakítani. Ezek a szövegek sajátos kapcsolatban állnak a történelmi múlttal: történelmi időben játszódnak, legalább a történetük háttérét valós történelmi események adják, ugyanakkor fiktívek, így nem törekednek – és kötelezve sincsenek – a történelmi valóság megjelenítésére. Számos kérdés merülhet fel az előbbi feltételezés nyomán: egy fikatív szöveg reprezentálhatja-e egyáltalán egy csoport történetét; milyen különbségek lehetnek a múlt történelmi vagy fikatív elbeszélésként való ábrázolása között; milyen funkciókat lehet tulajdonítani egyiknek vagy a másiknak, ha a szociálpszichológia felől közelítjük meg? Az első két kérdésre a pszichológia területén kívülről, a filozófia, történelemelmélet felől kaphatunk válaszokat.

A történetírás a 18. század végéig az irodalom egyik fajtája volt: az ókorban az epika egy válfajának tartották, a reneszánsz idején ábrázoló művészetnek tekintették, a 18. században pedig mint retorikát (Gossmann, 2003). A 18. század végén a retorika és az irodalom szétválásával az irodalom egyre inkább a poétika, kivételes szövegek létrehozása felé fordult, míg a történetírás a valóság hiteles elbeszélésének feladatát kapta. Kialakult egy pozitívista történelem-szemlélet, melynek szellemében próbálták a történelmet közelíteni a természettudományhoz, elsősorban az objektivitás tekintetében. A 19. század történelmi realizmusának célja az eleve adott történelmi valóság megismerése lett. Már a 19. századtól egyre élesebben bírálták a történelmi realizmust a történetírás szubjektivitása miatt: a történész nem lehet objektív, mert ő maga is részese a történelmi folyamatnak; ugyanakkor a történészek továbbra is ragaszkodni látszottak tudományuk teljes

objektivitásához. A későbbiekben a legtöbb kritika a *történelmet mint narratívát* érte (Gossmann, 2003; összefoglalóan ld. Gyáni, 2003, Gyáni, 2007).

Hayden White (1998a) a történelem narratív voltából kiindulva dolgozta ki a *metatörténelem* koncepcióját. A történészek krónikákból, történelmi események kronologikus felsorolásából történeteket hoznak létre a *cselekményesítés* módszerével – ugyanakkor maguk a történelmi események nem alkotnak eleve történeteket. A legtöbb történelmi eseménysor többféle módon cselekményesíthető, White ennek lehetőségeiként Frye tipológiáját hozza fel. Véleménye szerint a történészek különböző típusú tényeket keresnek azért, mert különböző típusú történeteket akarnak elmondani. A cselekményesítéssel létrejövő történet inkább hasonlít irodalmi alkotásra; White kifejezetten *nyelvi fikciónak* tartja (White, 1998a). Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy mindez semmit nem von el a történelmi narratívum által kapott *tudás* jelentőségéből, mivel a különböző cselekményszerkezetek a kulturális tudás részei. A történelmi narratívumokból nem azt tudhatjuk meg, mi történt valójában, hanem azt, hogy *mit reprezentál* a történelmi reprezentáció.

Mindezek mellett White (1998b) az *elbeszélést* az ember *természetes közegének* tekinti, mely kultúrák között is működik, hiszen az elbeszélés lényegi veszteség nélkül átfordítható egyik nyelvről a másikra. A narratívum egy olyan *metakód*, mely biztosítja, hogy a közös valóságról szóló üzenetek szabadon áramolhassanak. A történetírás White szerint különösen alkalmas a narrativitás vizsgálatára, többek között azért, mert itt a képzelte szembesül a valóssal – az elbeszélés e kettő közötti ellentéteket közvetíti és simítja el.

A történelmi narratívumokkal kapcsolatos elképzeléseknek *négy fő vonulata* van (összefoglaló: White, 1998c). Az elsőbe azok az angolszász analitikus filozófusok sorolhatók, akik a narratívumok *ismeretelméleti státuszát* próbálják megalapozni. A második csoportba olyan történészek tartoznak (pl. a francia Annales-kör), akik szerint a *narratív történetírás tudománytalan*, attól meg kell szabadulni. A harmadik csoport tagjai *szemiológiai beállítottságú* irodalomteoretikusok és filozófusok (Barthes, Derrida, Foucault, Eco), akik a narratívumot olyan diszkurzív módszernek tekintik, mely megfelelő lehet a valóság ábrázolására, de nem minden esetben. A negyedik irányzathoz azon *hermeneutikusok* köthetők (Ricoeur, Gadamer), akik a narratívumot egy sajátos időtudat vagy időstruktúra beszédbeli megnyilvánulásának tekintik. Számunkra az utóbbi két irányzat hangsúlyos.

Barthes (2003) a történelmi diskurzust alapvetően imaginárius alkotásnak tartja, megkérdőjelezve a történelmi és a fiktív beszéd közötti különbségtételt. A történetírásra szerinte a *referencialitás tévedése* jellemző – a feladóra utaló jelek hiánya a szövegben az objektivitás illúzióját szüli: ha a történetnek nincs írója, az olyan, mintha a szöveg magától értetődő lenne. Barthes rámutat, hogy már maga az elbeszélés módja – a történész által használt fogalomkészlet, vagy a tematika – csökkenti az objektivitást, hiszen a történész mindig egy eleve adott nyelvi anyaggal dolgozik (Barthes, 2003, Gossmann, 2003). A történész az elbeszélés során a tényekhez további jelentést ad hozzá, illetve az általa használt tematika további jelentéssel bővíti a tényeket (Barthes, 2003). A narratív megjelenítés fontos tulajdonságának tartja azt az *illúziót*, hogy létezik egy olyan központi tudat, mely meg tudja érteni a világ struktúráját és folyamatait; ebben az illúzióban a jelentés (ami konstituált) felcserélődik a valósággal (ami fellelt, és nem konstituált). Barthes szerint végső soron ami a narratívumban történik, az a valóság szempontjából semmi (White, 1998c); a valóság mindig emberi, mi ruházzuk fel jelentéssel (Gossmann, 2003).

White (1998c) megjegyzi, hogy a narratívum körüli vitákban a beszédről való két különböző felfogás tükröződik. Jacobson a beszéd három kódját különítette el, különböző funkciókkal. A logikai kód célja a közlés, a költőié a kifejezés, a retorikaié pedig az akarás. Ezek a kódok általában keverednek a ténybeli és a fiktív beszédben is. A történetírással kapcsolatban az elbeszélést legitimnek tekintők a közlési funkciót hangsúlyozzák, és a narratívum igazságértékét keresik; míg akik nem tekintik legitimnek, tagadják, hogy igazságértéke lenne. White szerint a narratívumnak van igazságértéke és mondanivalója a valóságról, de a történelmi elbeszélésnek legfeljebb egyes kijelentéseit lehet csak megvizsgálni az igazságérték szempontjából. Mindenesetre úgy tűnik, hogy nem minden teoretikus választ szükségszerűen a két véglet – az elbeszélés legitimitásának teljes elfogadása és teljes elutasítása – között, akár a másik két funkció szerepének hangsúlyozásával, akár azzal, hogy a legitimitást nem a narratívumok igazságértékén keresztül határozza meg.

Ricoeur (2006) úgy véli, hogy a narrativitás a történetírásban a *megértést* szolgálja: a cél a múltbeli emberek cselekedeteinek megértése. A cselekmény maga az, ami megteremti az események történetiségét; a cselekmény már az esemény megtörténte előtt a kifejlés

folyamatában van. A történetiség az *időbeliség strukturális szintje*; ez az időbeliség a narrativitásban jut kifejezésre, annak végső referenseként. A történész által előadott cselekmény Ricoeur szerint eseményeket *szimbolizál*, ilyen formán allegorikus. Úgy látja, hogy ugyanazt a szöveget lehet történelmi narratívumként vagy fikcióként is olvasni – ezt a felcserélhetőséget a múlt azonos látásmódja adja (Ricoeur, 2006). A fikcióként való olvasás nemhogy gyengíti, de erősíti a történész céljának elérését (Ricoeur, 2006). Vannak olyan események, melyek ábrázolásánál a fikcionalizálás egyfajta „hiányt” tölt ki, és a közösség el is várja ennek a hiánynak fiktív elemekkel való feltöltését. Olyan eseményekre utal itt Ricoeur (2006), melyek a közösség szempontjából központi fontosságúak, a csoportnak és tagjainak identitását erősítik meg, és intenzív, főként etikai érzelmeket váltanak ki. Mindezekkel együtt Ricoeur (1999) úgy gondolja, hogy az elbeszélés meg tudja valósítani a történelmi kutatás céljait, a korábban említett kritikai dimenzió bevezetésével.

White nézeteit számos kritika érte, részben azért, mert több kérdést megválaszolatlanul hagy (Kisantal, 2003). Az a felfogása, hogy ugyanazon tényeket többféleképpen lehet cselekményesíteni, és a történetírás formailag is közelebb áll az irodalomhoz, mint a tudományhoz, azt implikálja, hogy a történetírás nem tudomány. Viszont ennek ellenkezőjét sem állítja: a történelmet nem tekinti irodalomnak, és bizonyos mértékű valóságértéket is tulajdonít annak. Kisantal (2003) két olyan teoretikust emel ki, akik a fenti nyitva hagyott kérdéseket megválaszolni látszanak.

Mink (2003) szerint a történelem és a fikció közötti különbségtétel a *józan ész terméke*: egyszerűen tudjuk, hogy a történelemben leírt események a múlt valós eseményei, míg a fikciótól nem várjuk el, hogy igaz legyen. A józan ész elfogadja, hogy a történetírás formája narratív, tartalmi valós tények. Mink úgy véli, ez az általánosan elfogadott nézet abból ered, hogy „az elbeszélés elsődleges *kognitív eszköz*” (Mink, 2003, 115.o., kiemelés: S.I.). Az *elbeszélő forma* valahol az egyedi események konkrét tapasztalása és az események általánosításai között helyezkedik el. A józan ész nemcsak azt feltételezi, hogy a történelmi narratívum igaz, hanem azt is, hogy „a történelmi valóság maga is narratív formájú” (Mink, 2003, 118.o.). Ez a feltevés valójában csak akkor lenne igaz, ha a történetírás visszatérne az Egyetemes Történelem létezésének elfogadásához, amit Mink lehetetlennek tart; szerinte az elbeszélés nem a tapasztalás alapja, hanem a *tudás megjelenítésének mesterséges módja*. Arra a következtetésre jut, hogy bár a fikció és a

narratív történetírás közel áll egymáshoz, a józan ész által tett distinkció továbbra is segít abban, hogy eltérően olvassuk a fikciót és a történelmet.

Ankersmit (2003) sem a spekulatív történetfilozófiát, sem a hermeneutikát nem tartja alkalmasnak a történetírás megközelítéséhez – az előbbit azért nem, mert véleménye szerint nincs a történelemnek rejtett jelentése; az utóbbit azért nem, mert ha a múlt maga szövegszerű lenne, akkor a történelmi szöveg jelentése olyan dologra vonatkozna, ami magán a szövegen kívül van. Nem a múlt rendelkezik narratív struktúrával, hanem a történelmi elbeszélés, mely inkább csak rálátást ad a múltra, egyfajta interpretációként (Kisantal, 2003). Ankersmit úgy gondolja, a történetírás *reprezentáció*, mely az azt alkotó elemek szerveződésének módjára is vonatkozik (Ankersmit, 2003). A reprezentáció lehet narratív szerveződésű, ami azonban nem jelenti azt, hogy a múltnak saját jelentése lenne, ahogy azt a hermeneutikusok vélik – a jelentést a történetírás hozza létre. A történelmi reprezentáció két logikai összetevőjének a narratív szubsztanciákat és a valóságfogalmat tartja. A narratív szubsztanciák képezik a történelmi elbeszélések legfőbb szervezési elvét, a múlt értelmezéseként; annyiban igaz állításokból állnak, hogy azok múltbeli valóságra utalnak – ugyanakkor ezek az állítások többféle módon szerveződhetnek történetté (Kisantal, 2003). A történelmet reprezentatív tudománynak tekintve nem szükséges sem a narratív szubsztanciákat, sem a valóságfogalmat előtérbe állítani, mivel a reprezentációban a kettő egymást feltételezi. A történelem Ankersmit (2003) szerint sok tekintetben a művészethez hasonló. Az *irodalom is reprezentáció*, képes a valóságot megjeleníteni; de míg a művészetben „még a legnyersebb jelölés vagy szimbólum is elegendő ahhoz, hogy a valóság művészi reprezentációjaként szolgáljon” (Ankersmit, 2003, 250.o.), addig a történelem helyzete nem ennyire egyszerű. Ankersmit úgy véli, hogy a történészek számára a megismerés nehezebb feladat, mint az írók számára, amennyiben a múltbeli események mintázatait kevésbé könnyű felismerni. A történetírás bizonytalanabb, és méginkább kulturális kódok kifejezője, mint a művészet.

Ankersmit és Mink is úgy oldja fel a történetírás és fikció kapcsolatának kétségeit, hogy a narrativitást mint kognitív szervező elvet tekintik, de nem tartják a tapasztalás alapvető módjának. Carr (1999) ezzel szemben úgy véli, maga a történelem, az emberek tettei, tapasztalatai, terveik narratív formát öltenek. A történelmi elbeszélés nemcsak a fikciótól, de a *történelmi valóságtól* sem tér el strukturálisan, a kettő között *kontinuitás* van.

Tapasztalataink nem elszigeteltek, koherencia van közöttük. Az elbeszélés tehát nem utólagos formája a tapasztalatok megjelenítésének, hanem a tapasztalatok megélésének módja – ez jelenti a történelem realitását. Carr (1999) nézetei szerint a kontinuum két vége – a történeti realitás és történeti elbeszélés – közötti átmenet az individuum és a társadalmiság viszonyának előtérbe helyezésével érthető meg. A csoport közös tapasztalatai szintén narratív szerveződésűek; ezek a csoport történetei, melyek annak történelmét, a társadalom emlékezetét alkotják. Carr (1999, 77.o.) szavaival: „ahogy az individuum implicit vagy explicit módon identitás konstruáló élettörténetet alkot, úgy alkotja meg a közösség is a saját életrajzát a történelem révén, melyet önmaga számára ír”.

Visszatérve a feltett kérdésekre, a röviden összegzett elméletek a történelmet mint narratívát tekintve számos hasonlóságot, és valamelyest kevesebb különbséget feltételeznek a történetírói és a fiktív szöveg között. A néhány oldallal korábban megfogalmazott kérdésekre így azt lehetne válaszolni, hogy a fiktív szöveg közvetítheti a csoport történetét, amennyiben az események, azok megtapasztalása illetve reprezentálási módjuk egyaránt lehet narratív. Már a történetírás esetén is feloldható ezzel az a bizonytalanság, melyet annak narratív formája okoz. A fiktív elbeszélés esetén a történelmi valóság objektív ábrázolása nem kritérium, miközben az irodalom is a valóság megjelenítését szolgálja – úgy, hogy közben nem szükséges pontosan megfelelnie annak. A fikció azáltal, hogy nagyobb lehetősége van a szereplők céljait, gondolatait, érzelmeit megjeleníteni, könnyebbé teheti az általa reprezentált események megértését, befogadását. Nemcsak Ricoeur (2006) tartja lehetségesnek azt, hogy a fikciós művek képesek a múlt értelmezésére, hanem LaCapra (1985) és Ankersmit (2003) is ezen az állásponton van (Bényei, 2007).

1.3. Történelem és szociálpszichológia

A történelem a szociálpszichológia szempontjából elsősorban reprezentáció (László, 2005). A történettudomány narrativitását előtérbe állító elméletek nagy mértékben összeegyeztethetők a szociális reprezentációk narratív szemléletével. A történelem-történeteket tekinthetjük a csoport identitásának létrehozását és fenntartását szolgáló narratív szociális reprezentációknak. A szociális reprezentációk lényegesek csoportidentitás

alakításában, erősítésében, amennyiben megosztásuk révén a csoport tagjai egy közös identitást szereznek (Moscovici és Hewstone, 1983). A szociális reprezentációkat a társadalmi csoportok alakítják ki a kommunikáció során. Egyes tárgyak reprezentációi csoportonként változóak lehetnek; a különböző reprezentációk által a csoportok *eltérő* észlelési, megértési, kommunikációs keretet hozhatnak létre. Ebben az értelemben a szociális reprezentációk szerepet játszanak a csoporthoz való tartozás és a csoportok mentén való elkülönülés definiálásában (Wagner et al., 1999; Wagner, 1998).

Wagner (1998) a szociális reprezentációk lényegi tulajdonságának tartja azok diskurzus-orientáltságát: a reprezentációk nem egyéni termékek, hanem csoportok tagjainak diskurzusa során jönnek létre. A narratívumokat a szociális reprezentációk létrehozóinak és hordozóinak tekinthetjük (László, 1999a, Jovchelovitch, 2002). Purkhardt (2002) szintén úgy véli, hogy a narratívumok lényegi szerepet játszanak a szociális reprezentációk konstruálásában és rekonstruálásában egyaránt. Jovchelovitch-hez hasonlóan kiemeli a történetek jelentőségét az ismeretlen ismerőssé tételében, jelentéssel való felruházásában. A reprezentáció tartalmát tekintve a csoport tagjai által közösen megosztott, történelemről való tudás kiemelt szerephez jut a csoportidentitás formálásában. A történetek újramesélése szolgálhatja a reprezentációk fenntartását azáltal, hogy ellenáll a jelentés változtatásának, és letiltja az új jelentések kialakítását (Purkhardt, 2002). A csoport kollektív emlékezése lehetővé teszi a történetek újraközlését, és esetleges variálódását is (Pataki, 1997/98). Ahogy a szociális reprezentációk általában, úgy a csoporttörténetek, a kollektív emlékezet narratívumai is a csoport határain belül érvényesek, amennyiben a saját csoport történeteikhez többletet ad a közös élményalap, az utalás (Pataki, 1997/98).

Jovchelovitch (2002) megjegyzi, hogy míg a történészek számára az igazságérték, a tények és a történelem történeteinek egyezése kulcsfontosságú, addig a szociálpszichológia számára éppen az az érdekes, *ahogyan* az emberek az események, tények közti réseket kitöltik. Ebből a szempontból azok a fent röviden bemutatott történelem-elméletek, melyek nem episztemológiaiak, vagy nem arra törekednek, hogy a történelmet megfosszák a narrativitástól, adalékul szolgálhatnak a történelem és a szociális identitás összefüggéseinek megértéséhez.

A történelem és szociálpszichológia kapcsolatáról talán a leginkább sarkított felfogást Gergen (1973) képviseli, aki a szociálpszichológia eredményeit a kultúrától és az időtől függőnek tartotta. Ebben az értelemben a szociálpszichológiai eredmények történelmi tényekről szólnak, maga a *szociálpszichológia pedig a történelem egyik válfaja*. Sarbin (2001) ezt a kijelentését logikai úton úgy viszi tovább, hogy a történelmet narratívumnak tekintve a *szociálpszichológiát is narratívumként fogja fel*. A párhuzam alapját az a megállapítása adja, hogy a narrativitás a történetírásban és az emberek észlelésében, gondolkodásában, cselekvéseiben - a pszichológiai folyamatokban – egyaránt *szervező elvként* működik. Sarbin (2001) példákat hoz arra, hogy az egyes szociálpszichológiai jelenségek hogyan kapcsolódnak a narrativitáshoz, de nem világos, mit kell érteni az alatt, hogy a szociálpszichológia (illetve az észlelés területén kívül maga a pszichológia) narratívum – valószínűleg azt, hogy a szociálpszichológia tapasztalatait is narratívumokban jelenítik meg a tudósok, és narratív formában értik meg a befogadók.

Részben egyetértve Gergen (1973) kijelentésével, Pennebaker és Banasik (1997) úgy vélik, hogy a szociálpszichológiai folyamatok segíthetik a történelmi folyamatok megértését, elsősorban a kollektív emlékezet működésén át. A „kollektív vagy történelmi emlékezet létrehozását és fenntartását dinamikus szociális és pszichológiai folyamatnak” tartják (Pennebaker és Banasik, 1997, 4.o.). Nem minden történelmi esemény válik a történelmi emlékezet részévé: ahhoz, hogy egy eseményről való emlékezet fennmaradjon, szükség van az arról való beszédre és gondolkodásra. Kollektív emlékek szignifikáns, az emberek életét tartósabban befolyásoló eseményekről jönnek létre. A jelen hat arra, hogy mely események válnak szignifikánssá; a szignifikáns történelmi események pedig erősebb kollektív emlékeket formálnak. Az események nyelvre való átfordítása és társas megosztása befolyásolja azt, ahogyan az eseményekről gondolkodunk vagy felidézzük azokat. A beszéd során való ismétlés hasonló szerepet tölt be, mint az egyéni emlékezet esetén: segíti az emlékek tárolását, miközben a nyelv meghatározza, hogy az adott esemény milyen módon szerveződik a memóriában (Pennebaker és Banasik, 1997). Úgy tűnik, a kollektív vagy történelmi emlékezet keletkezését a szociális reprezentációs folyamathoz hasonlóan diszkurzívnek látják. Az *individuális folyamatoknak* (mint emlékezet, emocionális tapasztalat) is teret adnak, miközben a szociálist hangsúlyozzák.

A történelmet nemcsak reprezentációnak, hanem egyben a pszichológiai folyamatok kontextusának tarthatjuk. Liu és mtsai (1999) a történelem és a pszichológia átfedési területének a *történelem percepcióját* jelölik meg, ahol a történelem tartalmától függetlenül a *csoport-identifikáció* általános folyamatai működnek. A történelem *kontextust* biztosíthat annak megértéséhez, hogy a politikai, gazdasági körülmények hogyan befolyásolnak általános pszichológiai folyamatokat, míg a pszichológia a történelem percepciójának jobb megismerését segíti (Liu et al., 1999, 1022.o.). A történelem percepcióját a szociális reprezentáció elmélet keretében közelítik meg, a történelem reprezentációját kontextusként kezelve. Ahogy korábban Breakwell (1993) a szociális identitás elméletből az identitás tartalmát „hiányolta”, úgy Liu és mtsai (1999) kiemelik, hogy bár az elmélet alapvetően kontextuális, azzal nem foglalkozik, *mi* a kontextus. A történelem percepciójának figyelembe vétele lehetőséget adhat a szociális identitás elmélet kiterjesztésére, a csoportközi viszonyok jobb, a kulturális kontextusra inkább illeszkedő megértésére. A történelem szociális reprezentációi strukturálják a helyzeteket, a megosztott tudások, hiedelmek tartalmán keresztül kötik össze a fenti területeket (Liu és László, 2006). A szociális identitás elméletben foglalt motivációs szükségleteknek és a történelmi emlékezetnek egymásra hatását igazolják azok az eredmények, melyek szerint a csoportok a pozitív értékelés fenntartásához hajlamosak a pozitív történelmi eseményeket glorifikálni, míg a negatívakat minimalizálni a történeteikben (Hilton, Erb, McDermott, Molian, 1996). A világtörténelem szociális reprezentációinak kultúrközi összehasonlító vizsgálatai lehetővé tették annak feltérképezését, hogy a csoportidentitás miként befolyásolja a reprezentációk tartalmát (Hilton, 2008).

Liu és mtsai (1999) az identitás és a történelem közötti mélyebb összefüggést megfogalmazva úgy vélik, a „...történelem a saját csoport létrehozásának története. Ezen reprezentációt elfogadni annyit tesz, mint valakit a csoport tagjának tudni” (Liu et al., 1999, 1023.o.). Léteznek a csoport identitása szempontjából központi jelentőségű történetek (Liu és Hilton, 2005). A csoportok törekednek arra, hogy saját ontogenezisüket megformálják úgy, hogy az a csoport érdekeit szolgálja – megmagyarázva, igazolva a történeten keresztül, hogy az események miért az adott módon alakultak (Liu et al., 1999; Hilton, 2008). Úgy tűnik, ez nem jelenti egyértelműen azt, hogy a történetek a csoport védelmében alakulnak. László, Ehmann és Imre (2002) magyar néphistóriai történeteket vizsgálva azt találták,

hogy a magyarországi pesszimizmust tükrözi a pozitívan értékelt eseményeknek a rendszerváltást megelőző viszonylag hosszú időszakon belüli teljes hiánya. A történetek sémái közül hiányzott a „vesztettünk, de végül győztünk” séma, mely szolgálhatta volna a negatív történelmi események esetén a csoport védelmét.

A történelem szociális reprezentációinak az individuális folyamatokkal való összekapcsolásában problémát jelent, hogy míg a reprezentációk kollektívek, addig a magyarázatra váró folyamatok individuálisak (Liu és László, 2006). Ezt a problémát látszik részben feloldani az az elképzelés, mely szerint az attitűdök a szociális reprezentációkból erednek, az interperszonális kommunikáció, társas érintkezések alakítják azokat (Sibley, Liu és Kirkwood, 2006). Hilton (2008) szerint a történelem reprezentációinak az attitűdökre gyakorolt hatása egyrészt attól is függ, hogy az egyén milyen előzetes tudással rendelkezik a történelemről, másrészt a történetek észlelt relevanciája is befolyásolhatja. A történelem szociális reprezentációit narratívumokként tekintve azok *befogadásában* a tartalom és az egyéni folyamatok egyértelműen összekapcsolódnak (Liu és László, 2006). Tulajdonképpen célunk éppen ezeknek a befogadás közben potenciálisan működő interakcióknak a vizsgálata.

2. A történelmi regény szerepe a nemzeti identitás közvetítésében

Abból indultunk ki, hogy a csoport történeti szociálisan létrehozott reprezentációk, melyek a többi szociális reprezentációval együtt szerepet játszanak a csoport identitásának alakításában. Ez egyformán igaz a történelemre és a kollektív emlékezet történeteire. A történelmi témájú irodalmi szövegek szintén alkalmasak a csoport (nemzet) identitásának formálására. Nem tekinthetők szociális reprezentációknak, hiszen egyéni alkotások, viszont tarthatjuk azokat a csoport egy-egy történetének olyan reprezentációinak, melyek végülis szociális térben, a kultúra terében működnek, a csoporttörténet szociális reprezentációinak tárgyiasult formáiként. A csoport meghatározhatja, mely művek lehetnek alkalmasak az identitás közvetítésére, így szabályozva azt, mely szövegek kerüljenek újra és újra elolvasásra. Assmann (1999) fogalmait használva egyes történelmi regények a kulturális emlékezet kanonizált szövegeinek tekinthetők, melyek az adott kultúra értékeit, normáit hordozzák, és ismétlésük révén identitást biztosító szerepet látnak el. A történelmi fikciók nem esztétikai értékük miatt válhatnak kanonikussá (tehát *nem* az irodalmi kánon részei), hanem azért, mert tartalmukon keresztül képesek a csoport identitásának formálására. Nyilvánvalóan esztétikai hatásuk sem másodlagos; erre külön fejezetben visszatérek

2.1. A történelmi regény sajátos helyzete

A történelmi tárgyú művek különös helyet foglalnak el az irodalomban, mivel a múltat megjelenítve – részben jogosan – számolniuk kell azzal, hogy a többi fiktív alkotással szemben hitelességük megkérdőjeleződhet. A történetírás és az irodalom, közelebbről a történelmi regény csak a 19. században, a történelmi realizmus megjelenésével váltak „szembenálló” felekké (Gossmann, 2003, Gyáni, 2004, Hites, 2004). Ugyanakkor a történelmi realizmus megjelenésével egyidőben az irodalomban is a valósághű ábrázolás, a mimézisz került előtérbe; így átmenetileg a történelmi szöveg és a regény számos formai hasonlóságot mutatott (Gyáni, 2004). A 19. században a történelmi regény megítélése változatos volt: eltérő érvek jelentek meg arra vonatkozóan, hogy a történelmi fikció alapozta-e meg a történetírást vagy fordítva; hogy a történelmi fikció közvetít-e a tudomány és a történelem naiv felfogása között; vagy hogy a két műfaj egymás ellenségei-e (Hites,

2004, 9.o.). A történettudomány részéről jelenleg is érezhető az az elvárás a történelmi regénnyel szemben, hogy támaszkodjon a tudomány által igazolt tényekre (pl. Gyáni, 2004-es írásában, ld. Hites, 2004). Ez az elvárás néhol a posztmodern történelmi regényekkel, az „áltörténelmi” regényekkel szemben is felmerül, melyek eleve szabadabban kezelik, átírják a múltat (Kibédi Varga, 2004).

A történelmi regényt mindig valamilyen funkcióval ruházták fel, mint pl. a nemzeti múltra vonatkozó felfogás elbeszélésben való megjelenítése; a nemzeti eposz helyettesítője; „történelmi eszmék keltése” (Rómer Flóristól); a történetírás imitálása (ld. Hites, 2004). Bann szerint a történelmi regény célja a történelmi érzékenység felkeltése (Hites, 2004). A pszichológiához közelebb áll Rösen véleménye, aki a történelmi regényt olyan identifikációs minták hordozójának látja, melyek révén - a történelem megértésén keresztül - hat a befogadókra (Hites, 2004). Több kritika, vád érte a történelmi regényt azért, mert politikai célokat szolgálhat, nemzeti elfogultság jellemezheti. Ugyanez a kritika a történészeket is érheti, ahogy Hites megjegyzi: „a történettudomány narratívái nem egy esetben monologikusabbak a történelmi regényeknél, és esetenként inkább elfogultak” (Hites, 2004, 23.o.); illetve hangsúlyozza a történészeknek a nemzeti identitás kialakításában betöltött szerepét. További kritika lehet a 19. századi történelmi regénnyel kapcsolatban, hogy nacionalizmusa korlátozza, mely nemzeti csoportok fogadják el (Bojtár, 1999, idézi: Hites, 2004). A jelentős és sikeres történelmi regények valóban általában a közös identitást tematizálják, tárgyuk a nemzeti történelem (Bényei, 2007). Születtek ugyan olyan történelmi regények, melyek a távoli múltból (pl. az ókorról) szólnak, de ezek közül kevés vált sikeressé.

2.2. A történelmi regény pszichológiai szemszögből

Ha a történelmi fikció szerepét a szociálpszichológián keresztül nézzük, a történelmi regénnyel kapcsolatban megfogalmazott kritikák és elvárások felfüggeszthetők. Ebből a nézőpontból korábban a történelmi tárgyú irodalmi műveket Rösen-hez hasonlóan mint a csoportidentitás közvetítőit, reprezentációit jelöltem meg. Amennyiben a történelmi fikciót a történelem szociális reprezentációjának és az identitás átvivőjének tekintjük, egyáltalán nem kell elvárnunk tőle azt, hogy szigorúan a történelmi tényekre támaszkodjon. A

történetírás narrativitását hangsúlyozó elméletek viszonylag kevés különbséget tételeznek fel a történetírói szöveg és a történelmi fikció között. Azt viszont el lehet fogadni, hogy a történelmi szövegek létrehozására szigorúbb „szabályok” vonatkoznak, a történetírónak kritikusnak kell lennie az adatok felhasználása során, törekednie kell a múltbeli mintázatok felismerésére, a múlt értelmező közvetítésére (ld. Ricoeur, 1999; Ankersmit, 2003). A történelmi regény tehát a referencialitás kérdésében eltér a történetírói szövegektől: nem kell szükségszerűen igazodnia a valós történelmi eseményekhez, ahogy értelmeznie sem. Ugyanakkor identitás-közvetítő, reprezentáló szerepét akkor tudja igazán betölteni, ha kellő fokon igazodik a történészek által közvetített vagy a csoport reprezentációiban őrzött történelemre; ha átírja a történelmet, akkor már kilép a műfaji keretek közül, egyszerűen múltban játszódó történetté válik, eltérő funkciókat hordozva. Ahogy Bényei (2002) megfogalmazza, a történelmi regény egy már létező történelmi reprezentációt „céloz meg”. A történelmi regény befogadása számos múlttal kapcsolatos képzetet, szöveget, előfeltevést aktivál (Bényei, 2007).

A szociálpszichológia felől tekintve a történelmi regény a szereplőin, azok cselekedetein és a történelmi kontextus ábrázolásán keresztül közvetíti a csoport történelmének szociális reprezentációját és identitás-mintáit, ezáltal is hatva a befogadóra. A csoport történelmi eseményekhez és más csoportokhoz való viszonyulását, értékelését, érzelmeit, és az eseményekkel, konfliktusokkal való megküzdés mintázatait reprezentálhatja. Az irodalomtudós szavaival „a különböző poétikai eljárásokkal megkonstruált múlt nem saját múltbeliségéről beszél a regényben, hanem – Iser idézve – ’valami ábrázolódik rajta keresztül’, esztétikai funkcióba kerülve a szöveg jelentésképző mechanizmusainak szolgálatába áll, ami túlnyomó többségében nem a múltra vonatkozó állítás kimondására irányul” (Bényei, 2002, 70.o.). A történelmi regény esztétikai, érzelmeket indukáló hatása az identitás-közvetítő szerepében kulcsfontosságú: a regény olvasása során fellépő esztétikai és narratív érzelmei, a szereplőkkel való identifikáció facilitálják a közvetített minták-mintázatok befogadását. Liu és László (2006) kiemelik, hogy a narratívumok két sajátos tulajdonságukon, a szereplők perspektívája felvételének indukálásán és az irántuk érzett empátia kiváltásán keresztül tudják az individuális és társadalmi folyamatokat összekötni. Ez különösen igaz az irodalmi narratívumokra, melyeknél az olvasókra gyakorolt hatás központi jelentőségű. Liu és Atsumi (2008)

beszámolnak arról, hogy a kínai-japán háborút számos népszerű író dolgozta fel, nem feltétlenül ragaszkodva a tényekhez, de kihasználva az irodalom adta lehetőségeket.

A történelmi regényeknek hasznukra válhat, hogy elsősorban a *csoport védelmében* legalább kissé *máshogy* láttathatják a történelmet, mint a történészek szövegei. Ugyanezt teszi a kollektív emlékezet, vagy a történelem szociális reprezentációja is. Bizonyos, hogy Jókai regényei megírásuk idején politikai üzeneteket is tartalmaztak, amelyek a későbbi olvasók számára már meg sem jelennek. A 19. században a történelmi regény nemzeti elfogultsága a nemzet mint csoport határainak megerősítését, saját és a külső csoportok elkülönítését szolgálta, a saját csoport előtérbe helyezésén keresztül. Visszatérve azokra a kritikákra, melyek a befogadás korlátozottságát hangsúlyozzák: a saját csoporttal konfliktusban álló külső csoport számára valóban problematikus lehet egy történelmi fikció befogadása, de a többi külső csoportnak nem feltétlenül jelent nehézséget.

A történelmi regény jó részét ma már a kulturális emlékezethez sorolhatjuk, noha azok keletkezésük idején még nem az emlékezés rögzített, kanonizált részei voltak. Jókai regénye, *A kőszívű ember fiai* is az 1848-49-es események után röviddel íródott. Bényei (2002, 73.o.) szerint a Jókai-regény a kommunikatív emlékezet folyamatába lép be, feltehetően azzal a céllal, hogy értelmezze a szabadságharc történéseit, egyfajta konszenzusos szabadságharc-képet teremtve; és létrehozzon egy nemzeti identitást megerősítő történelmi narratívát. Bényei részletesen elemzi, hogy Jókai milyen eszközökkel igyekezett elérni az előbbi célokat.

2.3. A történelem és az irodalom szerepe a nemzetek alakulásában

A történelmi regényeket eddig mint általában a csoportok történetének reprezentálására, és a reprezentáció alakítására alkalmas narratívákat említettem. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy itt a csoport etnikai csoportot vagy nemzetet jelent. A nemzetek keletkezésével kapcsolatban számos eltérő felfogás létezik, melyekben azonban közös pontokat találhatunk az irodalom és a történettudomány szerepéről. Az egyik dimenzió, melynek mentén elkülönülnek ezek a nacionalizmus-elméletek, a nemzet keletkezésének ideje (Kántor, 2004). A modern, instrumentalista elméletek a nemzet kialakulását a 19.

század második felére teszik, míg a premodern elméletek szerint mindig létezett etnikai alapú szerveződés.

A nemzeteket modern konstrukciókként felfogó elméletalkotók az iparosodáshoz kötik azok kialakulását, az iparosodással járó változások eltérő aspektusait kiemelve. Gellner (2004) szerint a fejlett ipari társadalom létrejöttével a korábban csak az elit számára elérhető magaskultúra lett az egész társadalom kultúrája, mellyel létrejött az állam és a kultúra egysége. Anderson (2004) a nyomdakapitalizmus megjelenéséhez köti a nemzet keletkezését. A könyvnyomtatás elterjedésével ugrásszerűen megnőtt a kiadott könyvek száma; ezen könyvek írói arra építettek, hogy az olvasók ismerik azt a „képzelt közösséget”, melyet ők műveikben ábrázolnak. A könyvek és a napilapok annak a hitét, tudását adták az olvasóknak, hogy más is ugyanazt olvassa, az információk megosztottak, és a „képzelt közösség” valós. A nyomtatott szövegek közös nyelve szintén hozzájárult a nemzeti öntudat alakításához, lehetőséget adva az egységes kommunikációra (Anderson, 2004). Mann (2004) egyetértett Gellnerrel és Andersonnal abban, hogy a nacionalizmus kidolgozott ideológia, melynek feltétele volt a diszkurzív írásbeliség elterjedése.

A premodern, primordiális elméletek azt hangsúlyozzák, hogy a nemzeti tudat nem a modern kor terméke: egyfajta etnikai mag korábban is létezett (Kántor, 2004). Smith (2004) szerint etnikai közösségek az ókorban is voltak, a nemzetek kialakulása pedig már a középkorban megkezdődött, bár a történelmi és kulturális közösségtudat a gazdaságra nem terjedt ki, legfeljebb esetenként a politikára. Smith (2004) lényegesnek tartja a nemzeti érzés elterjedését, mely pedig a közös múlt mítoszaiban fejeződik ki. Abban igazat ad az instrumentális teoretikusoknak, hogy a nemzet gyakran rekonstruált, ami azonban szerinte nem jelenti azt, hogy kitalált lenne: a rekonstrukcióhoz egy nemzetnek közös történelemmel és kultúrával kell rendelkeznie. A vertikálisan szerveződő etnikai közösségek nemzetté alakulásában fontos szerepet tulajdonít a nemzetnevelő értelmiségnek, amely a poétika felhasználásával, és eredet- illetve leszármazás-mítoszokkal meghatározva a közös történelmet befolyásolta a nemzetté válás folyamatát (tőle ered az „egyenlőtlen etnikai történetírás” fogalma is). Conversi (2004) hangsúlyozza, hogy az etnoszimbolikus megközelítés jelentős szerepet ad a történészeknek: a történetírók olyan történeteket (fikciókat) hoztak létre, melyek alkalmasak voltak a nemzeti újjászületés segítésére.

Conversi (2004) a nacionalizmus-elméleteket a fenti, instrumentalista-primordiális dichotómiától eltérően, inkább a nemzetek alakulása mögött feltételezett folyamatokat előtérbe helyezve osztotta fel. Az általa tranzakcionalistának nevezett elméletek szerint (pl. Barth) az etnikai identitás a csoportok interakciója során formálódik. A határok központi fontosságúak az identitás konstrukciójában, a határokat pedig az oppozíció erősíti meg. A homeosztatisz elméletek szerint az állam, a politikai hatalom beavatkozása elleni küzdelem, az egyensúly visszaállítására való törekvések állnak a nacionalizmus hátterében (Conversi, 2004). Breuilly (2004) a nemzetet modern politikai és ideológiai képződménynek tartja, melynek nincs premodern története, nem reális csoport, nincs identitása; ellenben kialakulásában lényeges az államok közötti verseny is.

A nacionalizmus-elméletek két vonatkozását emelném ki. Egyrészt, a fentiek szerint úgy tűnik, a nemzetet akár modern konstrukciónak, akár premodern etnikai közösségekből eredő rekonstrukciónak tekintjük, a nemzet közös identitásának létrehozásában fontos szerep jut a történészek és az írók aktivitásának. A szociálpszichológia oldaláról szemlélve ismét arra az álláspontra juthatunk, hogy az igazságértéket figyelmen kívül hagyhatjuk – értve ez alatt, hogy a történeti vagy irodalmi szövegek identitást alakító hatásának vizsgálata szempontjából közömbös, hogy a nemzetet mint konstrukciót, „képzelt közösséget” (Anderson, 2004), ideológiai képződményt (Breuilly, 2004) nézzük vagy valós csoportnak fogjuk fel. Másrészt érdemes kiemelni, hogy több nacionalizmus-elmélet is hangsúlyozza a nemzet és a *külső csoportok* közötti határokat, a csoportok közötti interakció, csoportközi folyamatok jelentőségét a nemzet kialakulásában.

2.4. A történelmi regény nemzeti identitást formáló szerepének vizsgálatai

Az irodalmi szövegeket mint pszichológiai jelenségekről tudósító információforrásokat a pszichológiában viszonylag kevésbé használják annak ellenére, hogy megvan a konszenzuális tudásunk arról, milyen sokat lehet tanulni az irodalomból az emberi lélek működéséről. A néhány korai kivétel közé tartozik például Rosenberg és Jones (1972), akik implicit személyiségelméletet tártak fel irodalmi művek elemzésén keresztül (Contarello, Volpato, 2002). Moscovici (2002) is felhasznált irodalmi műveket szociálpszichológiai jelenségek elemzésére, amit „az irodalom világában lakozó fikatív szereplőkre és fikatív

csoporthoz irányuló *Gedankenexperiment*”-ként (Moscovici, 2002, 141.o., kiemelés az eredetiben) írt le. Ezen gondolat kísérleteknek három különböző célját tartotta lehetségesnek. Egyrészt, már létező pszichológiai elméletekkel lehet magyarázni az irodalomban ábrázolt személyek, viszonyok, csoportok működését. Másrészt, minden irodalmi mű tartalmazza a szerző saját pszichológiai vagy szociálpszichológiai elméletét – ezek felszínre hozhatók a művek elemzésével. Harmadikként említi azokat a műveket, melyek a már ismert tudományos eredményeket használják fel, példának hozva a tömeglélektant megjelenítőket (Moscovici, 2002). Az irodalom ilyesfajta felhasználásával kapcsolatban megjegyzi: „minden azon a kérdésem múlik, amelyet magunknak teszünk fel az irodalmi műről és azon, hogy milyen mértékben gondoljuk róla, hogy megfelel egy adott társadalmi vagy történelmi valóságnak” (Moscovici, 2002, 145.o.). Az előzőekben azt próbáltam bemutatni, hogy a történelmi tárgyú irodalom *elméletileg* alkalmas lehet a csoport történelmi reprezentációjának és a csoportidentitásnak az átvitelére. A Moscovici által elsőként meghatározott célhoz állunk a legközelebb akkor, amikor történelmi regényeket elemzünk a tekintetben, milyen tulajdonságaik folytán képesek a fenti szerepet betölteni. Contarello és Volpato (2002) azokat a szövegeket tartják szociális reprezentációk vizsgálatára alkalmasnak, melyek nyomot hagynak az adott kultúrában, sokan olvassák azokat. Ezt is figyelembe véve készültek az alábbi elemzések.

A korábban említett Jókai-regénnyel, *A kőszívű ember fiai*-val együtt Gárdonyi *Egri csillagok* című regényét elemezve azt kerestük, hogyan közvetíti a két mű a nemzeti identitást (Vincze, Somogyvári, 2003; László, Vincze, K. Somogyvári, 2003). A két mű kiválasztásának szempontja nem volt véletlen, hiszen olyan regényekről van szó, melyek nagyon sok olvasóhoz eljutnak, iskoláinkban az irodalmi szocializáció részét képezik. Mindkét regény esetén a leggyakrabban előforduló szereplők cselekedeteit elemeztük, vagyis olyan kategóriák mentén kódoltuk azokat, melyek vizsgálatunk céljának megfelelnek. A cselekvések kódolása esetén szempont volt, hogy egy jeleneten belül egy szereplőnek csak az eltérő viselkedésmódjait jelöltük külön, elkerülve azt, hogy az ugyanazon helyzetben ugyanazt a viselkedést leíró szövegrészeket ismételtelen kódoljuk. Az *egri csillagok* esetén a főszereplőket eltérő viselkedések jellemezték: Bornemissza Gergelynél a tanulás-, Dobó Istvánnál a tapasztalat-, Török Bálintnál az erkölcs-, míg Mécseynél az erő-alapú viselkedés dominált. Mindegyik főbb szereplő tetteivel tehát

olyan értékeket képviselt, melyek pozitív azonosulási mintául szolgálhatnak, ezzel segítve a nemzeti identitás továbbítását. A *kőszívű ember fiai*-ban eltérő elemzési kategóriákat használva a szereplők kevésbé mutattak egységes képet. Itt célunk nem a szereplőnkénti elemzés volt, hanem annak vizsgálata, hogy a saját és a külső csoport tagjait milyen tulajdonságokkal ruházta fel az író, illetve cselekedeteik milyen következményekkel bírnak. A viselkedések kódolására alkalmas kategóriákat olyan nagyobb csoportokba soroltuk, mint kognitív, morális, erőt, autonómiát, autoritást, emocionalitást kifejező tulajdonságok. Minden csoporton belül pozitív és negatív tulajdonságok is előfordultak. Lényeges, hogy a saját csoport szereplői nem csupán pozitív tulajdonságokat mutattak: szinte kizárólag pozitív értékű tetteik voltak a kognitív és morális dimenziók mentén (kretaritás, becsület, önfeláldozás, hűség, altruizmus), ugyanakkor az erő és az autonómia csoportjában pozitív és negatív tulajdonságok egyaránt megjelentek (pl. a virtus mellett a gyávaság, a függetlenség mellett a behódolás és a külső segítség várása). Azt is néztük, hogy a tettek kimenetele az adott szereplő számára mennyire pozitív – vagyis sikerrel vagy kudarcjal jár-e. Itt szintén változatosnak bizonyult a csoportokon belüli eloszlás: a saját csoport szereplőinek tettei sikerrel és kudarcjal is jártak, az előbbi gyakoribb volt. A külső csoport szereplőinek tettei egyöntetűbben negatív kimenetelűnek bizonyultak. A két csoport cselekedetinek kimenetele között szignifikáns különbség volt, a saját csoport javára, amennyiben a magyar szereplők tetteinek következményei inkább voltak pozitívak. Jókai a regényében úgy mutat be egy a csoport számára negatív végkifejletű történelmi eseményt, hogy közben a magyar szereplők tetteit pozitív értékkel és kimenetellel ruházza fel, míg a másik oldalon állókét negatívakkal. A magyar szereplők legfőbb értékei – leegyszerűsítve – kognitív képességeik és morális tartásuk. A szereplők tetteinek elemzéséből arra is következtethetünk, hogy az erő és az autonómia mentén ábrázolta „gyengébbnek” az író a magyarokat, talán ebben látva a szabadságharc kudarcát. A magyarok tehát jó célokért küzdenek, jó képességekkel rendelkeznek, de autonómia iránti törekvésük nem elég erős, és közülük nem mindenki elég erős ahhoz, hogy felvállalja e feladatot. A Jókait ért vádak ellen szól, hogy a magyar szereplők cselekedetei nem kizárólagosan pozitívak, így a teljes idealizációval szemben differenciáltabb képet a magyarokról.

A történelmi regény identitásmintákat közvetítő szerepét betöltheti úgy is, ha a konfliktusokkal való megküzdés megfelelő módjait reprezentálja. Vincze és László (2004)

a szereplők által mutatott coping-stratégiákat kutatták fel Jókai *Erdély aranykora* című művében. Eredményeik azt mutatják, hogy leginkább az Erdély békéjéért küzdő csoport tagjai mutatnak olyan megküzdési módokat, melyek a csoport számára pozitív kimenetellel járnak. Kiemelik, hogy az erdélyi békét előtérbe helyező szereplőknél sem a heroikus tematikájú művekre jellemző konfrontáció, sem az instrumentalizáció (manipuláció) nem bizonyult sikeres megküzdésnek. *A kőszívű ember fiai*-ban fellelhető megküzdési módokat, és az azokkal együtt járó érzelmeket elemezve azt találtam (Somogyvári, 2006), hogy a magyar szereplőkre leggyakrabban a problémacentrikus megküzdés, konfrontáció és a tagadás jellemző, míg a külső csoport szereplőire főként az emóció-kiürítés, konfrontáció és a passzivitás. A magyar és a külső csoport szereplői által mutatott aktív megküzdésben kevés különbség mutatkozott a magyarok javára, miközben a megküzdés elutasítása is inkább jellemezi őket, mint a másik csoport szereplőit. A megküzdés képtelensége, és a szintén sikertelen megküzdést jelentő emóció-kiürítés viszont a külső csoport szereplőinél gyakoribb. Az önfeláldozás, önbüntetés csak a magyar szereplőknél fordul elő. A megküzdési módok is azt mutatják, hogy bár a magyar szereplők több potenciálisan sikeres megküzdést mutatnak, mégsem idealizáltan jelennek meg a regényben.

A jelen dolgozat második részét képező vizsgálatokban már nem a történelmi tárgyú irodalmi művek tartalmának elemzése volt a cél, hanem a művek befogadásának vizsgálata; arra fókuszálva, hogy a szociális identitáshoz köthető individuális folyamatok miként befolyásolják a recepciót. A vizsgálati változók minél jobb kontrollálása miatt történelmi novellákat választottunk. Úgy gondolom, a novellák ugyanazokat a funkciókat képesek betölteni, mint a történelmi regények, bár hatásmechanizmusuk nyilván mutat eltéréseket. Rövid terjedelmük miatt azonban sokkal inkább alkalmasak arra, hogy experimentális helyzetben ingeranyagként szolgáljanak.

3. Irodalom és érzelmek

3.1. Az irodalompszichológiai kutatások

3.1.1. Az egyéni interpretációs folyamatok hangsúlyától az empirikus vizsgálatokig

Ha megkérdeznénk néhány szépirodalmat gyakran olvasó személyt arról, miért szeretnek olvasni, valószínűleg válaszaik egyikében szereplnének a szubjektív élmény részeként az érzelmek, érzések melyeket az olvasás során átélnek; egyben lehetne ez a jelenség akár az irodalmi szövegnek olyan jellegzetessége, mely megkülönbözteti más, nem irodalmi szövegektől. Ezen naiv pszichológiai tapasztalat ellenére az érzelmek szerepét a kognitív beállítottságú költészettan sokáig elhanyagolta (Miall, 2007); főként az egyéni interpretációkra helyezve a hangsúlyt.

Az irodalom-teoretikusok nemcsak az érzelmeket hagyták figyelmen kívül, hanem azt is elutasították, hogy az irodalmi és egyéb szövegek olvasása, feldolgozása között egyáltalán lenne különbség (pl. Pratt, 1977, Stockwell, 2002). Általában sem formális, sem pedig funkcionális különbségeket nem látnak a különböző szövegek között, illetve úgy vélik, hogy bármely típusú szöveg feldolgozásában ugyanazok a folyamatok játszanak szerepet (Miall, 2006). Minden írást lehet szépirodalomként olvasni, nincsenek olyan objektív szövegjellemzők, melyek az irodalom lényegét sűrítének magukba. A „befogadás-elméletek” vagy „szubjektív kriticismus” szerint legfontosabb az a mód, ahogyan az egyedi olvasó a szöveget befogadja, és arról interpretációkat alakít ki (ld. László, 1999). Iser (1978) és Fish (1980) megközelítése ezen a vonulaton belül annyiban eltérő, hogy az irodalmi szövegek olvasásának – más szövegek feldolgozásától eltérően – megkülönböztető jelleget tulajdonítottak. Iser az olvasó aktivitását emeli ki: a szövegben levő rések, hiányok arra készítetik az olvasót, hogy kitöltse azokat, és egy olyan sémát építsen fel, mely a teljes szövegre illeszkedik (Miall, 1995). A fikció egyre több értelmezési lehetőséget kínál, szemben például az ismertető szövegekkel, melyek olvasása közben a lehetséges interpretációk köre szűkül. Fish amellet, hogy lényegesnek tartotta az olvasó élményét, úgy gondolta, a szöveg bizonyos jellemzői – így azokon keresztül az író –

befolyásolják az olvasó által tulajdonított jelentést (Miall, 1995). Ugyanakkor elvetette, hogy az irodalmi szöveg bármilyen megkülönböztető formális vonással bírna (Miall, 2002).

A fenti megközelítést anti-empiricizmus hatja át, mely az egyéni interpretációk jelentőségének hangsúlyozásából és a meta-teoretikus nézőpontból ered – kizárva a tapasztalati megközelítést (László, 1999). Culler (1981) szerint nem az a fontos, hogy az aktuális olvasó mit tesz, mit ért meg, hanem hogy az ideális olvasónak mit kell tennie ahhoz, hogy az író céljának megfelelően értse meg a szöveget (idézi: Miall, 2000). Úgy gondolja, nincs szükség empirikus kutatásokra, mert egyrészt azok túlzott hangsúlyt fektetnek az idioszinkretikus megnyilvánulásokra, másrészt pedig – leegyszerűsítve – a már kész interpretációkból többet lehet megtudni (idézi: Miall, 2006). Az empiriát kizáró szemléletmód a 20. század utolsó évtizedeiben uralkodó hermeneutika paradigmájából is ered, melynek keretein belül a szöveggel, annak látens tartalmával foglalkoztak, és nem az olvasóval (Miall, 2000).

3.1.2. Az irodalompszichológiai kutatások irányai

Történetileg tekintve az irodalompszichológiai kutatásokat, a kognitív pszichológia elterjedésével az empirikus vizsgálatok is szaporodtak. A szöveg-feldolgozással kapcsolatos kutatások kezdetben az információ-feldolgozási paradigmára támaszkodtak, melynek keretében az érzelmeken átlépve továbbra is a foratókönyvek, sémák, történetnyelvtanok felhasználására alapoztak; a kutatások kifejezetten szöveg-centrikusak voltak (László, 1999; Miall, 1988). Ebben a keretben az irodalmi és nem irodalmi szövegek befogadását, azok kognitív feldolgozását azonosnak tekintették. Van Dijk (1979) úgy vélte, hogy a kognitív mechanizmusaink információk és diszkurzus feldolgozásánál is ugyanúgy működnek, tehát az irodalmi interpretációknak nincsenek specifikus jellemzői. Az irodalom ebből a nézőpontból inkább pragmatikus és szociális funkciójában különbözik más szövegektől (Miall, 2002). Miall (1988) egykori kritikája szerint komplex irodalmi szövegek esetén ez a megközelítés nem állja meg a helyét. Mivel a szociálpszichológiai kutatásokból nyilvánvalóvá vált, hogy az érzelmek elsődlegesek a társas helyzetek és az önmagunkról való tudás reprezentálásában, illetve az irodalmi művek történetei is általában

a szociális világról szólnak, úgy gondolja, hogy az érzelmeknek az irodalmi művek feldolgozásában is jelentős szerepe lehet (Miall, 1988, Miall, 1995).

Kétféle megközelítés került szembe egymással: a konvencionalista és a tradicionális (Miall, 2002). A konvencionalista nézőpontból a kognitív struktúrák, prototípusok, sémák olvasási folyamatra gyakorolt hatását vizsgálják; míg a tradicionális hozzáállás specifikus szöveg-jellemzőkre koncentrál, és feltételezi, hogy az olvasók értékelései, érzései megváltoznak azok hatására (Miall, 2002). A két keret eltérő folyamatokat hangsúlyoz: a konvencionalista a kognitíveket, míg a tradicionális az affektív folyamatokat. Miall szerint az utóbbiak azok, melyek az irodalom olvasásakor – más szövegekkel összehasonlítva – disztinktívek. A kétféle nézőpont integrációja nem tűnik lehetetlennek, amikor abból indulunk ki, hogy bár a poétikai funkció jut főszerephez az irodalmi szövegek esetén (Jacobson, 1969), nem az esztétikai élmény kiváltása az irodalom kizárólagos funkciója: társas világunkat képezi le, arról közvetíthet tudást, értékeket, viszonyulásokat, érzelmeket, vagyis reprezentációs funkcióval bír.

Az 1980-as években jelentek meg az információ-feldolgozáson túl az irodalmi élményfeldolgozást is vizsgáló kutatások (László, 2002), és felszaporodtak az irodalmi szövegek affektív hatásával foglalkozó vizsgálatok. Az irodalmi narratívum feldolgozásának magyarázatára is számos, egymástól eltérő partikuláris modell született (Miall, 2007). Következtetéseket vonunk le az olvasási folyamat közben, melyek szerepet játszanak a narratívumról alkotott reprezentációnk formálásában; ahol a szöveg globális koherenciáját a szereplők motívumaira, tudására és emocionális állapotaira való következtetéseink adják (Graesser et al., 1994, Graesser et al., 1999). Próbáljuk megérteni a szereplőket: a karakterekről mentális modelleket képezünk, melyek azok pszichológiai vonásait, érzelmeit, céljait tartalmazzák (Schneider, 2001). Követjük azok érzelmeit, érzelmi változásait; ezek az érzelmi reprezentációk globális koherenciát adnak a szövegnek (De Vega et al., 1996 – idézi: Miall, 2007).

3.2. Szociális és kulturális hatások az irodalmi szövegek feldolgozásában

Már a befogadás-elméletek is lényegesnek tartották a kulturális tényezők szerepét az olvasásban. Fish (1980) szerint az olvasás többek között azért tekinthető relatív

folyamatnak, mert befolyásolja az az interpretáló közösség, melyhez az egyén tartozik. Ezzel a megközelítéssel Fish az egyéni olvasóról a kultúra és a történelem felé terelte a hangsúlyt.

A kognitív folyamatokra fókuszáló megközelítés implikálja a jelentésalkotás kulturális meghatározottságát. A kognitív struktúrák (mint a foratókönyvek, sémák, frame-ek) általános, de megosztott, sokak által birtokolt ismereteket tartalmaznak, melyek nem függetleníthetők attól a szociális, kulturális környezettől, melyben kialakulnak. Bartlett (1985) a sémák keletkezését egyértelműen a kulturális környezethez köti; Schank és Abelson (1995) utalnak a történetek társas kontextusának hatására (László, 2005). Ugyanakkor az affektív feldolgozás sem lehet mentes a szociális környezet hatásaitól: az érzelmek kifejezésének módjai, kommunikálhatóságuk, ritualizáltságuk, az átélésükre illetve kifejezésükre való képesség a kultúrától és a társas interakciók során szerzett egyéni tapasztalatoktól függ.

Az irodalom befogadásának *szociális-kognitív megközelítése* a kognitív struktúrák és folyamatok működése illetve a szociális, kulturális rendszerek közötti összekapcsolódásra koncentrál (László, 1999). László kiemeli Vigotszkijnak az orosz formalistákkal szemben megfogalmazott kritikájának fontosságát. A formalisták az esztétikai hatást kizárólag a művészi eszközöknek tulajdonították, míg Vigotszkij a jelentést is fontosnak tartotta az esztétikai hatás kialakulásában: az a feszültség, mely az esztétikai hatáshoz kell, a fabula mentén kialakuló elvárások és a formális eszközökkel kialakított szűzsé közötti konfrontációból ered. Később Vigotszkij már a tartalom struktúrájának jelentőségével is foglalkozott (László, 1999). A szociális-kognitív megközelítés a *személyes élmény szerepét elfogadva* az irodalmi interpretáció létrehozásában a személyes tudást is lényegesnek tartja, hozzátéve, hogy az részben szociokulturális eredetű. A személyes tudáson túl a társas tudás és az olvasó irodalomról való meta-tudása határozza meg az interpretációt. Ez a keret a kognitív megértést és az empátiához kapcsolható emocionális válaszokat a megértés különböző rétegeinek fogja fel. Hangsúlyozza, hogy bár az irodalmi művek interpretációjának vizsgálatára azok a kognitív elméletek a legalkalmasabbak, melyek célokat, intencionalitást tulajdonítanak a cselekvéseknek (és a szándék-tulajdonítás jelenti a megértés alapját), az irodalom megértése ennél több. A szociális-kognitív megközelítés annak vizsgálatára alkalmas, hogy mely tudásukat mobilizálják az olvasók és hogyan

interpretálják a szöveget. Nem foglalkozik az irodalmiság jellegzetességeivel, a textuális minőségek hatásával, és annak eldöntésével sem, hogy a szöveg vagy az olvasó szerepe elsődleges-e a szövegfeldolgozásban (László, 1999).

A szociális és kulturális hatások szerepét kutató vizsgálatok főként két téma köré rendeződnek: egyrészt az olvasó szociokulturális háttérének, másrészt az irodalomról való tudásának, képzettségének a befogadásra gyakorolt hatására kíváncsiak.

László (1989) kimutatta, hogy az olvasóknak arra az adott korra vonatkozó társadalmi-történeti ismeretei, melyben a történet játszódik, befolyásolják az interpretációkat és az olvasói reakciókat. László és Larsen (1990) abból kiindulva, hogy a történelmi-kulturális háttér nemcsak ismeretekből, hanem élményekből is áll, feltételezték, hogy a szöveghez kulturálisan közeli olvasók több konkrét illetve személyesen átélt eseményt idéznek fel a szöveg kapcsán. Ehhez az önindította visszatekintés módszerét alkalmazták (Larsen, Seilman, 1988). Egy magyar novella befogadását vizsgálva magyar és dán olvasók körében azt tapasztalták, hogy a magyar és dán személyek eltérő attitűdökkel fogadták a novellát. A magyarok több kontextualizált és személyes emléket idéztek fel, illetve esetükben a felidézett emlékek negatív érzelmi tónusa együttjárt az elbeszélés észlelt relevanciájával, míg a dán olvasók esetén a pozitív érzelmi tónus mutatott hasonló összefüggést a tetszéssel. Az elbeszélői nézőpont nem befolyásolta a ráemlékezések gyakoriságát és módját, viszont a belső nézőpontra váltásoknál erősebb volt azok érzelmi töltete.

Halász (1988, 1989) amerikai és magyar novellák befogadását kutatta, amerikai és magyar olvasókat összehasonlítva. Az amerikai novellát mindkét csoport pozitívabban és egyben hasonlóan értékelte. A két történet feldolgozása között mind az affektív, mind a strukturális változók mentén különbség volt, kultúrától függetlenül. Ugyanaz a novella hasonló érzelmi hatást váltott ki mind a magyar, mind pedig az amerikai olvasókból, de a szerkezeti mutatók (mint a befejezettség, érthetőség, mondanivaló, erőszak) mentén való értékelésekben megfigyelt különbségek azt jelezték, hogy a magyar novellát jobban fogadták a magyarok, és érzékenyebben is reagáltak saját kultúrájuk történetére. A történetek szereplőinek megítélésében a magyar vizsgálati személyek esetén hangsúlyos szerepet kapott az agresszivitás, míg az amerikai vizsgálati személyek értékelései az igazság és az erő mentén emelkedtek ki (Halász, 1988, 1989). Másik vizsgálatban úgy

találta, hogy az olvasók saját történelmi tapasztalataiknak megfelelően eltérő motívumokat értékelnek jelentősebbnek: a magyarok az elnyomást, míg az amerikaiak a szorongást és az agresszivitást hangsúlyozták, a saját és a másik nemzet elbeszélésének megértésekor egyaránt (Halász, 1996). Ez azt jelenti, hogy az amerikai olvasók az agresszivitásra és a szorongásra érzékenyebben reagáltak, azokat nagyobb mértékűnek ítélték, mint ugyanott a magyar olvasók. Eközben a magyar olvasók érzékenyebbnak bizonyultak az elnyomás észlelésére. A befogadást tehát nemcsak személyes tapasztalatok, hanem az olvasó kultúrájához, csoportjához kötött, nemzeti identitása által meghatározott témák is befolyásolják (Halász, 1989, 1996).

3.3. Az irodalmiság lényege (?)

Mind az irodalmi szöveg esetleges specifikus jellemzői, mind pedig az olvasók eltérő interpretációi, élményei újabb megközelítések és empirikus kutatások tárgyát képezik. Miall és Kuiken (1999) úgy vélik, az irodalmiság nemcsak a szöveg tulajdonságaitól függ, és nem is kizárólag konvenciók eredménye, ahogy azt az irodalom-teoretikusok állítják. Az irodalmiságot inkább az *olvasás megkülönböztetett módjának* tekintik. Három komponensen keresztül tartják azonosíthatónak: a stilisztikai elemek, a defamiliarizáló hatás, és a szokásos fogalmak, érzések átalakítása. Nem az az olvasás lényege, hogy az olvasó előzetes tudása, érdeklődése meghatározza, mely stilisztikai elemeket érzékel – hanem éppen az olvasás nyomán felkeltett érdeklődés, a konvencionális nézőpont megkérdőjelezése a fontos. Az irodalmi műveknek a szerzők *adaptációs szerepet* tulajdonítanak: képesek nézőpontokat újraformálni, nagyobb flexibilitáshoz vezetnek, átalakíthatják értékrendszerünket (Miall, Kuiken, 1999).

Miall lényegesnek tartja, hogy „az irodalom olvasásán keresztül dehabituálódunk, ami annyit tesz, hogy képessé válunk a világban való létezés alternatív modelljeit megszemlélni” (Miall, 2000, 51.o.). A *dehabituáción* át az irodalom lehetőséget ad arra, hogy mindennapi viselkedéseinket, szerepeinket, sémáinkat újragondoljuk. Az irodalom ezen aspektusa nem új felismerés: hasonló jelentéssel a romantika irodalmában az *imagináció*, Coleridge fogalma központi szerepet kapott (Miall, 2000); illetve de

Beaugrande (1983) *alternativitás-principium* koncepciója is az irodalmi szövegek által előhívott alternatív világ-modellek fontosságára utal (idézi: Miall, 2000).

A dehabituáció egyik legfontosabb eszköze Miall (2000) szerint a szokatlan nyelvi eszközök, formák használata. Az irodalomnak más szövegektől való megkülönböztettségére utal a foregrounding (előtérbe kerülés) fogalma. A koncepció szigorúan nyelvi értelemben a háttérből kiemelkedő új információkra vonatkozik (van Peer és Hakemulder, 2006), ugyanakkor ennél tágabb értelemben használatos. A foregrounding kifejezés Mukarovskij eredetileg idői kiemelkedést jelentő *aktualizáció* fogalmának fordításaként jött létre, az időiség helyett a térbeliségre helyezve a hangsúlyt. Mukarovskij úgy vélte, hogy az aktualizáció a hétköznapi nyelvhasználatban is megjelenik, de ott random módon, nem szisztematikusan (Miall és Kuiken, 1994) – míg az irodalmi szövegekben strukturáltan, éppen a mindennapi kommunikációt megtörve. Van Peer (1986) a foregrounding eszközöként a *deviációt*, a szabályoktól, maximáktól és konvencióktól való eltérést, illetve a *parallelizmust*, az ismétlődést határozza meg. Az előtérbe kerülés fonológiai, grammatikai és szemantikai szinten is megvalósulhat. Van Peer empirikusan a foregrounding figyelmet felkeltő hatását vizsgálta (van Peer, 1986), míg Miall és Kuiken (1994) annak affektív hatására helyezték a hangsúlyt. A szöveg azon vonásai, melyek szokatlanságukkal felhívják magukra az olvasó figyelmét emlékezetesebbek, és az olvasók átütőbbnek látják azokat. Az előtérbe került kifejezések több érzelmet hívnak elő, hosszabb olvasási időt igényelnek, alternatív interpretációk képzésére adnak lehetőséget (Miall, 2000).

Van Peer és Hakemulder (2006) arra hívja fel a figyelmet, hogy a foregrounding több eltérő jelentéssel bír attól függően, hogy magára a nyelvi feldolgozásra, az író által használt eszközökre, az olvasóra gyakorolt hatásra, a mű értékelésére vagy az irodalminak más nyelvhasználati módoktól való elkülönítésére vonatkoztatják. Az sem világos, hogy a foregrounding milyen kapcsolatban áll olyan fogalmakkal, mint a defamiliarizáció, dezautomatizáció, dehabituáció. A foregrounding gyakran mint a defamiliarizáció vagy dehabituáció eszköze jelenik meg (ld. Miall és Kuiken, 1996, Miall, 2000), de nem mindig egyértelmű, hogy ezek a kifejezések szinonimák, vagy eltérő folyamatokat takarnak (van Peer és Hakemulder, 2006).

Az empirikus kutatók között általános az egyetértés abban, hogy nem a speciális nyelvhasználat az irodalmiság lényege; az inkább a feldolgozás folyamatában ragadható meg, semmint a szöveg tulajdonságaiban (de Beaugrande, 1983, idézi: Miall, 2000). Az előtérbe állítás vagy a deautomatizálás kevésbé értékes irodalmi művekben, vagy más céllal létrejövő írásokban is fellelhető (Halász, 1996). Halász szerint csak irodalmi funkció van, mellyel bármely szöveg rendelkezhet. Ugyanakkor a szöveg bizonyos jellemzői korlátozzák az olvasók interpretációit (Halász, 1989). Halász abból kiindulva, hogy amennyiben az irodalmiságot kizárólag az olvasó hozzáállásához és befogadásához kötnénk, úgy a szöveget akár projektív tesztként is értelmezhetnénk, az irodalmi szöveget és a projektív tesztet összehasonlítva rámutat néhány lényeges eltérésre. Egyrészt, az irodalmi szövegnek a projektív teszt strukturátlanságával ellentétben éppen a lehetséges jelentések bizonyos fokú korlátozottsága a jellemzője. Persze léteznek olyan irodalmi szövegek, melyek működhetnek projektív tesztként (nyilván ezekkel ritkábban találkozunk az átlagolvasó). Halász hozzáteszi, hogy a projektív tesztek is rendelkeznek felhívó jelleggel, és a tesztekre adott válaszok sem függetlenek a személyek szociokulturális háttérétől, tehát a jelentéstulajdonítás nem teljes mértékben a befogadótól függ. Az irodalmiság specifikus nyelvi jegyei létének elutasítása nem mond ellent annak, hogy léteznek a szövegnek olyan tulajdonságai, melyek annak irodalmiságára utalnak, mint például a fikcionalitás jelei (Halász, 1996). Pusztán nyelvi jelek alapján azonban nem ragadható meg az irodalmiság lényege, ahogy az is szociokulturális tényezők függvénye, hogy egy adott kultúrához tartozó szakértők mit tekintenek a fikcionalításra utaló jeleknek (Halász, 2003). Halász és mtsai (2005) különböző műfajú, fiktív és nem-fiktív szövegek befogadását kultúrák mentén is összehasonlítva úgy találták, hogy nem a szöveg műfajáról való tudás, hanem maguk a szövegek, azok nyelvi konfigurációja volt leginkább hatással az olvasókra.

Visszatérve a foregrounding és az irodalmiság bizonytalan kapcsolatára, van Peer és Hakemulder (2006) sem tartják az előtérbe kerülést kizárólag az irodalmi nyelv jegyének. Úgy vélik, hogy meg kell különböztetni a foregrounding funkcionális és nem-funkcionális használatát, ahogy Mukarjovskij is tette. Figyelembe kellene venni, hogy vannak olyan nem irodalmi műfajok, melyek rendelkeznek kifejezetten az irodalmi szövegekre jellemző tulajdonságokkal, és gyakran használják a foregrounding eszközeit. A szerzők ennek feloldására azt javasolják, hogy az irodalmiság ne értékelő, hanem leíró tulajdonság legyen.

A foregrounding használatának sűrűsége és koherenciája, illetve annak szerepe az interpretációban különböző lehet irodalmi és nem irodalmi szövegek esetén.

Az irodalompszichológiai kutatásokban elkülönítendőek a szöveg jellemzői az olvasóhoz illetve az olvasási folyamathoz kapcsolódó sajátosságoktól (Bortolussi, Dixon, 2003). A szöveg többféle jellemzője vizsgálható, mint pl. a stílus hatása, vagy a narrátor elhelyezkedésének szerepe (László, 2005). Az olvasási folyamat esetén az olvasó mentális reprezentációi, affektív reakciói, attitűdváltozása, azonosulása lehetnek a megfigyelés tárgyai (Miall, 2006). Bortolussi és Dixon (2003) olyan kritériumokat állít fel a pszichonarratológiai kutatások számára, melyek a szövegváltozók azonosításában alapvetők; ezek: az objektivitás, precizitás, stabilitás, relevancia és a kísérleti kezelhetőség (idézi: László, 2005). A pszichonarratológiai kutatások rendszerint úgy zajlanak, hogy a vizsgálni kívánt textuális jellemzőt tekintik független változónak, és ennek az olvasóra vagy olvasási folyamatra gyakorolt, az adott vizsgálat témájára specifikus hatását követik.

3.4. Irodalmi érzelmek

Az irodalom érzelmi hatásainak *elméleti* megközelítése már az ókortól jelen van, változó keretek között, eltérő szerepet és jelentőséget tulajdonítva az érzelmeknek. A téma empirikus vizsgálata az 1980-as évekig nem volt számottevő (Frijda, Schram, 1994). Ahogy a pszichológiában megnőtt az érzelmek iránti érdeklődés, úgy kaptak az emóciók egyre nagyobb szerepet az irodalompszichológiában, a kutatók figyelme kiterjedt az irodalmi műveket befogadók érzelmi reakcióira is. Frijda és Schram (1994) számos megválaszolandó kérdést vet fel a témával kapcsolatban, melyeket öt pontban összegeznek: 1. milyen természetűek az irodalmi érzelmek, 2. milyen a kapcsolat az író és az olvasó érzelmei között, 3. a mű struktúrája, jellemzői hogyan befolyásolják az emocionális hatást, 4. mi a befogadási folyamat illetve a befogadó szerepe, 5. hogyan magyarázhatóak a paradox érzelmi reakciók és a válaszok sokfélesége. Az empirikus kutatások rendszerint az előbbi problémakörökben felmerülő kérdések megválaszolására törekednek.

Az irodalmi művek érzelmi hatásával kapcsolatban született, empirikus adatokkal alátámasztott elméletek, modellek között eltérések figyelhetők meg (milyen keretbe ágyazódnak, mely fogalmakat és milyen értelemben használják, mely folyamatokra

helyezik a hangsúlyt, és milyen mértékben támasztják alá az adott modellt kutatási eredmények). Ahogy már utaltam rá, az érzelmek csak az 1980-as években jelentek meg az irodalompszichológiai kutatásokban, eleinte a séma-elmélethez kapcsolódóan (ld. Miall, 1989). Miall (1989) a séma-elméletek alkalmazásával kapcsolatban több problémát fogalmazott meg. A sémák azonosítása irodalmi szövegekben nem egyértelmű, ahogy az események, helyzetek kauzalitásának megállapítása sem. A szereplők céljainak meghatározása gyakran nem lehetséges, hiszen azok számos, esetenként többértelmű céllal bírhatnak. Ezért is vélte úgy Miall (1989), hogy a sémaelmélet csak egyszerűbb szövegek esetén alkalmazható – novelláknál, regényeknél nem. Az érzelmeknek ugyanakkor nagy jelentőséget tulajdonít a szövegfeldolgozásban, három tulajdonságuk mentén. Egyrészt az olvasás során keletkező érzelmek szelf-referenciálisak, vagyis a szereplők megértése, velük való azonosulás saját élményeket, tapasztalatokat hív elő. Másrészt lehetővé teszik a szöveg-elemek olyan kategorizációját, amely különböző szövegeknél is működhet. Harmadrészt az affektusok anticipátoros funkcióval is bírnak, olvasás közben előstrukturálják a szöveg jelentését (Miall, 1989).

Az irodalom-olvasás *élményfeldolgozási* modellje a *személyes élményeknek* az irodalmi szövegek feldolgozásában és megértésében betöltött szerepét emeli ki (László, 2002). Az irodalmi szövegek egyfajta személyes rezonálást váltanak ki az olvasóból, változó mértékben (Larsen és Seilman, 1988). Az olvasás során megjelenő élmények alapját képezik ennek a rezonanciának (Larsen és Seilman, 1988). A nem feltétlenül tudatos személyes élmények tudatosításán keresztül megfigyelhető, hogy az olvasó mely tapasztalatai, emlékei, élményei befolyásolják az interpretációt. Az olvasás folyamatában fellépő ráemlékezések lehetnek az egyén által átélt események, vagy mások által közvetítettek (László és Larsen, 1990). A személyes élmények megjelenése a szöveg perspektívájától is függ: a belső nézőpontú szövegrészek érzelmileg telítettebb élményeket hívnak elő (László és Larsen, 1990). Úgy tűnik, hogy az irodalmi narratívumok más szövegektől eltérő hatást váltanak ki az olvasókból. Az irodalmi szövegeket olvasók relatíve több személyes jelentést említenek (Halász, 1996). Irodalmi művek esetén a személyek nagyobb arányban idéznek fel olyan emlékeket, melyekben cselekvők voltak, mint nem irodalmi szövegek esetén; az utóbbiaknál a megfigyelő pozíció a gyakoribb (Seilman, Larsen, 1989). Halász (1991) szintén gyakoribbnak találta szépirodalmi szövegek

esetén a cselekvő-nézőpontú emlékeket, melyek szolgálhatnak arra, hogy amikor az olvasó meglevő ismeretei, sémái elégtelenek a szöveg megértésére, segítsék a jelentés rekonstrukcióját. Mindezek mutatják, hogy az irodalmi szövegfeldolgozás nem pusztán általánosan leírható információ-feldolgozás, hanem az egyéni tapasztalatokat, élményeket is mozgósító, érzelmeket kiváltó folyamat (László, 2002).

Az irodalmi narratívumok érzelmi feldolgozásában az önreflexió során keletkező érzelmek, illetve az empátia és azonosulás keltette érzelmek mellett a strukturális affektusok is szerepet játszanak (László és Cupchik, 1994). Brewer és Lichtenstein (1981) *strukturális-érzelmi* elmélete a történet szerkezetéhez kapcsol érzelmi mintázatokat: különböző eseménystruktúrák eltérő érzelmi reakciókat válthatnak ki az olvasókból. Három mintázatot különítenek el: a történet szerkezet feszült várakozást, meglepetést vagy kíváncsiságot indukálhat az olvasókban (Brewer és Ohtsuka, 1986; László, 1999, László, 2005). Az izgalmi szerkezet esetén megjelenik a szövegben egy nyitó esemény, mely várhatóan jelentős kimenetelhez vezet; a kimenetelig azonban sok további információhoz jutunk, amelyek fokozzák a feszültséget. A meglepetés-szerkezetnél egy az eseménystruktúrában fontos kezdeti esemény nem jelenik meg a szövegszerkezetben, miközben az szükséges lenne a történet megértése szempontjából. Az író ennek a visszatartott információnak a közlésével ér el meglepődést. A kíváncsiság-szerkezet alkalmazásakor – az izgalmi szerkezethez hasonlóan – az író szintén visszatart egy jelentős eseményt, de itt tudatja az olvasóval, hogy történt valami, amiről azonban még keveset tud a megértéshez (Brewer és Ohtsuka, 1986). Brewer és Lichtenstein (1981) eredetileg kutatási céllal létrehozott szövegeken vizsgálták a történet szerkezetéhez kötött érzelmek hatását. Későbbiekben novellák befogadásánál is igazolták, hogy a történetek kedvelését befolyásolják a strukturális érzelmek (Brewer és Ohtsuka, 1986); ugyanakkor a tetszésre az is hatással van, hogy a szereplők milyen értékkel bírnak és az egyes szereplőkre nézve a kimenetek pozitívak vagy negatívak-e (Brewer és Ohtsuka, 1989). Halász (1989) amerikai és magyar novellák befogadását amerikai illetve magyar olvasók körében vizsgálva szintén úgy találta, hogy a kíváncsiság, az izgalom és az élvezet az érzelmi szerkezeti hatást alapvetően meghatározó változók.

Az élményfeldolgozási modell és a strukturális affektusok elmélete az olvasás során fellépő érzelmek egy-egy típusára koncentrál. Az irodalmi érzelmekkel foglalkozó kutatók

általában megkülönböztetik a szöveg elemei által kiváltott esztétikai érzelmeket a szöveg tartalma nyomán keletkező érzelmektől. A strukturális érzelmek az előbbiek közé sorolhatók, míg az olvasás során felmerülő személyes élmények az utóbbiakhoz. Tan (1994) különbséget tesz a formális struktúra által előhívott A(artefakt)-érzelmek, és szöveg/film eseményein alapuló F(fikcionális)-érzelmek között. Az utóbbiakhoz tartozik a szimpátia és az empátia (a szimpátia mint empátiás érzelem). Oatley (1994) az olvasás során keletkező érzelmeket annak alapján különbözteti meg, hogy az olvasó „kívül marad a művön vagy belép abba” (Oatley, 1994, 54.o.). Az előbbi esetben az érzelmek a szöveggel való konfrontáció eredményei; ide sorolja az olvasás örömét, és a strukturális érzelmeket. Amikor az olvasó belép a narratívum világába, a cselekmény vagy a szereplők hívnak elő olyan érzelmi reakciókat, mint szimpátia, érzelmi emlékek felelevenedése és az identifikáció.

Számos törekvés figyelhető meg az olvasás során zajló kognitív és emocionális folyamatok összekapcsolására. Miall (1988) az irodalmi szövegek feldolgozásában az érzelmeknek elsődleges szerepet tulajdonít a kognitív folyamatokkal szemben. Véleménye szerint az érzelmek megelőzik és irányítják a történetnyelvtanok vagy a séma-elmélet által leírt kognitív folyamatokat. Vizsgálataiban kimutatta, hogy amennyiben egy szöveg nem illik egy adott sémába, az affektív feldolgozás kerül előtérbe. Ismeretlen szöveg olvasásakor az olvasók az affektív állapotokat leíró részeket értékelik fontosabbnak. Neuropszichológiai kutatások eredményeiből kiindulva foglalkozik az érzelmeknek az olvasás során működő feldolgozási folyamatokra gyakorolt hatásával (Miall, 1995). Úgy véli, az olvasás során is működhet az affektív ingerek elsődlegessége azáltal, hogy az elsődleges figyelem a szöveg affektív ingereire irányul. Az érzelmeknek az olvasáskor is lehet anticipáló funkciója abban az értelemben, hogy az olvasás során fellépő érzelmek emlékeket, korábbi tapasztalatokat hívnak elő, melyek aztán hatással lesznek arra, hogy milyen lehetséges jelentéseket hoz létre és tart fenn az olvasó. Így amellet, hogy segítik az értelmezést, egyben lehetővé teszik az értelmezés szabadságát is.

Kneepkens és Zwaan (1994) az érzelmek interpretációra gyakorolt hatását vizsgálják a különböző reprezentációs szinteken. Zwaan (1993) a szöveg reprezentációjának négy szintjét különíti el: a felszíni struktúrát (a kifejezés módját), a szemantikai tartalmat, a szöveg alapján létrejövő szituációs modellt és a mű kommunikatív kontextusára vonatkozó

kontextus- vagy pragmatikai modellt. Az érzelmeknek alapvetően két funkciója lehet a szövegfeldolgozásban (Kneepkens és Zwaan, 1994): egyrészt van egyfajta szelekciós szerepük, amennyiben a szöveg megértése szempontjából releváns információkra irányítják a figyelmet; másrészt segítik a kognitív feldolgozást akkor, amikor nem tud koherens reprezentáció létrejönni. Tan (1994) felosztását alkalmazva a felszíni reprezentációhoz az artefakt-érzelmeket rendelik, míg a szituációs modellhez a fikcionális érzelmeket. A fikcionális érzelmeknek további két típusát különítik el: egyes F-érzelmek a történetben bemutatott szereplőkhöz és helyzetekhez kötődnek, mások viszont a szövegben leírt eseményekhez kapcsolódó sémákat aktiválnak, mozgósítva az olvasó emlékeit. Az F-érzelmek facilitálják a szituációs modell kialakítását. A pragmatikai szinthez főként az artefakt-érzelmek köthetők, melyeket (ezen a szinten) az olvasó irodalmi tudása illetve a műfaj is befolyásolhat.

Cupchik (1994) William James nyomán az esztétikai ingerre adott emocionális válaszok két szintjét határozza meg. A reaktív modell keretében a James-i elsődleges emocionális válaszokat – érzéseket – írja le (mint pl. az öröm, arousal, izgalom), melyeket a szövegben található releváns ingerek vagy strukturális jellemzők válthatnak ki. A reflektív modell az emocionális válaszoknak a jelentésalkotásban játszott szerepét mutatja be. Ezen a szinten az olvasó inkább a teljes szituációra, és nem elkülönült ingerekre válaszol, például empátiával, vagy a korábbi emocionális élményeinek, emlékeinek mozgósításával igyekszik jelentést létrehozni.

Dijkstra és Mtsai (1994) nemcsak az olvasók, hanem a szereplők érzelmeinek szövegfeldolgozásra gyakorolt hatásával is foglalkoznak. A szereplők érzelmeinek leírását tartalmazó szövegrészeket másképp dolgozzuk fel, azok facilitálják a szöveg megértését és interpretációját. Kutatásaikban számos olyan szövegjellemzőt azonosítottak, melyek kapcsolatban állnak a szereplők érzelmeivel és a várakozással.

3.4.1. Sajátos kapcsolat a szöveg és az olvasó között

Néhány kutató foglalkozik az irodalmi szöveg fiktív világa és az olvasó között létrejövő különleges kapcsolattal, különböző fogalmakkal meghatározva azt („elmék találkozása”,

identifikáció - Oatley, 1999; transzport - Gerrig, 1993; identifikáció - Holland, 1975, szelf-módosító érzések – Kuiken et al., 2004). Általában megállapítják, hogy az olvasónak a fiktív világba való bevonódása megsokszorozza az irodalmi szöveg hatását (Kuiken et al., 2004).

Oatley (1999) a tudós és a művész által létrehozott szövegek között lényeges eltérésnek látja, hogy az előbbi célja az olvasó vélekedéseit meghatározott irányban megváltoztatni. Itt az író és az olvasó *vélekedései* kerülnek kapcsolatba egymással. Az olvasónak lehetnek kérdései, gondolatai, ötletei a szöveggel kapcsolatban; a tudományos viták ellenére a cél mégis a konszenzus (Oatley, 1999). Az irodalom Oatley szerint teljesen másra törekszik; ezt a célt nevezi „az elmék találkozásá”-nak. A fogalom jelentése hasonló ahhoz, amit Bahtyin (1984, 2001) dialógusként írt le (idézi: Oatley, 1999). Ezek a dialógusok létrejöhetnek a szereplők és az olvasó, az egyes szereplők illetve az író és az olvasó között. Oatley a találkozásnak három formáját különíti el. Az egyik, amikor az olvasó mint néző működik: információi, tudása lesz a szereplőkről, de érzelmei nem; a másik, amikor az olvasó azonosul a szereplővel, céljaival, terveivel és a szereplő sorsának megfelelően érzelmeket él át (Oatley és Gholamain, 1997). Az azonosulást az empátia egyik fajtájának tekinti, mely abban különbözik a valós személyek iránt érzett empátiától, hogy az utóbbi esetén az én és a másik közötti határok megmaradnak, míg a szereplőkkel való identifikáció a teljes azonosulást jelenti. Az identifikáció fogalmának kifejtésekor Arisztotelész mimézis-fogalmát használja, a számítógépes szimuláció metaforájának segítségével értelmezve. A találkozások különböző fajtájú és intenzitású érzelmeket, emlékeket, gondolatokat hívnak elő (Oatley, 1999). A szemlélő perspektíva is válthat ki érzelmeket (mint például a szimpátiát); a szereplőkkel való azonosulás azonban inkább előhív érzelmeket, önéletrajzi emlékeket, reflexiókat (Cupchik, Oatley, Vorderer, 1998). A találkozás harmadik formáját a szöveg asszociatív struktúrája adja: ezek az olvasó asszociációi, melyeket Oatley a Winnicott-i potenciális térbe helyez. Mar, Djikic és Oatley (2008) idéznek olyan kutatásokat, melyekben az irodalmi szöveg olvasása az olvasó személyiségében és emocionális állapotában mérhető változást hozott, szemben a nem irodalmi szövegek olvasásával.

Gerrig (1993) úgy véli, hogy az irodalmi szöveg mintegy magával ragadja az olvasót. Feltételezi, hogy minél inkább elragadja a szöveg olvasóját, annál nagyobb hatással lesz

annak vélekedésire, attitűdjeire (Gerrig, Rapp, 2004). A folyamat érzékeltetéséhez az utazás metaforáját használja, melynek lényege, hogy az olvasás során az olvasó a valóságtól eltávolodva olyan tapasztalatokat szerez, melyek megváltoztatják a valós világgal kapcsolatos tudását, attitűdjeit (Gerrig, Rapp, 2004). Mindez jelentős erőfeszítéseket igényel az olvasótól. Coleridge fogalmával, a „hitelenség szándékos felfüggesztése”-vel szemben a „hitelenség szándékos konstrukcióját” használják (Prentice, Gerrig, 1999). Úgy érvelnek, hogy a passzív befogadással szemben a hitelenség fenntartásához, a fiktív szövegből nyert információk megkérdőjelezéséhez az olvasó részéről nagy befektetés szükséges, és tulajdonképpen ez teszi lehetővé, hogy ezek az információk a valódi életére is hatással legyenek (Gerrig, Rapp, 2004).

Kuiken és mtsai (2004) szerint az irodalmi műveken keresztül az olvasó olyan élményeket élhet meg, melyeket korábban nem tapasztalt. Ezek a felismerések az olvasó valós világába is átkerülhetnek, realizálódhatnak. A *szelf-módosító érzéseket* megkülönböztetik az esztétikai és a narratív érzésektől (Kuiken et al., 2004), illetve a szöveg egészére vonatkozó értékelő érzésektől (Kuiken et al., 2002).

Az identifikáció fogalmának használatát nem minden kutató tartja szükségesnek. Zielmann (1994) szerint az olvasó inkább mint *tanú* viszonyul az irodalmi műhöz: nem azonosul a szereplőkkel, hanem empátiát érez irántuk. Zielmann a morális ítéletet mint az empátia egyik közvetítőjét fogja fel. A moralitás szerepe számos, narratív empátiával foglalkozó elméletben jelen van; ezeket a későbbiekben bemutatom. Tan (1994) szintén elegendőnek tartja az empátia fogalmát a fikcionális érzelmek keletkezésének magyarázatára; szükségtelennek véli az identifikáció feltételezését.

3.5. Történelmi és irodalmi szövegek befogadásának, érzelmi hatásának eltérései

A történetfilozófia teoretikusai (ahogy a korábbi fejezetekben is láthattuk) sokat foglalkoztak a történelmi szöveg és a fikció közötti különbségek és hasonlóságok megállapításával. Teoretikusan megfogalmazták azt is, mennyiben bírhat eltérő hatással az olvasóra egy történelmi tárgyú tudományos vagy irodalmi szöveg, mennyiben lehet ezeknek eltérő funkciójuk (pl. Ricoeur, 2006). Ahogy Halász (2001) is rámutat, az elméletalkotókat kevésbé foglalkoztatta felismeréseik empirikus alátámasztása. A korábbi,

történelmi tárgyú irodalmi művek szerepével kapcsolatos feltevéseinket erősítik azon kutatások eredményei, melyek a történelmi és irodalmi szövegek befogadásának vizsgálatára irányulnak.

Amikor a vizsgálati személyeknek történelmi tárgyú irodalmi és történelmi szövegeket olvasva arról kellett beszámolniuk, hogy miben hasonlítanak és különböznek az egyes szövegrészek (Halász, 1996a), bizonytalanok voltak a kétféle szöveg elkülönítésében annak ellenére, hogy expliciten meg tudták fogalmazni a műfajok közötti eltéréseket. Halász (1997) irodalmi és történelmi szövegek hatását összehasonlító vizsgálatában kimutatta, hogy azok eltérő érzelmi reakciókat váltanak ki az olvasókból. Olyan szövegeket használt, melyek a történelmi és az irodalmi szöveg közötti spektrum eltérő pontjain helyezhetők el. Mindegyik szöveg témája egyazon történelmi személy, Luther volt. Az ötféle szöveg Luther önéletrajzi írásából, egy dramatikus szövegből, Erikson írásának egy részletéből, egy életrajzi illetve egy történetírói szövegből állt. A vizsgálati személyek olvasás közben jelölték, mely kifejezések hatnak rájuk emocionálisan, illetve olvasás után meghatározták, milyen érzelmi állapotok írják le leginkább a tapasztalt élményeiket. Az olvasás közben az önéletrajzi szöveg váltotta ki a legtöbb érzelmeket, ahogyan itt volt leginkább megfigyelhető az énbemvonódás, és a pozitív szociális érzelmek fellépése. Az önéletrajzon kívül az életrajz és a dramatikus szöveg bizonyult emocionálisan leginkább hatásosnak, míg a történelmi szöveg váltotta ki a legkevesebb érzelmeket. Mivel sem az önéletrajzi, sem az életrajzi szöveg szándéka szerint nem fikatív, az emocionális hatást alapvetően nem a fikcionalitás mértéke határozta meg. Halász (1997) arra következtet, hogy a hatás lényege a narráció módja, nem pedig a fikcionalitás: az érzelmileg leginkább ható szövegekből hiányzik a tudományos nyelvezet, és alapvetően irodalmi intencióval megírt művek.

Egy további vizsgálatban ugyanezen műveket az olvasók eltérő mértékben találták irodalmi illetve történelmi szövegnek (Halász, 2001). Az egyes szövegeket szegmensekre bontva határozták meg a személyek, hogy melyik műfajba sorolják az olvasott részletet. A dramatikus és a történelmi szövegeknél volt leginkább konzekvens a kategorizáció, miközben az önéletrajzi és az erikson-i írást inkább találták irodalminak; az életrajzi részlet esetén pedig változékonynak bizonyult a műfaji besorolás. A történelmi monográfia kiemelkedő karakterisztikus vonásai az olvasók szerint a tényszerűség, precizitás és koherencia. Az irodalmi művek legjellegzetesebb vonásainak a választékosságot, szubjektivitást,

élénkséget, változatosságot találtak (Halász, 2001). A koherencián kívül az irodalmi és történeti művek olvasók által lényegesnek ítélt vonásai nem mutattak egyezést. Látható, hogy a vizsgált művek műfajba sorolása nagyrészt illeszkedik arra a mintázatra, amelyet a korábbi vizsgálatban eredményei mutattak. Azok a szövegek, amelyeket az olvasók irodalmi szövegnek találtak (mint a dramatikus és az önéletrajzi szöveg) váltottak ki leginkább érzelmeket, míg az egyértelműen történetinek kategorizált szövegnek volt a legkisebb emocionális hatása.

Az irodalmi és történeti szövegek nemcsak eltérő érzelmi hatást váltanak ki, de megértésük módja is különböző lehet. Halász (2001) két Caesar-ról szóló történet, egy történeti szöveg (a Plutarkhosz-féle életrajz) és egy irodalmi szöveg (Karinthy novellája) befogadását vizsgálva azt feltételezte, hogy az irodalmi mű inkább vált ki empátiát a hős iránt, és annak olvasói a főszereplőt több vonással jellemzik, szemben a történetírói szöveggel. Az olvasók válaszai alapján úgy tűnt, hogy mindkét szöveget csaknem egyforma mértékben irodalminak tartották, ugyanakkor a történetiség megítélése mentén nagyobb különbség mutatkozott. Bár a műfaji kategorizáció nem volt egyértelmű, a személyek mégis a novellát tartották jobban megírtnak, annak olvasásakor a főszereplő érzelmeibe, gondolataiba, tetteinek a körülményekre gyakorolt hatásába való nagyobb belátásról számoltak be (Halász, 2001). Mindeközben a történeti szöveg és a novella szereplőinek tulajdonított vonások csaknem azonosak voltak; a különbségek inkább a történetek tartalmából eredtek.

A képzelet eltérő szerepet tölthet be történeti és fikatív szövegek befogadásában. Halász (2003) a szöveg feldolgozásakor működő képzeleti tevékenység változóinak összefüggéseit vizsgálta olyan fikatív és nem-fikatív történetek felhasználásával, melyek főhősei ugyanazon történelmi személyek voltak. A vizsgálati személyek nagyobb mértékben ítélték a történeti szöveget történetinek, mint irodalminak; míg az irodalmi szövegek kategorizációjában bizonytalanabbak voltak. Annak ellenére, hogy a résztvevők a szöveg műfaját nem tudták pontosan meghatározni, a képzeleti feldolgozást tekintve eltérő mintázat jelent meg a kétféle szövegtípusnál.

Az empirikus vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a történeti és irodalmi szövegek befogadása és feldolgozása eltérő; különböző mértékben váltanak ki emocionális hatást, eltérő képzeleti működést indukálnak, megértésük sem azonos. Az azonos

történelmi tárgyú irodalmi szövegek a történetírói szöveghez képest több érzelmet és empátiát váltanak ki, az olvasók jobban megértik a főszereplők érzelmeit, szándékait, gondolatait. Feltehetjük, hogy ezek az irodalmi szövegek az olvasókra gyakorolt megkülönböztetett – elsősorban a kognitív és emocionális szerepfelvételt illetve az empátiát indukáló – hatásuk miatt kifejezetten alkalmasak identitás-minták közvetítésére.

4. Narratív empátia

4.1. Az empátia és annak következményei

Az irodalmi érzelmek közül a narratív empátiának nagy jelentőséget tulajdoníthatunk a történelmi tárgyú művek identitás-közvetítő szerepének betöltésében. A fiktív szereplők iránt érzett empátiának részben hasonló következményei lehetnek, mint a társas interakció során megjelenőnek. Maga az empátia-fogalom *eredete* sem áll messze az olvasás élményétől: a 19. századi német esztétika *Einfühlung* kifejezésének fordításaként alkotta meg Tichener (Wispé, 1987). Lipps (1900) kezdetben az esztétikai pszichológiáról írva használta az *Einfühlung*-ot mint a szelf aktivitását, melynek során az esztétikai élmény keletkezik (idézi: Wispé, 1987); majd később kiterjesztette a fogalmat az interperszonális kapcsolatokra. Az empátia az esztétikai elméletekben fontos szerepet kapott; ott a tárggyal való projektív egyesülést jelenti, ahol a tárgy lehet személy, állat, műalkotás, fiktív alak stb. (Keen, 2006). Az empátia morálfilozófiai előzményeinek tekinthető szimpátia-konceptiókban előtérbe került annak automatikussága, illetve interperszonális vonatkozása (Keen, 2006; Davis, 1994). Davis (1994) lényeges különbségnek látja a szimpátia-fogalom és az *Einfühlung* között, hogy az előbbi inkább passzív, míg az utóbbi aktív folyamat: Lipps és Tichener empátia-fogalma aktív megfigyelőt feltételez. Davis (1994) szerint részben az aktivitásnak ezen hangsúlya vezetett oda, hogy az empátia kognitív oldalának – főként a kognitív és emocionális szerepfelvételnek – vizsgálata került előtérbe, mialatt az érzelmi válaszok háttérbe szorultak. Az 1960-as években az empátia emocionális oldala egyre nagyobb jelentőséget kapott (Stotland, 1969, Batson, 1991). Leginkább plauzibilisnek az empátia affektív és kognitív aspektusait egyesítő elképzelések tekinthetők (Hoffmann, 1984, Davis, 1994).

Preston és de Waal (2002) szintén az empátiát közvetlen, direkt percepció által irányított emocionális válasznak tekintő, illetve az empátiát kognitív természetűnek tartó elképzeléseket integrálták az ún. Percepció-Akció modelljükben. A modell lényege, hogy a másik állapotának percepciója automatikusan aktiválja az adott állapotra, helyzetre és a tárggyra vonatkozó reprezentációkat, majd a reprezentációk aktiválása asszociált autonóm és automatikus válaszokat indít be (Preston, de Waal, 2002, 4.o.). A folyamat –

automatikussága miatt – nem szükségszerűen tudatos. Úgy vélik, hogy a familiaritás, hasonlóság, múltbeli tapasztalatok és a tanulás empátiára gyakorolt hatásai mind a reprezentációk működésbe lépése nyomán jelentkeznek. A percepció tárgyának elegendő mértékben hasonlónak vagy ismerősnek kell lennie ahhoz, hogy a direkt percepciónak nevezett folyamat létrejöjjön. Minél nagyobb az észlelt hasonlóság vagy familiaritás, annál gazdagabb lesz a tárgyról alkotott reprezentáció tartalma, miközben a nagyobb hasonlóság következménye a reprezentáció nagyobb mértékű aktivációja is egyben. Véleményük szerint a percepció-akció folyamatok csoportban élést is segítik, hiszen az alany főként a környezet azon elemeire figyel, melyektől választ várhat – ezek csoportban élő fajok esetén leginkább a csoport közeli tagjai és a rokonok.

Az empátia interperszonális következményeit illetően eltérő vélekedések születtek. Hoffmann (1984) egyértelműen összekötötte az empátiát a moralitással, a proszociális viselkedés alapjának tekintve. Hangsúlyozta, hogy a másik hasonlósága és közelsége kihat az empátia keletkezésére; a saját csoport iránti *elfogultság* csökkenti az empátiás választ, amit – más kutatókkal együtt – evolúciós eredetűnek tart. Davis (1994) szintén lényeges előzménynek tartja az empátia létrejöttében a megfigyelő és a célszemély közötti észlelt hasonlóságot. Az empátia interperszonális kimenetelei közé segítő viselkedést és az agressziót sorolja, az utóbbiról feltételezve, hogy negatív kapcsolatban áll az empátiával. Intrapersonális nem-érzelmi kimeneteknek tartja az interperszonális észlelés szerepfelvételből eredő pontosságát illetve az attribúciós ítéletekre gyakorolt hatást, amelyek befolyással lehetnek a személyközi viselkedésre. Az empátia és a proszociális viselkedés közötti kapcsolatot nem minden kutató tartja egyértelműnek – részben azért, mert az empátia nemcsak valódi altruisztikus viselkedést motiválhat (Eisenberg et al., 1991, Piliavin et al., 1981, Cialdini et al., 1973), másrészt azért, mert nem csupán az empátia állhat a segítő viselkedés háttérében (Davis, 1994, Batson, 1991, Trivers, 1971, Hamilton, 1963).

4.1.1. Empátia és csoportközi viszonyok

Az empátia az interperszonális mellett a csoportközi viselkedést is befolyásolhatja. A fent említett empátia-elméletek explicite – Preston és de Waal (2002) modelljét kivéve – nem

foglalkoznak ezzel a témával, de felvetik, hogy empátiát egész csoportok iránt is érezhetünk (Hoffmann, 1984). Dovidio és mtai (in press) számos ok miatt tartják lehetségesnek azt, hogy az empátia alakítja a csoportközi attitűdöket. Egyrészt, a csoportközi attitűdök csak korlátozottan képesek előrejelezni olyan csoportközi viselkedéseket, mint például a diszkrimináció. Másrészt, véleményük szerint a csoportközi viselkedést alapvetően érzelmi reakciók befolyásolják. Harmadrészt, az empátia megjelenhet csoportszinten is, egy teljes csoport felé irányuló pozitív odafordulásként (Dovidio et al., in press). Három leegyszerűsített modellt dolgoztak ki arra vonatkozóan, hogy az empátia miként befolyásolhatja a csoportközi viselkedést. Az első modell az empátia és a csoportközi viszonyok kutatásának egy igen hangsúlyos irányából kiindulva, az empátiának az előítéletek csökkentésében betöltött szerepét emeli ki. Eszerint a másik csoport egy tagja iránti empátia facilitálása (például perspektíva-felvétellel) kihat a csoportközi viselkedésre is. A további modellek a csoporttal való identifikációt tekintik alapnak. A második lehetséges megközelítés szerint a csoportidentitás egyaránt hat az attitűdökre és az empátiára is, melyek viszont egymástól függetlenül befolyásolják a csoportközi viselkedést (Dovidio et al., in press). Így az empátia kiváltása nem jár szükségszerűen együtt az attitűdök megváltozásával. Gaertner és Dovidio (2000) „*Közös Csoportidentitás Modellje*”-nek lényege, hogy a rekatégorizációval előtérbe kerülő megosztott identitás hangsúlyozása pozitív irányba változtatja a korábban elkülönülteként észlelt csoport iránti attitűdöket, és növeli az immár saját csoport tagjai iránti empátiát. A harmadik magyarázó modell szerint alapvetően a csoporttal való identifikáció szabályozza a külső csoport tagjai iránti empátiát, míg az attitűdök és a csoportközi érintkezés szabályozó szerepet töltenek be ebben a folyamatban. Dovidio és mtai (in press) számos, mindhárom modellt igazoló vizsgálati eredményt felsorakoztatnak; de további magyarázatokat, megközelítéseket is lehetségesnek tartanak.

4.2. A narratív empátia szerepe a befogadásban és az olvasóra gyakorolt hatásban

Az irodalmi szövegek olvasásakor megjelenő érzelmi hatásoknak csak egy részét képezik a narratív érzelmek, melyek a szereplőkhöz és a cselekményhez kötöttek. A narratív

empátiának nincs egységes megfogalmazása; legtöbbször összefonódik a szereplőkkel való identifikációval (amit szintén eltérő módokon definiálnak). Az identifikáció fogalmát ebben az esetben más jelentésben használják, mint a pszichológiában általában: a szereplőkkel való azonosulást teljes fúzióként írják le (pl. Oatley, 1999), míg a személyiséglélektanban használt meghatározások szerint az én és a másik közötti határ fennmarad, nem oldódik fel.

A narratív empátia azon kívül, hogy az olvasás élményét fokozza, többféle szerepet betölthet. Azok a kutatók, akik a szereplőkkel való identifikációt fontosnak tartják, úgy vélik, hogy a fiktív szereplőkkel való azonosulás nagyobb hatással van az olvasóra, mintha pusztán szemlélőként követi a történéseket (Oatley, 1999; Gerrig, Rapp, 2004). A narratív empátia személyes élményeket hív elő az olvasóban, befolyással lehet a szociális világgal kapcsolatos tudására, attitűdjeire. A narratív empátia segítheti a szöveg megértését is. Az empátiát úgy tekinthetjük, mint ami képessé teszi az olvasót a szereplők mentális állapotainak reprezentálására, ezáltal segít megérteni a szöveget (Miall, 1989). Black és Seifert (1985) úgy találták, az olvasók jobban megértik a szöveget, ha van releváns személyes tapasztalatuk, melynek megléte empátiájukat fokozza. Néhány kutató szerint (Bourg, 1996; Phillips, 1988) az empátia és a megértés közötti kapcsolat fordított, és a szöveg megértése segíti az empátia megjelenését: a történések közötti oki összefüggések megértése mint kognitív empátia facilitálja a karakterek iránti empátiát. Bourg (1996) elsődlegesnek tartja a megértés bizonyos fokát az empátia megjelenéséhez. Véleménye az, hogy minél koherensebb egy szöveg a kauzális strukturáját tekintve, annál könnyebb a szereplőivel azonosulni. Ez az azonosulás majd motiválja az olvasót arra, hogy az adott szereplő számára fontos eseményekre, kimenetelekre figyeljen, vagyis még jobban megértse a szöveget (Bourg, 1996).

A narratív empátia ahhoz is hozzájárul, hogy az egyén a szociális térben működő történeteket befogadja, megértse; ezáltal a narratív empátia a társadalmi az individuálissal köti össze. Minél nagyobb mértékű a narratív empátia, feltehetően annál jobban befogadja az olvasó/hallgató azt, amit a szöveg reprezentálni akar (Liu, László, 2006). Feltehetjük, hogy ahogy a szociális identitás hatással van a csoportok iránt érzett empátiára, úgy a narratív empátián keresztül befolyásolhatja csoportok történeteinek befogadását is. A narratív empátia és a szereplők illetve az olvasók csoportidentitásának összefüggései többirányúak lehetnek. Preston és de Waal (2002) Percepció-Akcio modelljében

gondolkodva, az észlelt hasonlóság és familiaritás a csoportról alkotott reprezentációk aktiválódásán keresztül fokozhatja a saját csoporthoz tartozó szereplők iránti narratív empátiát. A másik oldalról a narratív empátia lehetővé teszi más csoportok narratívumainak befogadását is.

4.3. Suzanne Keen narratív empátia elmélete

Az irodalom azon normatív elméletei, melyek annak etikai szerepét helyezik előtérbe, többek között az irodalmi művek szociális hatásaival is foglalkoznak (Hogan, 2000). Suzanne Keen (2007) értelmezésében azok az elképzelések, melyek szerint az olvasás alkalmas arra, hogy empátiát, együttérzést, szociális igazságosságot, altruizmust tanítson (Nussbaum, 1995, 1997, idézi: Keen, 2007), túlzóak – részben azért, mert kizárólag az irodalom pozitív hatásait hangsúlyozzák, másrészt mert ezeket a következményeket obligátnak, szinte elkerülhetetlennek tartják. Kiindulva abból, hogy a kutatások szerint az empátia és altruizmus közötti kapcsolat nem egyértelmű, Keen megalapozatlannak tartja azt a feltevést, hogy az olvasás során átélt narratív empátia minden esetben proszociális viselkedést indukálna az olvasóban – annak megjelenését több feltételhez köti. Keen (2007) szerint maga az *olvasási folyamat* taníthat empátia, elsősorban olyan folyamatokon keresztül, mint a perspektíva-felvétel, de így is csak az olvasó már meglévő empátiás képességét megerősítve. A fentiekén kívül fontosnak tartja, hogy ha előfordul is az empátia szereplőkkel való azonosulás általi átvitele a valós életbe, azt a *szöveg tartalma* befolyásolhatja. Ezenkívül az empátiás képesség, illetve a mentális állapotok tulajdonításának készsége alkalmas mások *kihasználására* is (ld. Machiavellizmus). A fikció tehát lehet eszköz morálisan negatív célok elérésében, melyre példának hozza a nemzetiszocializmus szolgálatába állt irodalmat (Keen, 2007).

Keen (2007) az olvasók empátiájával foglalkozó kutatásokat áttekintve kritikaként fogalmazza meg, hogy azok legtöbbször a kanonizált, minőségi irodalom befogadását kutatják, a populáris műveket nem. Az irodalmiság meghatározását célzó kutatók mintegy azt sugallják, hogy a „nehéz”, az olvasót dehabituáló, defamiliarizáló, az előtérbe helyezést alkalmazó, lassan olvasható szövegek (Miall, Kuiken, 1999, Miall, 2000) felelnek meg az irodalmiság kritériumainak. Keen szerint az „igényes” és „populáris” irodalom között az

empátia keltése szempontjából nincs különbség: az olvasó a „nehéz” irodalom befogadásakor élhet át empátiát akkor is, ha a szöveg kauzális struktúrája kevésbé lehet segítségére a megértésben, és a „könnyű” irodalom olvasása is kelthet empátiát – abban az esetben is, ha nem a dehabituáció vagy a foregrounding eszközével hat. A műfaji különbségek viszont szerepet játszhatnak az empátia előhívásában vagy gátlásában; véleménye szerint úgy tűnik, mintha az empátia kiváltásának képessége egyfajta érték-meghatározója lenne az irodalmi szövegeknek (Keen, 2007). Feltételezi, hogy inkább a fikcionalitás felismerése segíti az olvasó empátiás érzéseinek keletkezését. A fikcionalitást textuális jellemzőkhöz köti, nem részletezve azokat (Keen, 2007). Úgy véli, a narratív empátia kevésbé látszik szövegfüggő válasznak: inkább egy olyan diszpozíció, melyet olvasás során stratégiaként használni lehet. Az emocionális válaszkészség segíti a megértést, de a szövegek játsszák a nagyobb szerepet az empátiás készségek előhívásával (Keen, 2007).

A narratív empátiára vonatkozóan – kutatásokra, saját kutatásaiban az olvasóktól nyert önbeszámolókra, irodalom-teoretikusok megállapításaira támaszkodva – az alábbi hipotéziseket fogalmazza meg:

1. „*A fiktív szereplőkkel való azonosuláshoz az identitásnak, szituációnak, érzéseknek csak minimális elemei kelljenek, nem szükségszerű a komplex vagy realiztikus karakter-ábrázolás*” (Keen, 2007, 69.o, kiemelések az eredetiben).
2. „*A szereplővel való identifikáció gyakran előhív empátiát, még akkor is, ha a karakter és az olvasó minden tapasztalati, nyilvánvaló módon eltérnek egymástól*” (Keen, 2007, 70.o.), melynek ellenkezője is igaz lehet:
3. „*A fiktív szereplő érzései iránti spontán empátia megnyitja az utat a karakter-identifikáció felé*” (Keen, 2007, 70.o.).
4. „*A fiktív szereplőkre és helyzetekre adott empátiás válaszok nyilvánvalóbban jelentkeznek negatív érzelmi állapotokra, akár illeszkednek azok az olvasó tapasztalataira, akár nem*” (Keen, 2007, 72.o.).
5. „*Egy emocionálisan felhívó fikció olvasása nem mindig eredményezi a szereplők iránti empátia megjelenését*” (Keen, 2007, 72.o.); függ az olvasó identitásától – életkorától, tapasztalatától, kulturális háttérétől, a történelmi háttértől, tudásától stb.
6. „*Egy adott regénynek az olvasók empátiájának előhívására való képessége idővel változhat (és lehet, hogy néhány szöveg csak az első, közvetlen hallgatóságában aktivál empátiát)*” (Keen, 2007, 74.o.).
7. „*A fiktív karakter iránti empátiának nem szükséges megegyeznie*

azzal, amit az író felállítani vagy előhívni látszik” (Keen, 2007, 75.o.). 8. *„A szituációs empátia, mely elsődlegesen a cselekmények és körülmények aspektusaira válaszol, a képzeletbeli szerepfelvételben kisebb én-kiterjesztést involvál, és inkább jelenti az elsődleges (vagy aktuális) tapasztalatok megértését*” (Keen, 2007, 80.o.). 9. *„Az olvasóknak a fikcióban ábrázolt helyzetek iránti empátiáját fokozhatja az adott történelmi, gazdasági, kulturális vagy szociális körülményekkel való relevanciája*” (Keen, 2007, 81.o.).

Keen feltevéseiből kiemelendő egyrészt, hogy a narratív empátia megjelenését függővé teszi az olvasó *identitásától*; másrészt hangsúlyozza a *szociális-kulturális kontextusnak* az empátia keletkezésében betöltött szerepét. A történelmi tárgyú irodalmi művek befogadásánál ezek a tényezők kiemelten fontosak lehetnek – nyilván azoknál, melyek nem pusztán történelmi környezetbe ágyazott történetek, hanem valóban csoportok múltját, történetüknek a csoportidentitásra gyakorolt hatását bemutató fikciók. A történelmi regényeket gyakran érte kritika irodalmi minőségüket illetően (Hites, 2004, Bényei, 2007). Keen (2007) kiállni látszik a populáris irodalom hatása mellett, felhívva a figyelmet arra, hogy a regény születése óta nincs szoros kapcsolat az olvasottság és a regény értéke között. Az empátia kiváltásának képessége sem függ össze egyértelműen a szöveg minőségével. A történelmi regények tehát jól betölthetik a korábbiakban feltételezett szerepüket az identitás alakításában akkor is, ha nem az irodalmi kánon részei..

4.3.1. Írói empátia-keltési stratégiák

Az írók sokszor kifejezett céljuknak tekintik empátiát kiváltani az olvasókból annak érdekében, hogy változtatni tudjanak azok gondolkodásán. Ábrázolni akarják a szereplők közötti empátiás kapcsolatot, *tematizálni* próbálják az empátiát (Keen, 2007). Ezt az üzenetet az olvasók akkor fogadják, ha kialakul egy sajátos kapcsolat az olvasó és a fiktív szereplők között. Keen szerint ez lenne a narratív empátia normatív verziója, ami akkor is működik, ha a szöveg nem tematizálja az empátiát (például mert posztmodern). Az olvasóban keltett hatás azonban nem mindig egyezik azzal, amit az író akar; viszont amikor erős az egyezés, a narratív empátia motiváló lehet a proszociális viselkedésre (Keen, 2006).

Témánk szempontjából különösen érdekes, ahogy Keen ezt a hatást a csoportidentitáshoz kapcsolja. Az empátia annak stratégiás használata mentén eltérő lehet. A *stratégiás empátiát* úgy határozza meg, mint „az írók empátiájának egy változata, mellyel az írók megkísérelnek egy emocionális tranzakciót irányítani egy fiktív művön keresztül, mely egy adott közönséget céloz meg, és nem szükségszerűen minden olvasót, aki találkozik a szöveggel” (Keen, 2007, 142.o., Keen, 2006, 224.o.) Háromféle stratégiás empátiát különböztet meg. Az *elhatárolt stratégiás empátia* („bounded strategic empathy”) a „saját csoporton belül működik, a kölcsönösség tapasztalatából ered és a hasonló másokkal való együttérzéshez vezet” (Keen, 2007, 142.o., Keen, 2006, 224.o., kiemelés az eredetiben). A *közvetítő stratégiás empátia* („ambassadorial strategic empathy”) a kiválasztott mások felé irányul azzal a céllal, hogy kihívja a saját csoport iránti empátiájukat. Itt példaként olyan indiai író művét említi, aki kasztrendszer bemutatásával szól azokhoz az olvasókhoz, akik azon kívül állnak (Keen, 2006). A *terjesztő stratégiás empátia* („broadcast strategic empathy”) „egy csoport tagjaival való együttérzésre szólítja fel az olvasót, kiemelve az általános sebezhetőségeket és reményeket” (Keen, 2007, 142.o., Keen, 2006, 224.o., kiemelés az eredetiben). Számos posztkoloniális országban élő író alkalmazza ezt stratégiát.

A Keen (2006, 2007) által megfogalmazottakból arra lehet következtetni, hogy a narratív empátia szolgálhatja a saját csoport céljait azáltal, hogy tagjaiban a saját csoport iránti empátiát hívja elő. Az elhatároló stratégiás empátia használatán keresztül a mű a saját csoport tagjaival való együttérzés a feléjük irányuló proszociális viselkedést is motiválhatja. A saját csoporthoz tartozó, a csoport történelme szociális reprezentációjának átívőjeként tekinthető történelmi novella vagy regény elsősorban az elhatároló stratégiás empátián keresztül erősítheti a csoportidentitást. A stratégiás empátia másik két típusa, a közvetítő és terjesztő empátia arra alkalmas, hogy más csoportok tagjaiban keltsen érzelmeket a műben szereplő adott csoport iránt.

A narratív empátia és csoportidentitás kapcsolatára nem Keen hívta fel elsőként a figyelmet. Gerrig (1990) szerint az olvasók hajlamosak kategória-alapú ítéleteket alkotni a karakterekről, és ennek megfelelően diszpozíciókat tulajdonítani a szereplőknek azon felül, ahogy azok az aktuális szituációban viselkednek. Patrick Colm Hogan (2003) a *kategorikus empátiát* – amikor a szereplők és az olvasók identitása egyezik – elkülöníti a szituációs

empátiától. Az alábbiakban részletesebben bemutatnám Hogan elgondolásait a narratív empátia működéséről, illetve annak a csoporttal és az etikával való kapcsolatáról.

4.4. Etika és irodalom kapcsolata Hogan nézőpontjából

Az irodalom etikai elméletei, melyek az irodalmi művek valószínű szociális hatásaival is foglalkoznak, gyakran integrálják valamely formában az érzelmeket, elsősorban az empátiát – leginkább úgy, mint a proszociális viselkedés mozgatóját. Az egyes teoretikusok eltérő jelentőségűnek értékelik az irodalomnak a valós szociális viselkedésre gyakorolt hatását. A filozófus Nussbaum (1995, 1997) központi szerepet tulajdonít az irodalom etikai konzekvenciáinak: a regényolvasás jobb világpolgárokká, humánusabbá teszi az embereket – és ez a hatás szerinte sosem marad el (idézi: Keen, 2007, Harrison, 2008). Hakemulder (2000) több kutatást áttekintve úgy véli, hogy az irodalom olvasása hatással van a morális fejlődésre, és képes értékeket, normákat megváltoztatni (idézi: Mar et al., 2008). Mar, Djikic és Oatley (2008) szintén bemutat több olyan vizsgálatot, melyek szerint az irodalmi művekbe ágyazott morális tartalom képes megváltoztatni az olvasók attitűdjét, akár más csoportok iránt is. Ahogy láttuk, Keen (2007) jóval szkeptikusabb az etikai hatást illetően. Hogan (2003) az irodalomra adott etikai reakciót másodlagosnak, ugyanakkor jelentősnek tartja. Kétféle etikai hatást különít el (melyeket nem tart kizárólagosnak), és számunkra figyelemre méltó módon vezet le ezekből eltérő empátiás viszonyulási módokat.

A fent említett etikai megközelítések magukba foglalják az esztétikai hatást, mivel az etikai következmények csak a befogadási folyamaton keresztül jöhetnek létre. Mintegy előfeltételként kezelik, hogy az irodalmi mű az olvasóban érzelmeket vált ki, szimpátiát vagy empátiát a szereplők iránt – és ezen affektív folyamatokon mint közvetítőkön keresztül lesz az olvasás hatással a befogadó nézeteire vagy szociális viselkedésére. További fontos hasonlóság, hogy egyes irodalomteoretikusok – bár alapvetően nem empirikus kutatók – előszeretettel támasztják alá nézeteiket szociálpszichológiai, irodalompszichológiai vizsgálati eredményekkel (ld. Keen, 2007, Hogan, 2003, Harrison, 2008).

Hogan (2003) szerint az irodalmi művek elsősorban nem egocentrikus érzelmeket, hanem empátiás érzelmeket váltanak ki az olvasókból. A narratív empátia a szituációhoz vagy a csoportidentitáshoz kötődhet.

Hogan (1996) amellett, hogy (az alapvetően különbségeket kutató) komparatív irodalomtudománnyal, elsősorban a gyarmatosítás utáni irodalommal foglalkozik, nagy figyelmet szentel az irodalmi univerzáláknak. Véleménye szerint az egyes korok, kultúrák, irányzatok között „messzemenően több, mélyebb, áthatóbb egyezés vannak, mint különbség” (Hogan, 2003, 3.o.). A hasonlóságok alapvetően arra vezethetők vissza, hogy a verbális művészet emberi produktum, és mint ilyen univerzális jellemzőkkel bír. Ez nem jelenti azt, hogy mentes lenne nemzeti, történelmi és egyéb hatásoktól (Hogan, 2008). Univerzálák alatt olyan, teljes irodalmi tradíciókat (és nem egyes műveket) nézve megfigyelhető egyezéseket ért, melyek eredetüket és elterjedésüket tekintve elkülönülő nyelveken íródott szövegek esetén is felfedezhetők.

Minden kultúra létrehoz verbális művészetet, és minden irodalmi történet tele van érzelmekkel; az érzelmek miatt tetszenek nekünk. Hogan (2003) is úgy véli, hogy az irodalmi művek fontos funkciója az érzelmek reprezentálása és érzelmek kiváltása az olvasókból – ami különösen igaz a kultúra által kiválasztott, paradigmatisztikus történetekre. Hogan szerint „...az a tény, hogy minden kultúrában létezik néhány magasra értékelt történet azt sugallja, hogy ezek a történetek különösen hatékonyak [az irodalom] mindkét feladatában – reprezentálni az érzelmek okait és hatásait úgy, ahogy az adott kultúrában megértik vagy elképzelik azokat, és előhívni az olvasóban a kapcsolódó érzelmeket” (Hogan, 2003, 1.o.). Úgy tekinti tehát az irodalmi műveket, mint amelyek arról is tudósítanak bennünket, hogy egy adott társadalom hogyan gondolkodik az érzelmekről; ebben az értelemben az irodalmat mint *empirikus adatforrást* lehet használni (Hogan, 2003).

Hogan (2003) Northrop Frye tanítványaként két jelentős műfajt vagy témát különít el, melyek az általa vizsgált irodalmi hagyományokban általánosan fellelhetőek: a romantikus és heroikus tragikomédiát. A romantikus és heroikus jelzőket általános értelemben használja, valójában szerelmi- illetve hőstörténeteket értve alattuk. A történelmi tárgyú irodalmi műveknek a nemzeti identitás reprezentálásában és közvetítésében betöltött szerepét vizsgálva fontos lehet, milyen funkciót és hatást tulajdonít a kétféle témának.

4.4.1.A kategoriális és a szituációs empátia

Ahogy Hogan (2003) az irodalom etikai céljait meta-céloknak, úgy az irodalom által nyújtott etikai élvezetet is másodlagosnak tekinti. Ugyanakkor a prototipikus narratívumoknak, a romantikus és heroikus történeteknek fontos eleme az etikai értékelés. Úgy véli, hogy „a főhős etikai értékelése központi fontosságú esztétikai válaszunk szempontjából” (Hogan, 2003, 132.o.). A narratívum középpontját alkotó konfliktus szinte minden esetben etikai vonatkozással is bír. Hogan itt nem a szereplők közti, hanem a hősök saját cselekedetei közötti konfliktusokra utal. A kétféle narratívum-prototípushoz kétféle etikus viselkedést kapcsol: az egyik a *saját csoport (nemzeti, vallási, család stb.) megvédése*, melyhez olyan fogalmakat sorol mint bátorság, szembeszállás, mártírság; a másik a *szenvedés enyhítése vagy elviselése*, amit a „gyengédség és részvét etiká”-jának nevez (uo. 136.o.). A heroikus narratívumok esetén a csoport-védelem etikája relevánsabb.

Hogan (2003) az etika általa kiemelt két típusával párhuzamosan kétféle empátiát különböztet meg, kiindulva abból, hogy az empátia alapja mindig valamilyen hasonlóság. A *kategoriális empátia* esetén a kategória jelentését a szociális identitás elméletet és a szelf-kategorizációs teóriát felhasználva határozza meg. A kategóriák azon vonások mentén alakulnak ki, melyek egyben csoporttagságot is kijelölhetnek, és így alkalmasak a saját és külső csoport megkülönböztetésének vagy szembeállításának alapját képezni. A kategoriális empátiánál tehát az empátiát kiváltó hasonlóság a *csoporttagság*. A *szituációs empátia* a *helyzetek közötti hasonlóságon* alapul: amikor a másik észlelt helyzete hasonló emlékeket hív elő bennünk, illetve a másik helyzetének átélésére készítet. A szituációs empátiához a „részvét etikáját” kapcsolja. A helyzeti empátia nem kategoriális alapú, ugyanakkor megjelenését meggátolhatja, ha az egyén olyan mértékben másnak érzi magát, hogy lehetetlen az empatikus viszonyulás a másikkhoz. Erre hozza példaként az erős saját csoport – külső csoport különbséget, vagy a másik negatív morális értékelését. A heroikus művek olvasásakor a kategoriális empátia inkább jelenik meg, mint a romantikus tragikomédiáknál – az utóbbiaknál nagyrészt szituációs empátia működik. Egyik típusú empátia sem kizárólagos, sőt, Hogan (2003) szerint (Lukács nyomán) dialektikus viszonyban állhatnak egymással. Például egy heroikus történetben ha a másik csoport

szembenálló, erőszakos, félelmet kiváltó, akkor a szöveg kategoriális alapú empátiát indukál; miközben az ellenfél is bemutatásra kerülhet olyan módon, hogy az szituációs empátiát hívjon elő.

A heroikus tematizációjú művek olvasásakor, mint amilyen történelmi regények nagy része, a kategorizációhoz kötődő empátia jelentős lehet. A kategoriális empátia a csoportvédelem etikáját hívja elő (Hogan, 2003), így egyértelműen a csoport identitásának erősítését szolgálja. A narratív empátia különbözhet annak mentén, hogy a saját csoport történelmi regényét vagy novelláját olvassuk, illetve egy idegen csoportét. Mindkét esetben a helyzeti és a kategoriális empátia egyaránt felléphet. A szituációs empátia bármely csoport történetének olvasásakor kialakulhat. A saját csoport történetének olvasásakor könnyen jelentkezhet kategoriális empátia, főként, ha a csoporttal való azonosulás nagyobb mértékű. A másik csoport történetének olvasásakor a kategorizáció tulajdonképpen a helyzeti empátia gátja lehet, vagyis a szereplőkhöz való empátiás viszonyulást csökkenti. Hogan (2003) a két csoport közötti különbséget vagy a negatív értékelést nevezte meg ilyen gátként, de kiegészíthetjük ezt a csoportközi konfliktussal, vagy a másik csoporttal kapcsolatos negatív történelmi tapasztalatokkal is.

5. A történetek mint a csoporthoz kötött érzelmek közvetítői

Bár Hogan (2003) elképzeléseit vázolja az irodalom érzelmi és etikai hatására helyeztük a hangsúlyt, nem lehet figyelmen kívül hagyni azon kijelentését sem, hogy az irodalom az adott kultúrára jellemző érzelmeket, és az érzelmekről való gondolkodást is reprezentálja. Ha a csoportok történeteit és azok identitás-közvetítő hatását vizsgáljuk, a narratívumokban megjelenített sokféle érzelmek közül kiemelhetjük a csoporthoz kötött érzelmeket. A csoportidentitás védelmét a csoport tagjaként átélt érzelmek is szolgálhatják. A csoportalapú érzelmek szerepet játszhatnak a csoportok identitást közvetítő-erősítő történeteinek terjedésében és befogadásában. A csoportközi érzelmek elmélete az egyéni érzelmek értékelési elméleteinek kiterjesztéseként abból indul ki, hogy a csoportközi viselkedés alapját olyan emocionális reakciók jelentik, melyek az adott csoportközi helyzet értékeléseként jönnek létre (Mackie és Smith, 2006). Ennek megfelelően valaki csak akkor élhet át csoportközi érzelmeket, ha identifikálódik az adott csoporttal. Az elmélet forrása tehát nemcsak az egyéni érzelmek értékelő elméletei, hanem a társas identitás elmélete, illetve a szelf-kategorizációs teória. Smith (1993) volt az, aki először felvetette, hogy az átélt érzelmek nem minden esetben a személyes szelfhez kapcsolódnak, hanem bizonyos helyzetekben azokat egy csoport tagjaként tapasztaljuk meg. A szociális identitás- illetve inkább a szelf-kategorizációs elmélet szerint a szociális és személyes identitás együtt alkotják a szelfet (Turner, 1982), így azok a csoportok, melyekkel a személy azonosul, szelfjének részévé válnak (Mackie és Smith, 2006). Ismert, hogy a társas helyzeteket, eseményeket nemcsak individuumként, hanem az abban szerepet játszó *csoport tagjaként* is észleljük és értékeljük; akkor is, ha az adott eseménynek személyes vonatkozása nincs (pl. Cialdini et al., 1987). Az értékelés, melynek nyomán a csoportközi érzelmek létrejönnek, ugyanazon dimenziók mentén történik, mint az egyéni érzelmek esetén (mint pl. az esemény sérti-e az egyén céljait, van-e megfelelő megküzdési kapacitása, külső vagy belső okot talál). Vizsgálatokkal igazolták, hogy az egyéni és a csoportközi helyzetekben zajló értékelési folyamatok között nagyon kevés eltérés van (Smith, Miller és Mackie, 2000; idézi: Mackie és Smith, 2006).

A csoportközi érzelmek meghatározásának kritériumai között szerepel, hogy megjelenésük valószínűsége, intenzitásuk függ a csoporttal való identifikáció mértékétől

(Smith et al., 2007). A csoportalapú érzelmek empirikus vizsgálataiban az érzelmek átélése és az azonosulás foka között nem mutatkozott egyértelmű, lineáris kapcsolat: a *negatív* érzelmek és az azonosulás viszonya inkább fordított (összegzi Szabó, Banga, Fülöp és László, 2009). Valószínűleg attól függően, hogy egy személy számára mennyire fontos az adott csoport, a csoport-alapú érzelmek megjelenése előtti kiértékelési folyamatok eltérőek: minél fontosabb, annál inkább védeni kell a csoportidentitást. Másrészt, pozitív érzelmek átélésekor nincs szükség védekezésre. A csoportközi érzelmek elmélete azt is implicálja, hogy a csoport tagjaként átélt érzelmek viselkedéses tendenciákhoz vagy tényleges viselkedéshez vezetnek. Az érzelmek megjelenése és a viselkedési tendencia vagy viselkedés között a kutatások nem mindig találtak egyértelmű összefüggést (ld. Szabó, Banga, Fülöp és László, 2010). Felidézési paradigmára épülő kutatásban a vizsgálati személyek beszámoltak viselkedési szándékról (Smith et al., 2000), máskor az értékelési folyamat, az érzelem és a viselkedési tendencia részleges illeszkedését találták csupán (Mackie et al., 2000).

5.1. Kollektív érzelmek és a történetek

Amikor a saját csoport történetével találkozunk, nemcsak a cselekmény vagy a szereplők által kiváltott a helyzeti vagy kategoriális hasonlóságon alapuló empátiát érezhetjük, hanem megélhetünk olyan érzelmeket is, melyeket a saját csoport viselkedése, tettei váltanak ki bennünk. A kollektív érzelmek elmélete inkább azokkal a megosztott csoport-alapú érzelmekkel foglalkozik, melyek a csoport-identitás alakulása szempontjából lehetnek fontosak. Ezen érzelmek a csoport múlt- vagy jelenbeli viselkedésének morális következményeihez köthetők, mint például a büntudat vagy a szégyen (Szabó, Banga, Fülöp és László, 2010).

Doosje, Branscombe, Spears és Manstead (1998) még a csoportközi érzelmek elméletének „megszületése” előtt a kollektív büntudatra, mint a csoport tetteinek eredményeként létrejövő emocionális reakcióra irányították figyelmüket. Arra a kérdésre keresték a választ, hogy „a saját csoport ismert történelme hogyan befolyásolhatja az in-group-pal kapcsolatos érzéseket tükröző érzelmeket” (Doosje et al., 1998, 873.-874.o.). A saját csoport negatív értékű tette fenyegetheti a szociális identitást, így védekezéshez vezet.

Vizsgálták, hogy a saját és a külső csoport heterogénebbnek való észlelése, vagy a kompenzatorikus törekvések hogyan viszonyulnak a kollektív büntudat mértékéhez. Kizárólag kétértelmű, a saját csoport korábbi tetteinek pozitív és negatív következményeit egyaránt bemutató történetek nyomán volt különbség a büntudat mértékében az identifikáció mentén: a kevésbé azonosulók nagyobb büntudatot éreztek, inkább akartak kompenzálni; míg a nagyobb mértékben azonosulók inkább tartották a saját csoportot változatosabbnak, ami segíthette a felelősséggel szembeni védekezést. Ezen eredmények egyértelműsége ellenére nem minden vizsgálat igazolta a csoporttal való azonosulás és a kollektív büntudat közötti összefüggést (ld. Szabó, Banga, Fülöp és László, 2010). Doosje és mtsai (1998) kifejtik, hogy a csoporttal való azonosulás mértéke nem tekinthető állandó vonásnak, hanem a kontextustól függően változik, ahogy a csoportnormák is a kontextus (akár történelmi), az idő és a szituációk mentén variálódnak. A normák változása maga után vonja a csoport viselkedése nyomán keletkező érzelmek változékonyságát: egy cselekedet kiválthat büntudatot vagy büszkeséget is, a fenti tényezők függvényében.

A csoport-alapú, kollektív érzelmeket vizsgáló kutatásokban gyakran használnak *történeteket* ingeranyagként, melyeknek az a szerepe, hogy rajtuk keresztül a saját vagy a másik csoport cselekedeteinek attribúcióját és a csoportközi érzelmeket befolyásolják (pl. Doosje, Branscombe, Spears és Manstead, 1998; Wohl, 2003; Castano és Giner-Sorolla, 2006). Ezen történetek csoportközi helyzeteket vázolnak fel, melyekben független változóként az ingroup észlelt felelőssége valamely negatív következmény létrejöttében (pl. Castano és Giner-Sorolla, 2006), vagy a saját csoport tetteinek értéke (pl. Doosje et al., 1998) szerepelt. Úgy tűnik, az említett laboratóriumi vizsgálatok egyetlen (néha fiktív vagy nem reális) történet exponálásával váltanak ki kollektív érzelmeket. A valóságban inkább sok, változatos módon elbeszélte történet alakítja a csoportidentitást illetve alkotja a csoport történetének szociális reprezentációját, és vált ki a csoport között bizonyos mértékben megosztott érzelmeket. Nem valószínű, hogy a csoport számára mérsékelt jelentőségű, vagy a történeti reprezentációjára kevésbé illeszkedő történet nyomán megjelenő érzelmeknek a valós életre bármilyen következményük lenne.

A kollektív büntudat funkciójára, viselkedéses következményeire irányuló kutatások különböző eredményeit Parkinson és mtsai (2005) azzal magyarázzák, hogy a vizsgálatok a jelenre eltérő mértékben hatással levő konfliktust tartalmazó történelmi eseményeket

használnak fel. A távoli múlt már lezárt konfliktusa (mint például Doosje és kollégái vizsgálatában a holland gyarmatosítás) feltehetően nem vezet viselkedéses tendenciához. A múltbeli események és a csoport jelene közötti dinamikus kapcsolat, melyet az is mutat, hogy a pozitív értékelés érdekében a csoport a pozitív múltbeli eseményeket hangsúlyozza (Hilton, Erb, McDermott és Molian, 1996), a kollektív érzelmekre is hatással van. Jelenleg lezáratlan konfliktus esetén az aktuális csoportközi helyzet hat a múlt eseményeihez kapcsolódó kollektív érzelmekre (Roccas et al., 2006), míg a múltbeli események megítélése befolyásolhatja a jelenben zajló értékelését. Talán figyelmet érdemel, hogy Doosje és munkatársai (1998) vizsgálataikban úgy találták, a csoport tettei miatti büntudat elleni védekezés (mint a saját csoport változatosabbnak való észlelése, vagy a csökkent kompenzációs motiváció) és a csoporttal való identifikáció mértékének kapcsolata a holland gyarmatosításról szóló kétértelmű történeteket olvasó személyeknél jelentek meg. A kutatók ellentétes motivációk interakciójáról beszélnek, de az sem elhanyagolható szempont, hogy a gyarmatosítás kizárólagosan pozitív vagy negatív bemutatása kevésbé hiteles, mint az előnyöket és hátrányokat egyaránt bemutató, amely feltehetően jobban illeszkedik a vizsgálati személyek történelmi tudására. Ahogy eredetileg feltételezték, a kétértelmű helyzet az egyetlen, ahol várható volt az identifikáció hatása – egyedül ez jelentett a csoport számára fenyegetést. A másik két történet (elsősorban a negatív aspektusokat felerősítő) esetén akkor lett volna az identifikáció befolyással az eredményekre, ha a személyek *megtagadták volna a történelmi tényeket* (Doosje et al., 1998, 879.o.). Úgy tűnik, a kollektív érzelmek keletkezése szempontjából nem (vagy sem) lényegtelen, hogy a személy a csoport mely történetével találkozik.

Azt, hogy a csoport történelmének egy eseményével való találkozás milyen kollektív érzelmeket vált ki, nyilván befolyásolja a személy történelmi tudása, és ami fontosabb: a saját csoport történelméről kialakított, a csoport tagjai által közösen megosztott reprezentáció. Szabó, Banga, Fülöp és László (2010) kiemelik, hogy a kutatások egy iránya a csoport történetének egészként és folytonosként való szemléletét állítja előtérbe, feltételezve, hogy a csoport története a maga teljességében és folytonosságában hat a csoport identitására. László és Fülöp (2010) felhívják a figyelmet arra, hogy bár a csoport-alapú érzelmek kutatásában számos vizsgálat valós csoportközi helyzeteket alkalmaz, de mivel azok eltérő aspektusait használják, egymástól eltérő vagy ellentmondó eredményeket

kapnak. További oka lehet az eredmények különbségeinek, hogy az *adott* helyzetben megjelenő érzelmekre fókuszálnak, figyelmen kívül hagyva a szociális identitás kontinuitását, mely részben a csoport történelméből ered.

László és Fülöp (2010) úgy vélik, hogy a csoportidentitás olyan érzelmi folyamatokat is magába foglal, melyek egyértelműen a csoport történelméhez kötődnek. Ezek a csoport történetének részét képező csoportközi helyzetekben keletkező, megosztott érzelmek. Ahogy az egyéni élettörténet érzelmekkel telített eseményei életpályává formálódnak, úgy egy csoport, nemzet történetének eseményei a kollektív emlékezetben *történelmi pályát* alkotnak (László, 2008). Naiv történelmi elbeszélések elemzéséből már látható volt, hogy a magyar történelem eseményei értéküket tekintve sajátos ívet írnak le (László, Ehmann és Imre, 2002). Történelem könyvekben a pozitív és negatív érzelmi állapotok hasonló változása figyelhető meg (Fülöp és László, 2008). László és Fülöp (2010) vizsgálatukban olyan történelmi eseményekkel kapcsolatos szövegeket exponáltak, melyekben a saját illetve külső csoportok elkövetőként vagy áldozatként szerepeltek. A személyek a történeteket olvasva érzelmeket rendeltek a saját és a külső csoporthoz, illetve meghatározták, hogy ők maguk milyen érzelmet éltek át. A résztvevők megítélték azt is, hogy a saját és a másik csoport közötti konfliktust milyen mértékben látják lezártnak. A személyek a magyaroknak mind elkövetőként, mind áldozatként hasonló csoportközi érzelmeket tulajdonítottak (remény, lelkesedés, csalódottság); a kollektív érzelmek közül elkövetőként a büntudatot és szégyent rendelték főként a magyarokhoz. A külső csoportokra eltérő érzelmi mintázatot tartottak jellemzőnek: elkövetőként az elégedettséget, büszkeséget, míg áldozatként dühöt, gyűlöletet, undort tulajdonítottak nekik a résztvevők. A személyesen átélt érzelmek között részben ugyanazokat találták, mint amelyeket a vizsgálati személyek a csoporthoz kötöttek: amikor a saját csoport volt az elkövető, büntudatot és szégyent éltek át leginkább, miközben azon eseményeknél, ahol a magyarok áldozatok voltak, azokat a hosztilis érzelmeket fogalmazták meg, melyek a külső csoportot mint áldozatot jellemezték szerintük. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a kollektív emlékek olyan érzelmi élményeket is tartalmaznak, melyek az egyének adott történelmi helyzetekre vonatkozó érzelmi reakcióit befolyásolják. A résztvevők minél inkább lezártak találták a csoportközi konfliktust, annál inkább éltek meg olyan pozitív érzelmeket, mint büszkeség, elégedettség; a fennálló konfliktusok esetén olyan negatív

érzelmek jelentek meg inkább, mint csalódottság, gyűlölet, undor, düh, büntudat, szégyen. A konfliktus jelenléte vagy hiánya mellett az érzelmet meghatározza az a történelmi pálya, melyet a nemzet történetének a kollektív emlékezetben őrzött eseményei képeznek. A máig lezáratlannak észlelt konfliktusok eredője a nem túl távoli múlt azon eseményei, melyek a magyar történelmi pálya ívének negatív szakaszát jelentik, így világos, hogy negatív érzelmekkel kapcsolódnak.

6. Infrachumanizáció

Ha azt akarjuk vizsgálni, hogy a csoporthoz való tartozásnak milyen szerepe van történelmi tárgyú irodalmi művek befogadásában, megfigyelhetünk olyan *implicit* folyamatokat, melyek a saját csoport iránti elfogultságot közvetítik. Amennyiben a szociális kategorizáció hatással van a történelmi szöveg feldolgozására, ezt a hatást jelezheti az infrachumanizáció vagy a nyelvi szinten megjelenő elfogultság.

6.1. Csoportközi elfogultság az érzelmek tulajdonítása mentén

Általánosan ismert és sokat vizsgált tény, hogy a saját csoportot előnyben részesítjük más csoportokkal szemben, miközben a külső csoportot leértékeljük. Ezt a jelenséget számos csoportnál megfigyelték, gyakran a külső csoport iránti diszkriminációval együtt (pl. Sumner, 1906 – idézi: Vaes et al., 2003; pszeudospeciáció: Erikson, 1964). A szociális identitáselmélet szerves része a pozitív szociális identitás megszerzésének és fenntartásának szükséglete, melyet a külső csoportokkal való összehasonlítás biztosít (Tajfel, Turner, 1986). A csoportközi összehasonlítás akkor éri előbbi célját, ha a saját csoport irányában elfogult. A saját csoport iránti elfogultság abban az esetben is megjelenik, ha a csoportba sorolás alapja minimális információ-mennyiség, vagy a csoportok közötti különbség csekély (Tajfel et al., 1971). A szociális identitáselmélet elsődlegesen a *saját csoport felé* irányuló torzítást feltételezte, és az elfogultság inkább a saját csoport favorizálásának látszott, például a minimális csoport paradigmát használva *negatív kimenetek* esetén eltűnt (Mummendey et al., 1992).

Leyens és mtsai (2003) a saját csoport favorizálását és a másik csoport leértékelését egyaránt lényegesnek, egymástól elválaszthatatlannak tartják. Meghatározásuk szerint az in-group elfogultság egyik speciális formája az *infrachumanizáció* (Leyens et al., 2000). A saját csoport előnyben részesítése többek között abban is megmutatkozik, hogy a különböző csoportoknak *eltérő jellemzőket tulajdonítunk* oly módon, hogy a saját csoportot magasabb rendűnek véljük, míg a külső csoportot alacsonyabb rendűnek. Ez jelenti azt is, hogy a saját csoportnak több „emberi” jellemzőt tulajdonítunk, míg a másik csoportnak kevesebbet: azt infrachumanának észleljük (Leyens et al., 2000). Leyens és kollégái az

infraculturalizációt a pszichológiai esszencializmus megnyilvánulásának vélik, mely több, kifejezetten humánnak vélt attribútum mentén működhet; ők viszont az *érzelmek* tulajdonítására helyezték a hangsúlyt.

Vizsgálataikban úgy találták, hogy érzelmeknek elsődleges és másodlagos érzelmekre való felosztása erősen korrelál a *humán-nonhumán* megkülönböztetéssel (Demoulin et al., 2004). A másodlagos érzelmekre jellemző, hogy emberibbek, belső okhoz köthetők, kevésbé láthatóak, kognitívabbak, morálisabbak, kevésbé intenzívek, időben tovább tartanak, és az ontogenetikus fejlődés során később jelennek meg (Leyens et al., 2000). Az elsődleges és másodlagos érzelmek felosztása nem dichotom kategorizációt jelent, hanem az érzelmek inkább egy kontinuum mentén helyezhetők el, melynek egyik végén a kizárólag emberi, míg a másikon a nem csupán emberi érzelmek helyezkednek el (Vaes et al., 2003). Leyens és mtsai (2000) feltételezték, hogy a *saját csoportnak inkább tulajdonítunk emberi, másodlagos érzelmeket, mint a külső csoportnak*, és hajlunk arra, hogy a külső csoporthoz kevesebb másodlagos érzelmet asszociáljunk. Az *elsődleges érzelmek* attribúciójában nem tapasztalható jelentős különbség: a saját és a külső csoportnak azonos mértékben tulajdonítunk nem kizárólag emberi érzelmeket. Számos vizsgálatban igazolták a fenti hipotéziseket (pl. Paladino et al., 2002, Leyens et al., 1999). A másodlagos érzelmek saját csoporthoz való rendelése *független az adott érzelem értékétől*: a saját csoportnak akkor is több másodlagos érzelmet tulajdonítottak a vizsgálati személyek, ha pozitív és negatív érzelmeket egyaránt használtak ingeranyagként (pl. Leyens et al., 1999). Az infraculturalizáció tehát nem egyenértékű pusztán a saját csoport favorizálásával. Definíciója szerint a saját csoport fel- és a másik csoport leértékelését is jelenti, de nem a pozitív-negatív, hanem a kizárólag humán – nem-humán dimenziók mentén. Az érzelmek értéke azonban nem minden kutatásban bizonyult lényegtelennek, ahogy későbbiekben látható lesz.

Lényeges, hogy Leyens és mtsai (2001) feltevése szerint *nem minden esetben* infraculturalizáljuk a másik csoportot. Egyrészt, nem minden csoportközi összehasonlításkor tulajdonítjuk eltérően az érzelmeket: vannak olyan csoportok, melyektől nem lehet megvonni a másodlagos érzelmeket. Másrészt, nincs mindig szükség arra, hogy a saját csoport védelmében kevésbé emberinek lássuk a másikat (Leyens et al., 2001). Ha egy személy identitásának nem jelentős tényezője az, hogy egy adott csoport tagja, akkor a saját

csoport favorizálásának és a másik csoport leértékelésének nincs értelme. Az infrahumanizáció az egyén számára jelentéssel bíró csoportok mentén jelenik meg (Leyens et al., 2003). Ezt a feltevésüket nem minden vizsgálat erősítette meg.

Az infrahumanizáció alapfeltétele a csoporttal való azonosulás bizonyos mértéke. Vaes és mtsai (2003, 1030.o.) szerint „az a személy, aki legalább mérsékelten azonosul a saját csoporttal, infrahumanizálni fog minden külső csoportot, melyet eltérő lényegi tulajdonságokkal rendelkezőnek észlel”. Amikor a saját és a külső csoport közötti viszony konfliktusos, a csoporttal való identifikáció függvényében változik az infrahumanizáció mértéke: azok, akik közepesen vagy nagy mértékben azonosulnak a saját csoporttal, az azonosulás fokának megfelelően több másodlagos érzelmet tulajdonítanak a saját csoportnak, míg az *identifikáció alacsony szintjénél eltűnik az infrahumanizáció* (Leyens et al., 2003). Leyens és mtsai (2003) az infrahumanizációs modell legnagyobb gyengeségének éppen azt tartják, hogy addigi vizsgálataikban *kizárólag az identifikáció gyengesége* csökkentette az infrahumanizáció hatását, holott (ahogy már korábban is megjegyezték, ld. Leyens et al., 2001) bizonyos, hogy nem minden csoporttal szemben használjuk. Erre a kételyre – legalábbis részben – választ adtak az infrahumanizáció automatikusságát igazoló kutatások.

Rodríguez-Torres és mtsai (2005) vizsgálatukban úgy találták, hogy az elsődleges és másodlagos érzelmeket *implicite* megkülönböztetjük, és ennek a *spontán kategorizációnak* nem vagyunk tudatában. Így a másik csoport infrahumanizációja sem tudatos, nem jelenik meg a morális ítéletekben (Rodríguez-Torres et al., 2005). Vaes, Paladino és Leyens (2006) szerint a másodlagos érzelmek észlelése *aktiválja a humanitás észlelését*, de nem általánosan. A másodlagos érzelmek csak a saját csoporthoz kötve aktiválják a humanitás fogalmát, és az ehhez kapcsolható pozitív reakciókat – a külső csoporthoz kapcsolva nem. Sőt, a másodlagos érzelmek az out-group tagjaihoz kötve éppen *ellentétes* hatást válthatnak ki (Vaes, Paladino, Leyens, 2006). Boccato és mtsai (2007) amellet érvelnek, hogy az infrahumanizáció olyan *automatikusan működő* folyamat, melynek háttérében a saját csoport és a másodlagos érzelmek közötti szoros *asszociatív kapcsolat* áll. Amennyiben a külső csoport és a másodlagos érzelmek közötti asszociáció eleve gyengébb, akkor a másodlagos érzelmet mutató out-group tag észlelésekor szerzett információk

inkonzisztensek. Ezen össze-nem-illésnek további következménye lehet a külső csoport tagja iránti negatív viszonyulás (Boccatto et al., 2007).

A csoportközi konfliktus és a csoportok közötti státuszkülönbség nem integráns része az elméletnek, mivel általában úgy tapasztalták, hogy az infrahumanizáció ezen tényezőktől függetlenül is fellép. A csoportközi konfliktus hatását az elsődleges és másodlagos érzelmek *értékének* mentén tapasztalták (Leyens et al., 2003). Bár az infrahumanizáció elméletében alapvetően nem tesznek különbséget a pozitív és negatív érzelmek attribúciója között (és a legtöbb vizsgálatban nem is jelent meg az érték hatása), élesen szembenálló csoportok esetén azt tapasztalták, hogy a résztvevők a külső csoportnak tulajdonítottak csaknem minden negatív elsődleges érzelmet, míg a negatív másodlagos érzelmek esetén nem volt ilyen jelentős eltérés (Leyens et al., 2003). A szerzők ezen hatás további vizsgálatának lehetséges módjának tartják a *nyelvi csoportközi elfogultság* felhasználását.

6.2. Az infrahumanizáció következményei

Az infrahumanizációnak számos *viselkedéses következménye* lehet, és hatással van a *csoportközi viszonyokra* is. Ha a külső csoport tagjait kevésbé humánnak észleljük, kevesebb másodlagos érzelmet tulajdonítunk nekik, akkor kevesebb elfogadást és empátiát érdemelnek: a másodlagos érzelmek inkább hívnak elő *empátiát és proszociális magatartást*, mint az elsődleges érzelmek (Leyens et al., 2000). Az infrahumanizáció *védekezésnek* is tekinthető, mert facilitálja a saját csoport tagjainak való segítségnyújtást, ugyanakkor elviselhetőbbé teszi azt, ha külső csoport tagjait észleljük úgy, mint akik fenyegető helyzetben vannak – azáltal, hogy kevésbé észleljük őket „emberinek” (Leyens et al., 2000).

A viselkedéses következményekre egyenlőre kevés kutatás irányult. Vaes, Paladino, és Leyens (2002) az ún. *elveszett e-mail* paradigma segítségével igazolták, hogy az infrahumanizációnak valóban vannak viselkedéses konzekvenciái, jelen esetben proszociális viselkedés. Vaes és mtsai (2003) úgy találták, hogy az elveszett e-mail-re adott válaszok *nagyobb szolidaritásról* tanúskodnak akkor, ha a levélben saját csoport tagja fejezett ki másodlagos érzelmet, mint ha külső csoport tagja mutatta ugyanazt. Más

vizsgálatban a személyek *nagyobb konformitást* mutattak másodlagos érzelmekkel leírt in-group tagok különböző becslései iránt, mint out-group-hoz tartozóké irányában (Vaes et al., 2003). Ugyanezen kutatók azt tapasztalták, hogy saját csoportnál észlelt másodlagos érzelmek facilitálják a *közelítő reakciókat*, míg a külső csoportnál azok inkább az *elkerülést* indukálják (Vaes et al., 2003). A fenti eredményeket már mint *diszkriminációhoz* vagy az *előítélthez* vezető folyamatokat magyarázzák.

Leyens és mtsai (2003) kiemelik, hogy az infrahumanizáció *nem az interperszonális kapcsolatok, hanem a csoportok mentén* működik: nem jelenik meg, ha a külső csoport tagja mint individuum teljes nevével szerepel, vagy ha át kell venni a másik személy perspektíváját.¹ Ugyanakkor leszögezik, hogy az infrahumanizáció hatását a külső csoport tagjaival való kontaktus nem szünteti meg, ahogy egyetlen személy megismerésének sincs generalizáló hatása a teljes csoportra (Leyens et al., 2003). Ha elfogadjuk, hogy a saját csoport tagja által mutatott másodlagos érzelmek empátiát váltanak ki, akkor arra is következtethetünk, hogy a másik személy külső csoporthoz tartozóként észlelése meggátolja az empátiás válasz megjelenését – ez lenne az infrahumanizáció egyik „haszna”. Az infrahumanizáció és az empátia közötti kapcsolatot empirikusan nem vizsgálták.² Így kérdéses, hogy az out-group másodlagos érzelmektől való megfosztása pontosan milyen szerepet játszik az empátia letiltásában. Mindenesetre az a tapasztalat, hogy a teljes név használata vagy a perspektíva-felvétel megszünteti az infrahumanizációt, arra utal, hogy itt az empátia gátolta le a másik csoport tagjának kevésbé emberiként való észlelését.

Az infrahumanizáció az empátián és a proszociális viselkedésen keresztül a saját csoport számára pozitív következményekkel bír. Ezzel együtt a másik csoport dehumanizálása és a saját csoport favorizálása az előítélet emocionális oldalát jelentik (Leyens et al., 2003). Olyan automatikus, nem tudatos jelenségről van szó, amely valószínű következményekkel jár a külső csoporttal szembeni viselkedésre. Leyens és mtsai (2003)

---

¹ Mindezek mellett laboratóriumi helyzetben akkor is megfigyelhető volt az infrahumanizáció, ha a csoportokat személynevekkel, vagy személyek történeteivel, illetve fényképekkel reprezentálták (pl. Vaes et al., 2003; Vaes et al., 2006; Boccato et al., 2007). A kutatásokból úgy tűnik, hogy a vizsgálati személyektől elvárták, hogy az ilyen ingereket (neveket, fényképeket) kategorizálni tudják és ne individuumként, hanem pusztán szociális kategóriák egy-egy elemeként fogják fel azokat.

² Vaes és mtsai (2003) pl. a proszociális viselkedést az elveszett e-mail-ekre küldött válaszlevelekben megjelenő, szolidaritásra utaló egyes szám második személyű névmások számával mérték, az empátia meghatározása nem volt céljuk.

úgy vélik, az infrahumanizáció *mind a saját csoport előnyben részesítését, mind a másik csoport leértékelését integrálja*. Az infrahumanizációt és a nacionalizmust „ugyanazon érme két oldalának” tekintik (Leyens et al, 2003, p.713): az előbbi jelenti az implicit, a nacionalizmus pedig az explicit oldalt. Az infrahumanizációt mint az előítélet és diszkrimináció mélyén meghúzódó működést írják le (Vaes et al., 2003), utalva arra, hogy számos, a csoportközi agressziót magyarázó elmélet része az a megfigyelés, hogy az emberek a külső csoport tagjait kevésbé humánnak érzik (ld. Bar-Tal, 1989; Opatow, 1990; Staub, 1989; idézi: Vaes et al., 2003). A másodlagos érzelmek mellett egyéb, szintén kizárólag emberinek mondható tulajdonságok (mint pl. intelligencia, szociabilitás, értékek) gyakran megjelennek a sztereotípiák tartalmaként. Az infrahumanizáció kutatói szerint a sztereotípiákban való gondolkodás csupán a felszín jelenti (Leyens et al., 2003), valójában az *emberi lényeg* tulajdonítása vagy megtagadása a fontos.

Az infrahumanizáció elmélete kifejezetten az *érzelmek* eltérő attribúciójára vonatkozik. A másik csoport dehumanizálása azonban más módon és szinten is történhet. Haslam (2006) a dehumanizáció két típusát különbözteti meg: az egyik lényege az emberi természetire vonatkozó attribútumok (mint emocionális válaszkészség, melegség, ágensség) külső csoporttól való megtagadása, a *mechanisztikus dehumanizáció*. A másik a kizárólag emberi tulajdonságok megvonását jelenti: az out-group *animalisztikus dehumanizációja*. Viki és Calitri (2008) az utóbbit az infrahumanizációhoz hasonlóknak tekintik. Viki és Mtsai (2006) nemcsak érzelmek, hanem általában emberi vagy állati attribútumok tulajdonítása mentén is tapasztaltak infrahumanizációt. Vizsgálataikban explicit módszereket is alkalmaztak, és úgy találták, hogy minél explicitebb volt a módszer, annál kisebb mértékű volt az infrahumanizáció. Véleményük szerint a fenti eredmények az infrahumanizáció erőteljességére utalnak, és jobban kifejezik annak a külső csoport leértékelésére vonatkozó oldalát, mint a korábbi kutatások.

7. A nyelvi csoportközi elfogultság modellje

A nyelvnek a külső csoport sztereotipizálásának megjelenítésében és a saját csoport iránti elfogultság kifejezésében és fenntartásában betöltött szerepét hangsúlyozzák Maass és mtsai (1989). A csoportközi elfogultság a nyelvhasználatban is megjelenő elfogultsághoz vezet, ami tovább közvetítheti az elfogultságot. Feltételezik, hogy ugyanazt az eseményt eltérő absztraktsági fokon fejezzük ki annak megfelelően, hogy az a saját vagy másik csoport tagjához köthető-e, illetve pozitív vagy negatív eseményről van-e szó. Semin és Fiedler (1988) vizsgálati eredményei szerint az absztrakt kifejezések a konkrét kifejezéseknél időben állandóbbnak, kevésbé ellenőrizhetőnek, és inkább személyre (mint helyzetre) vonatkoznak látszanak. Ebből kiindulva Maass és mtsai (1989) feltételezik, hogy a saját csoport pozitív és a másik csoport negatív cselekedeteit absztraktabb szinten kódoljuk, míg a saját csoport negatív és a külső csoport pozitív tetteit konkrétabb kifejezésekkel. Amikor a külső csoport tagja nem elvárt, akár a sztereotípiával ellentétes módon (ebben a kontextusban: szociálisan kívánatos módon) viselkedik, az ellentmondás nemcsak azzal oldható fel, hogy az adott személyt „leválasztjuk” a kategóriáról, hanem azzal is, hogy az adott cselekvést disszociáljuk a személyről, és szituációhoz illetve időhöz kötöttnek tartjuk (Maass et al., 1989). Ugyanez történik akkor, ha saját csoporthoz tartozó személy nem kívánatosan cselekszik. A szituációhoz és időhöz kötöttségek az alacsony absztrakciós fokú kifejezések jelentik meg. Amikor a saját csoport tagja hajt végre pozitív cselekedetet, azt inkább kötjük a személy állandó tulajdonságaihoz, és absztraktabb szinten fejezzük ki.

A kifejezések absztrakciós fokának megállapítására szolgál a Semin és Fiedler (1988) által kidolgozott nyelvi kategória modell. Későbbi formája négy absztrakciós szintet különböztet meg, ezen belül öt kategóriát: négy igeit és egy melléknévit (Coenen, Hedeboom, Semin, 2006). A legmagasabb absztrakciós szintet a melléknévek (ADJ) képviselik, melyek a személy valamely jellemzőjére, tulajdonságára utalhatnak (mint pl. becsületes, agresszív, segítőkész). A következő, kevésbé absztrakt szintet jelentik az állapot igék (state verbs, SV), melyek kognitív vagy affektív állapotokra, vagy azokban bekövetkező változásokra utalnak. Definíciójuk szerint tartós állapotokról van szó, melyek kezdete és vége nincs világosan meghatározva (pl. szeret, gyűlöl). Konkrétabb szinten

állnak az interpretatív akció igék (IAV), legkonkrétabbak pedig a leíró akció igék (DAV). Mindkét kategória specifikus cselekvést jelent, jól definiált kezdettel és véggel. A legkevésbé absztrakt leíró akció igék (DAV) olyan cselekvésekre utalnak, amelyek rendelkeznek egy fizikailag invariáns jellemzővel - pl. járni nem lehet láb nélkül, inni, enni, csókolni száj nélkül. Az interpretatív akció igék (IAV) ugyanakkor számos különböző cselekvést jelölhetnek, azonos értelemmel, mint ahogy a segít, bánt, dolgozik igék többféle viselkedésre is vonatkozhatnak. Az IAV további fontos kritériuma, hogy értékkel bírhat. Az ötödik kategóriába tartoznak az állapot cselekvő igék (state action verb, SAV), melyek az IAV-kel azonos absztrakciós szinten állnak, de nem magára a cselekvésre, hanem annak emocionális következményeire utalnak (pl. szórakoztat, felvidít, megszegyenít). Az eredeti modellben a DAV-t semlegesnek tartották, de a kritikák hatására (ld. Szabó, Banga, Ferenczhalmy, Fülöp, Szalai és László, 2009) lehetségesnek tartják, hogy ezek az igék a kontextustól függően értéket vegyenek fel (Coenen, Hedebouw, Semin, 2006). A nyelvi kategória modell jelenleg hozzáférhető változata a kontextus hatásának viszonylag nagy teret hagy, például a metaforák, mondások (mint: mindenbe beleüti az orrát), vagy a mennyiségi jelzővel ellátott igék (mint: sokat dolgozik) kódolhatók ADJ-ként.

A nyelvi csoportközi elfogultság első vizsgálataiban Maass és mtsai (1989) a nyelvi kategória modellt alkalmazva igazolták az absztrakciós szint mentén megjelenő torzítást. Kísérletsorozatuk második részében nem kaptak ennyire egyértelmű eredményeket: a külső csoport cselekedetei esetén nagyobb mértékű volt a különbség a pozitív és negatív tettek megjelenítésében, illetve nem kívánatos viselkedéseknél nem találtak eltérést a saját és a külső csoport között. Harmadik vizsgálatukban szintén a saját csoport cselekedeteinek elfogulatlan nyelvi megformálását tapasztalták. Vizsgálati személyeik az absztraktabb kifejezéseket következetesen úgy ítélték meg, hogy azok több információt hordoznak, időben stabilabbak és ismétlődni fognak. A későbbiekben több kutatás állította fókuszába a nyelvi csoportközi elfogultság vizsgálatát (ld. Szabó, Banga, Ferenczhalmy és mtsai, 2010). Leginkább a külső csoport esetén figyelték meg a nyelvi elfogultságot. Banga, Szabó és László (2010) semleges szituációban szintén a külső csoport negatív tetteinek absztraktabb, pozitív tetteinek konkrétabb megjelenítését találták.

Az első eredményeket értelmezve Maass és mtsai (1989) még bizonytalanok voltak abban, mi lehet a nyelvi csoportközi elfogultság oka. Lehetségesnek tartották, hogy a saját

és a külső csoport viselkedéseivel kapcsolatos *elvárások* állnak a háttérben: az elvárásokkal kongruens viselkedéseket nyelvi megformálása lesz absztraktabb. A saját csoportot védő *attribúciós torzítás* nyelvi megjelenésének is tekinthető a nyelvi csoportközi elfogultság; ezt a magyarázatot kevésbé találták helytállóknak, mivel a nyelvi kategória modell nem feleltethető meg egy-az-egyben a szituációs vagy személyes okozásnak. A *szociális identitás elmélet* szintén magyarázhatja a jelenséget: a nyelvi elfogultság a saját csoport favorizálásának és a külső csoport derogálásának megjelenítője lehet.

Az a magyarázat, amely kognitív folyamatot, az elvárások hatását tartja a nyelvi elfogultság háttérének, helytállóbbnak bizonyult. A kutatások igazolták, hogy az elvárásokkal konzisztens viselkedések *általánosan* magasabb absztrakciós szinten jelennek meg a nyelvben, vagyis nem csak csoportközi, hanem individuális szinten is megfigyelhető az elfogultság (Maass et al., 1995). Ezt a jelenséget nevezték el *nyelvi elvárási elfogultságnak* (Wigboldus, Semin és Spears, 2000). Így a nyelvi csoportközi elfogultság az általánosan működő nyelvi elvárási elfogultságnak a *csoport védelmét szolgáló*, motivációs alapokon álló párjának tekinthető. A csoportközi elfogultság a csoportot fenyegető helyzetekben lép fel (Maass et al., 1996), amikor az egyén motivált arra, hogy csoportidentitásának védelmében a saját csoportot pozitívabban, a külsőt pedig leértékelve mutassa. A nyelvi elvárási elfogultság fontos lehet a sztereotípiák kommunikálásában: a sztereotípiát közvetítő üzenet megformálásában és annak befogadásában is. Wigboldus és mtsai (2000) vizsgálataiban a személyek a sztereotípiák-konzisztens információkat magasabb absztrakciós szinten fogalmazták meg, és az absztraktabb kifejezésekből inkább vontak le diszpozíciókra vonatkozó következtetéseket, a sztereotípiák tartalmától függetlenül (bár az utóbbi hatást nem sikerült teljes mértékben kiküszöbölniük).

8. A csoporttal való identifikáció mértékének szerepe a csoportközi folyamatokban

A szociális identitáselmélet implikálta, hogy a csoporttal való azonosulás mértékével *együtt* változik a csoportközi összehasonlítás, a saját csoport iránti elfogultság, illetve minden, a szociális identitást védő stratégia. A csoport-identifikáció mértéke számos csoportközi attitűdöt, viselkedést befolyásolhat, de a kutatások nem mutatnak egyértelmű, egyszerű összefüggést az előbbi és az utóbbiak között. Az eltérő eredmények rövid összegzése adalékul szolgálhat annak megértéséhez is, hogy a csoporttal való identifikáció minőségi és mennyiségi jellemzői miként hatnak különböző csoportok történeteinek befogadására.

Az identifikáció és az in-group-elfogultság kapcsolatát vizsgáló kutatások meta-analízisével Hinkle és Brown (1990) megállapították, hogy pozitív összefüggést csak a vizsgálatok kevesebb, mint kétharmadában találtak, és a korreláció azokban is gyengének bizonyult. Több, különböző valós csoportokkal, eltérő kultúrákban végzett vizsgálatokban Brown és Torres (1996) az átlagos identifikáció azonos mértéke ellenére nem minden csoportnál tapasztaltak korrelációt az azonosulás és az elfogultság között (idézi: Brown, 2000). Hodson, Dovidio és Esses (2003) az identifikáció és a pozitív-negatív diszkrimináció közötti aszimmetria összefüggéseit kutatva csak a magas fokon azonosuló személyeknél találták meg az aszimmetriát, miközben kevésbé azonosulóknál nem jelentkezett az eltérés a pozitív és negatív kimenetek esetén. Vizsgálatukat minimális csoportokat alkalmazva végezték, ami azért lényeges, mert több olyan kritika érte a módszert, melyek szerint maga a kísérleti elrendezés okozza az aszimmetriát (pl. Mummendey és Otten, 1998; Reynolds, Turner és Haslam, 2000; idézik: Brown, 2000; Hodson et al., 2003).

Alacsony státuszú csoportba tartozó egyéneknél az identifikáció negatívan korrelált az individuális *védekezési stratégiákkal*, míg pozitívan az olyan csoport-alapú védekezésekkel, mint pl. a versengés (Mummendey et al., 1999). A saját csoport homogénként való észlelése szintén szolgálhatja kisebbségi csoportoknál a csoportidentitás védelmét (Brown, 2000). Doosje, Ellemers és Spears (1995) vizsgálatában a saját csoporttal nagy mértékben azonosulók a saját és a külső csoportot is homogénebbnek látták, mint a kevésbé azonosulók.

A *sztereotípiák tartalma* is összefüggésben állhat az identifikációval. Kervyn és mtsai (2008) vizsgálataiban a résztvevők minél nagyobb mértékben azonosultak saját nemzeti csoportjukkal, annál kompetensebbnek és érzelmileg melegebbnek találták saját csoportjukat, mint a másikat; ugyanakkor a dimenziók közötti kompenzációra nem volt hatással az identifikáció. Bettencourt és Hume (1999) a csoport-identitás kognitív összetevői között több érzelmet, és a csoporthoz való tartozáshoz kapcsolódó tartalmat találtak magasan identifikálódó személyeknél.

Doosje és Branscombe (2003) abból kiindulva, hogy ha valakit csoportjának negatív történelmére emlékeztetnek, azt identitásának fenyegetéseként élheti meg, azt kutatták, hogy egy csoport történelmi cselekedeteinek attribúciójakor is megjelenik-e az elfogultság. Úgy találták, hogy amikor a saját csoport volt a negatív történelmi tett elkövetője, az attribúció a külső ok felé tolódott el, míg amikor a másik csoport tettének áldozata volt, a belső okozás felé. Az elfogultság mértéke az identifikációval nőtt. Emellett minél nagyobb mértékű volt az azonosulás, annál inkább látták a külső csoportot homogénnek a vizsgálati személyek, és annál jelentősebbnek vélték a különbséget a két csoport között. Azt a megfigyelést, hogy az in-group elfogultság és az identifikáció mértéke között nem minden vizsgálatban találtak összefüggést (Brown, 2000), Doosje és Branscombe (2003) azzal magyarázzák, hogy az elfogultság nem mindig megfelelő reakció a csoportközi helyzetekre, mivel esetleg nyílt előítéletként észlelhetik. Az attribúciós különbségek viszont nem látható módon szolgálhatják a csoport pozitív képének fenntartását. A történelmi tettek esetén tapasztalható attribúciós eltérések mögött inkább morális okot látnak, és nem a külső csoport leértékelését.

Az *infracivilizáció előfeltétele* a csoporttal való bizonyos mértékű identifikáció (Leyens et al., 2003; Vaes et al, 2003). A *csoportközi konfliktus* különbségeket hív elő az érzelmek tulajdonításában az identifikáció eltérő mértéke mentén. Az is lényegesnek látszik, egy személy *hogyan* azonosul csoportjával: Viki és Calitri (2008) csak a nacionalizmus és az infracivilizáció között találtak összefüggést; az azonosulás patriotizmusnak nevezett módjánál nem jelent meg az infracivilizáció. A kollektív érzelmek megjelenésének szintén minimális feltétele a csoporttal való identifikáció, de a kutatások az identifikáció mértékének eltérő hatásáról számoltak be (ld. Szabó, Banga,

Fülöp és László, 2010). Az ellentmondások feloldódni látszanak akkor, ha az azonosulás minőségét is figyelembe veszik (pl. Roccas és mtsai, 2006).

A csoporttal való identifikáció összetevőinek meghatározására tettek kísérletet Leach és mtsai (2008). Az azonosulás két fő dimenziójának a *csoport szintű önmeghatározást* illetve a *csoport szintű bevonódást* látják. A csoport szintű önmeghatározás része a *saját csoport homogénnek való észlelése*, amely együttjár a külső csoporttól való különbözőség percepciójával. A csoport szintű önmeghatározáshoz tartozó folyamat a *szelf-sztereotipizálás*, amikor a csoporttal való azonosulás egyben a csoport többi tagjához való hasonlóságként jelenik meg az önészlelésben. A csoport szintű bevonódás alá rendelt tényezők az *elégedettség*, a *szolidaritás* és a *centralitás*. Vizsgálataikban az előbbi kettő, illetve az utóbbi három faktor között szoros összefüggést találtak.

8.1. A nemzeti identifikáció összetevői

A korábban említett vizsgálatok jelentős része valós, elsősorban nemzeti vagy etnikai csoportokkal dolgozik. Ezekben a kutatásokban a csoporttal való identifikáció a nemzeti identitást jelenti. Ahogy Roccas, Klar és Liviatan (2006) összegzi, a nemzeti identifikációt a kutatók jellemzően két típusra bontották. Adorno és mtsai (1950) a geniun- és a pszudopatriotizmust különböztették meg, az utóbbi mérésére dolgozták ki az Etnocentrizmus-skálát. Kosterman és Feshbach (1989) a fenti elkülönítésből kiindulva a nacionalizmust, patriotizmust és internacionalizmust határozták meg mint eltérő attitűdöket. A patriotizmus az identifikáció affektív komponense, melynek mértéke a nemzeti csoport iránti kötődést fejezi ki. A nacionalizmus lényege a saját nemzet felsőbbrendűnek észlelése, és a nemzet dominanciájának hangsúlyozása. Az utóbbit mérő skála nagy hasonlóságot mutatott Adorno és mtsai (1950) Etnocentrizmus-skálájához (Kosterman és Feshbach, 1989). Bár vizsgálataikban a nacionalizmus és a patriotizmus mértéke korrelált, de funkcionálisan különbözőnek találták azokat; főként a politikai érdeklődés mentén tapasztaltak eltérést a két faktor között. Staub (1997) a nemzeti identifikáció három fajtáját írta le: a „vak” patriotizmus tartalmában leginkább Kosterman és Feshbach nacionalizmus-konceptiójának felel meg; a konvencionális patriotizmus a nemzet iránti kötődést jelenti;

míg a konstruktív patriotizmus nemzethez való kritikus, de alapvetően a jövőre irányuló hozzáállás.

A nacionalizmust és patriotizmust Blank és Schmidt (2003) a nemzeti identitás két eltérő következményének vagy manifesztációjának tartja. A korábbi konceptualizálásokhoz képest azok összetevőit egyesítve fogalmazzák meg a nacionalizmus és patriotizmus tartalmát. A nacionalizmus a nemzet idealizációja és felsőbbségének érzése mellett olyan elemeket is tartalmaz, mint a nemzeti vagy politikai autoritások elfogadása, a csoport homogénként való észlelése, a saját csoport leszármazás vagy rassz alapján való meghatározása. A patriotizmus összetevőinek tekintik többek között a nemzet kritikus elfogadását, a humanista értékekhez való ragaszkodást, a nemzeti történelem különböző nézőpontokból való rekonstrukcióját, vagy a demokratizmust. A külső csoportok vagy a kisebbségek iránti attitűdök különbözőek a nacionalizmus és a patriotizmus esetén: az előbbi képezi a külső csoport diszkriminációjának alapját, mivel fokozza a csoportközi összehasonlítást és a másik csoport leértékelését; az utóbbi a külső csoportok iránti toleranciát erősíti (Blank és Schmidt, 2003).³

Roccas, Klar és Liviatan (2006) a nacionalizmus vagy a „vak” patriotizmus fogalma helyett a *glorifikációt* használja, melynek összetevői a saját nemzeti csoport felsőbbrendűnek tartása, a nemzeti szimbólumok iránti tisztelet. A saját nemzeti csoportot glorifikáló személy a saját csoportot jobbnak gondolja más csoportoknál. A patriotizmus vagy a konvencionális patriotizmus fogalma helyett *kötődésként* fogalmazzák meg ezt a viszonyulásmódot. A nemzeti identifikáció és a kollektív büntudat kapcsolatát vizsgálva a kötődés és a glorifikáció erős korrelációját tapasztalták, miközben a büntudattal való együttjárásuk különböző mértékű volt. A szociális identitás elméletével (Tajfel, 1978) összevetve úgy gondolták, a kötődés a szociális identitás kognitív és affektív komponenseinek felel meg, míg a glorifikáció az értékelő komponensnek (Roccas et al., 2006).

Amellett, hogy a kutatási eredmények részben eltérőek, elmondható, hogy a nemzeti csoporttal való identifikáció mértéke számos csoportközi folyamatra befolyással van,

---

³ Vizsgálataikban szembetűnő, hogy a nemzeti identifikáció két formáját ugyanazokkal a fogalmakkal és módszerrel határozzák meg, mint azok következményeit.

általában felerősítve azokat. A hatás nem független az identifikáció minőségi jellemzőitől. Amikor az a kérdésünk, hogy történelmi tárgyú irodalmi művek befogadását miként modulálja a csoporttagság, figyelembe kell venni az identifikáció mértékét is – annak az empátiára, a csoport-alapú érzelmek átélésére, érzelmek tulajdonítására gyakorolt hatását.

9. A vizsgálatok céljainak meghatározása

A vizsgálatok célja annak megállapítása volt, hogy *történelmi tárgyú novella befogadását miként befolyásolja, hogy mely csoporthoz tartozó szövegként találkozik azzal az olvasó.* Abból indultunk ki, hogy a csoport történelmének szociális reprezentációját közvetítő történelmi tárgyú irodalmi művek befogadásánál a kollektív és az egyéni összekapcsolódik, vagyis az individuális folyamatokon keresztül lehet követni, hogyan hat egy történelmi elbeszélés. Két téma adja a keretet a vizsgálatokhoz. Egyrészt, ahogy Liu és László (2007) kifejtette, a perspektíva-felvétel és a narratív empátia fontos szerepet játszik abban, hogy a szövegben reprezentáltakat mennyire érti meg az olvasó. A narratív empátiánál láttuk, hogy a csoportidentitás illetve az olvasó és szereplő szociális kategorizációja hatással lehet a narratív empátiára; ugyanakkor a narratív empátia segíthet más csoportok történeteinek megértésében is. Másrészt, a szociális identitás elmélet és a szelf-kategorizációs elmélet egyéni folyamatait a csoportközi viszonyokhoz kötve tárgyaló elméletek – mint az infrahumanizáció vagy a nyelvi csoportközi elfogultság teóriái – lehetőséget adnak arra, hogy a társas identitásnak a reprezentációk befogadására gyakorolt hatását vizsgáljuk.

A novella befogadásának vizsgálatát leszűkítettük néhány tényezőre, mert 1. a csoporthoz rendelés implicit hatását kerestük, 2. ezen belül is az infrahumanizáció és a nyelvi csoportközi elfogultság megjelenésében, 3. figyelembe véve a narratív empátia és a csoporttal való identifikáció hatását. Korábbi irodalompszichológiai kutatásoktól eltérően sem a szociokulturális háttér szerepének részletes vizsgálata, sem a szöveg által indukált esztétikai élmény elemzése nem volt célunk. Ehelyett azt kutattuk, hogy

- a szöveg egyéni reprezentációját befolyásolják-e olyan, a szociális identitáshoz kötődő folyamatok, mint az infrahumanizáció és a nyelvi csoportközi elfogultság,
- a csoporttal való *identifikáció mértéke* hatással van-e a szöveg reprezentációjára, és az előbbi hatások megjelenésére,
- az olvasás nyomán megjelenő *narratív empátiára* hat-e az, hogy az irodalmi szöveg főszereplői saját vagy a sajátal konfliktusban álló másik csoport tagjai, és a novella a saját vagy a másik csoport története,
- milyen *összefüggésben* áll egymással az identifikáció és a narratív empátia,

- milyen kapcsolat van a narratív empátia és az infrahumanizáció illetve a nyelvi csoportközi elfogultság között,
- a *csoportok közötti konfliktus* hogyan befolyásolja a fenti összefüggéseket.

A novella narratív reprezentációjának vizsgálatára a késleltetett narratív felidézés módszerét választottuk. Ez a módszer több okból is megfelelt céljainknak. Jól ismert tény, hogy az emlékezés konstruktív természetű, így a szövegre való emlékezést számos tényező képes befolyásolni. *Feltételezhetjük, hogy egy történelmi novella felidezésére hat a csoporthoz való tartozás, illetve a csoporttal való identifikáció mértéke.* A vizsgálati helyzetben felidézett szöveg nyilvánvalóan nem azonos a novella reprezentációjával, de a felidézés alapján következtetéseket vonhatunk le a reprezentációra vonatkozóan. A narratív felidézési feladat lehetővé teszi olyan impliciten működő folyamatok hatásának vizsgálatát, mint a *nyelvi csoportközi elfogultság* vagy az *infrahumanizáció*. A nyelvi csoportközi elfogultság megfigyelésére alkalmas a felidézett szövegeknek a *nyelvi kategória modell* alapján való elemzése. Az infrahumanizáció esetleges megjelenését a szövegekben használt *elsődleges és másodlagos érzelmek* aránya jelezheti. Az érzelmeken felül a szereplőkhöz rendelt *mentális állapotok* azok kognitív állapotainak megértésére utalhatnak.

9.1. Az infrahumanizáció megjelenésének lehetőségei és korlátai

Az infrahumanizáció olyan implicit, automatikus működés, mely akkor is megfigyelhető, ha annak a személy nincs tudatában (Rodríguez-Torres et al., 2005). Az érzelmek tulajdonítását a csoporttal való azonosulás mértéke befolyásolja (Leyens et al., 2003). Ebből kiindulva feltételezhetjük, hogy egy szöveg feldolgozásában is megjelenik az infrahumanizáció hatása úgy, hogy a saját csoporthoz tartozó szereplőknek több másodlagos érzelmet tulajdonítanak az olvasók, mint a másik csoporthoz tartozóknak. Ezt a hatást valószínűleg felerősíti a csoporttal való identifikáció.

Az infrahumanizáció a novella felidézésekor csak korlátozottan várható. Egy irodalmi mű esetén adott az, ahogyan az író ábrázolja a szereplők érzelmeit, ugyanúgy, ahogy az író által ábrázolt elsődleges és másodlagos érzelmek száma is meghatározott. A szöveg feldolgozásakor emiatt arra számíthatunk, hogy az infrahumanizáció az érzelmek

tulajdonításában, felidezésében való enyhe eltérésként jelenhet csak meg. További fontos eltérés az infrahumanizáció standard vizsgálatától, hogy egy novellában vagy regényben nem mindig szerepel a saját csoport mellett a külső csoport (szereplőként megszemélyesítve), vagy gyakran csak alulreprezentálva, így a saját csoport-másik csoport összehasonlítás dimenziója hiányozhat. Az identifikáció mértékének szerepe azért is hangsúlyosabb, mert várhatóan az erősebben azonosuló csoporttagoknál érvényesül a felidezésben az infrahumanizáció hatása olyan mértékben, hogy az a felidézésekben is megjelenjen.

Egy irodalmi mű empátiás érzelmeket válthat ki az olvasóból. Az infrahumanizációs vizsgálatokból ismert, hogy a külső csoport tagjainak individuumként való megjelenítése vagy a perspektíva-felvétel megszünteti a csoportközi elfogultságot (Leyens et al., 2003), vagyis ugyanannyi másodlagos érzelmet tulajdonítanak a csoport tagjai a saját és a külső csoportnak. Mind az individuumként ábrázolás, mind a másik személy nézőpontjának felvételére ösztönzés az empátiát facilitálja. Másrészről, az infrahumanizáció kutatói explicite kifejtik, hogy a saját csoport humanizálásának célja a csoporttagok iránti empátia és a proszociális viselkedés kiváltása, miközben a másik csoport infra- vagy dehumanizálása legátolja az adott csoport iránti empátiát. Ezek szerint a másodlagos érzelmek tulajdonítása és az empátia dinamikus kapcsolatban állnak egymással. Úgy tűnik, hogy az empátia elősegítheti a másik humanizációját, ugyanakkor a szociális kategorizáció alapján automatikusan megjelenő humanizálás is empátiát indukálhat. Ha a másik mint a külső csoport egy tagja jelenik meg, de nem megszemélyesítve, a szociális kategorizáció hatása elsődleges, és az infrahumanizáció automatikusan működésbe lép, és az empátia a saját csoportra korlátozódik. Ha a másik mint individuum szerepel, akkor a perspektíva-felvétel megakadályozza az infrahumanizáció fellépését, és az empátia a saját és a külső csoport tagjaira egyaránt irányulhat. Nem pusztán arról van szó, hogy a perspektíva átvétele milyen szerepet játszik, hanem inkább az a lényeges, hogy ha a másik személlyel nem mint egy külső csoport tagjával találkozunk, *a csoport- és csoportidentitás védelmét szolgáló folyamatok működésére nincs szükségünk*. Hasonló folyamatok működnek itt, mint amelyeket Hogan (2003) szituációs illetve kategoriális empátiaként határoz meg, bár ő irodalmi empátiával dolgozik, és az infrahumanizációt mint köztes lépést kihagyja. Esetünkben a narratív empátia három hatása várható: 1. csökkentheti a másik csoporthoz

tartozó történet felidezésében az infrahumanizáció mértékét; 2. a szociális kategorizáció mentén fellépve nagyobb lehet a saját csoport történetének szereplői iránti empátia, így a másik csoport infrahumanizálásának kevésbé lenne akadálya, illetve 3. a csoporthoz való rendeléstől függetlenül fokozhatja a szereplők humanizálását.

9.1.1. Az infrahumanizációra vonatkozó hipotézisek

Az infrahumanizáció narratív felidézésekben való megjelenésével kapcsolatban az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg:

1. A saját csoport történetének felidézésekor a szereplőknek értéktől függetlenül több másodlagos érzelmet tulajdonítanak, mint egy külső csoport történetének visszaadásakor.
2. Az infrahumanizáció mentális állapotok tulajdonításában is megmutatkozhat úgy, hogy a saját csoporthoz tartozó szereplőkhöz több mentális állapotot rendelnek.
3. Az infrahumanizáció megjelenésének mértéke a saját csoporttal való identifikáció növekedésével együtt fokozódik.
4. A narratív empátia növekedésével a szereplők humanizálása, kizárólag emberi jellemzőkkel való felruházása fokozódik. A külső csoport szereplőinek infrahumanizációja az empátia növekedésével csökken.
5. A saját csoporttal nagyobb mértékben azonosuló személyek több empátiát fejeznek ki a magyar, mint a másik csoporthoz tartozó szereplők iránt. Ebben az esetben megjelenhet a külső csoporthoz tartozó szereplők infrahumanizációja.

9.2. A nyelvi csoportközi elfogultság manifesztációja a narratív felidezésben

A LIB elmélete szerint a saját csoport tagjainak pozitívabb cselekedeteit absztraktabban, általános jellemzőként jelenítjük meg, míg a negatívakat konkrétan, egyszeri esetként. A másik csoport tagjainak cselekedeténél ennek ellenkezője várható: a negatív viselkedések általánosítása, diszpozícióként tekintése és a pozitív tettek szituációhoz való kötése (Maass et al., 1989). Feltehető, hogy a saját csoport történetét felidézve a személyek hajlamosak a szereplők negatív cselekedeteit konkrétan, míg a pozitívokat nagyobb absztrakciós szinten leírni. Egy novella felidézésekor ugyanaz a probléma merül fel a nyelvi

csoporthközi elfogultság kapcsán is, mint az infrahumanizáció esetén: az olvasott szöveg bizonyos mértékben korlátozza azt, hogy mi kerülhet a felidézésekbe. Ugyanakkor ez a korlát jóval gyengébb, mint az érzelmek megjelenítése esetén, hiszen a szereplők cselekedeteit és tulajdonságait sokkal könnyebb az író által prezentálttól eltérő absztrakciós szinten visszaadni a narratív felidezésben, mint az érzelmeiket kategóriát változtatva idézni fel.

A nyelvi csoporthközi elfogultság esetén az identifikáció mértékének hatása kevésbé ismert. Ha az elfogultságnak ez a formája is a csoport és a szociális identitás védelmét szolgálja, feltehető, hogy a csoporttal való azonosulás mértéke befolyásolja. Banga, Szabó és László (2010) vizsgálatában a saját csoport negatív tetteinél megjelent nyelvi elfogultság mértéke a nemzeti identifikációval együtt változott, de csak a saját csoporttal jelenleg is konfliktusban állónak másik csoportok (román, szerb) esetén. Fontos vizsgálat tárgyává tenni, hogy a csoporttal való identifikáció mértékének van-e bármilyen hatása a nyelvi elfogultságra a jelen vizsgálati helyzetben.

A LIB és az empátia közötti kapcsolat explicite nincs megfogalmazva. A nyelvi csoporthközi elfogultság a csoport védelmét jelenti. A másik személy iránti empátia valószínűleg hatással van arra, hogy annak cselekedeteit hogyan jelenítjük meg. Feltehető, hogy a másik csoport tagja iránti empátia a nyelvi szinten esetleg megjelenő elfogultságot csökkenti. Valószínűleg ugyanarról a folyamatról lehet szó, mint az empátia és az infrahumanizáció kapcsolatában: ha a másikat mint a külső csoport egy tagját észleljük, és csak kategoriális empátia lép fel, vagyis az empátia inkább a saját csoport tagjaira irányul, működik a nyelvi csoporthközi elfogultság. Ha a másikat mint individuumot észleljük, a szituációs empátia csökkentheti a nyelvi elfogultságot. Ezen feltételezések vizsgálata nem volt célunk.

A nyelvi kategória-modellen belül a szereplők perspektívájának felvételére utaló kifejezések leginkább az állapot-igékkel azonosíthatók, melyek mentális állapotokat illetve azok változásait jelölik. Ugyanakkor a szereplők érzelmeinek megjelenítésére a legkonkrétabb, leíró szinten is lehetőség van; így az érzelmek, affektív állapotok deskriptív akció igékkel való ábrázolása szintén utalhat a szereplők iránti narratív empátiára. Az előbbieket mellett az érzelmeiket melléknevek és főnevek is kifejezhetik – vagyis három különböző absztrakciós szinten jelenhetnek meg.

9.2.1. A nyelvi csoportközi elfogultságra vonatkozó hipotézisek

A csoportközi elfogultságnak a történet narratív felidezésében megfigyelhető nyelvi manifesztációjára vonatkozóan az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg:

1. A saját csoporthoz tartozó szereplők pozitív értékű cselekedetei absztraktabb szinten jelennek meg, míg a másik csoporthoz tartozó szereplőké konkrétan.
2. A magyar szereplők negatív tettei inkább mint egyedi, konkrét cselekvések jelennek meg a felidézésekben, a másik csoport szereplőinek negatív tettei viszont magasabb absztrakciós szinten.
3. A nemzeti identifikáció növekedésével a fenti eltérések fokozódnak.

10. Az 1. vizsgálat

Az első vizsgálatban kizárólag a *csoporthoz való rendelés* hatását szerettük volna meghatározni. Azt feltételeztük, hogy maga a kategorizáció és a két csoport közötti konfliktus eltéréseket fog kiváltani a felidézésekben a fenti tényezők mentén.

10.1. A vizsgálat anyaga

10.1.1. A két csoport meghatározása

Az egyik csoport természetesen a vizsgálati személyek saját csoportja, a *magyar* volt; a másik, külső csoportnak a *szlovákok* választottuk, mivel a magyarok és a szlovákok között a történelem során valós kontaktus állt fenn, és Banga, Szabó és László (2010) vizsgálata szerint a magyarok és szlovákok közötti észlelt konfliktus a jelenben is fennáll. Tehát először kizárólag azt vizsgáltuk, hogy mennyiben tér el egy történelmi novella feldolgozása, ha azt magyar alkotásként olvassák a személyek attól, ha egy másik csoport olyan történeteként olvassák, melyben a magyarok a külső csoportot jelentik.

10.1.2. A novella kiválasztásának szempontjai és a két változat kialakítása

A vizsgálathoz olyan történelmi novellát kerestünk, ahol a csoportközi szembenállás megjelenik, ugyanakkor nem maga a konfliktus a novella központi témája: inkább mint *kontextus* van jelen; ugyanakkor a főszereplők identitásuk fenyegetettségét élik meg. Ehhez *Móricz Zsigmond: A csata napja* (1985) című novelláját választottuk. Realista novella, melynek lényege az, hogyan éli meg a háborút egy parasztcsalád. A novella egy, az 1848-49-es szabadságharc témájában összeállított novella-válogatásban jelent meg. A csoportközi konfliktus, az 1848-49-es szabadságharc a novella történelmi hátterét jelenti. A történetet röviden összefoglalva, a főszereplők egy idős parasztember és felesége, akikre két magyar katona rábíz egy juhnyáját a hamarosan kezdődő csata végéig. A pár abban reménykedik, hogy ha a csatában a magyarok győznének is, a két katona meghal, és a juhok

náluk maradnak. Az idős férfit a juhok ellátása közben lövés éri, meghal. A történet végén a juhokat elviszi egy pásztor.

Az eredeti novellában a magyarok és az osztrákok a két szembenálló csoport. A szöveget úgy alakítottuk át, hogy minden olyan jegy hiányozzon belőle, amely lehetővé teszi az időben való pontos lehorgonyzást. Mivel a két csoport között többször volt konfliktus a történelem során, ez nem változtat a szöveg relevanciáján. Így kialakult a novellának egy „magyar” változata. Kialakítottuk a novella egy másik változatát is. A „szlovák” változat csak annyiban különbözött az előbbitől, hogy a helységneveket és két személynevet szlovák nevekre cseréltük le; a főszereplők a novellában nem voltak megnevezve. A szlovák változatban a két szembenálló csoport a szlovákok és a magyarok. Ez esetünkben fiktív konfliktus, ugyanakkor nem irreális, mivel adódtak olyan időszakok, amikor a nemzetiségi ellentétek felerősödtek. A kétféle szöveget a továbbiakban mint magyar és szlovák változatot említem.

10.1.3. A narratív empátia mérése

A narratív empátiát önjellemző kérdőívvel mértük. A vizsgálati személyeknek hat kérdésben, 7-fokú skálákon kellett beszámolniuk arról, hogy mennyire tudtak azonosulni a két főszereplővel, mennyire tudták beleélni magukat a szereplők helyzetébe, és mennyire tudták megérteni őket. A kérdéseket szükséges volt úgy meghatározni, hogy tartalmilag lefedjék a narratív empátia lényegét, de ne direkt módon kérdezzenek rá az empátiára. A skálákon adott magasabb értékek nagyobb mértékű narratív empátiát jeleztek. A narratív empátia pontértékét a hat kérdésre adott válaszok összpontszáma adta.

10.1.4. Tetszés és érték

Mértük azt is, hogy a vizsgálati személyeknek mennyire tetszett az olvasott mű, és mennyire tartják azt értékes alkotásnak. Mindkét tényező mérésére egy-egy 5-fokú skálát használtunk, ahol a magasabb értékek a nagyobb mértékű tetszést illetve értékelést jelentették.

10.1.5. A történet és az irodalmi mű idői lehorgonyzása

További kérdések vonatkoztak arra, hogy az olvasók időben hol helyezik el a történetet, és mely történelmi eseményt gondolják a novella háttérében játszódónak. Megkérdeztük azt is, hogy a novella keletkezését mikorra datálják.

10.1.6. A nemzeti identifikáció mérése

A nemzeti identifikáció mérésére Doosje, Branscombe, Spears és Manstead (1998) által összeállított nemzeti identifikáció-kérdőív magyar változatát használtuk. A kérdőív 11 tételből áll, 7-fokú skálákat tartalmaz. Az itemek közül 6 esetén a skála magas pontszáma jelenti az identifikáció nagyobb fokát, míg 5 esetén az alacsony pontszámok. A pontokat átszámítva a nemzeti identifikáció összpontszámát tekintve a magasabb pontszám jelzi a nagyobb mértékű azonosulást a nemzeti csoporttal.

A kérdőív tételei a kategorizáció mellett az identifikáció érzelmi oldalára is reflektálnak. Nem tartalmazzák a más csoportokkal való összehasonlítás dimenzióját.

10.2. Az infrahumanizáció meghatározása a felidézett szövegekben

Abból indultunk ki, hogy a felidézett érzelmek, affektusok és mentális állapotok száma kapcsolatban lehet a narratív empátiával, illetve az elsődleges és másodlagos érzelmek számában és a mentális állapotok megjelenítésében is kifejeződik az infrahumanizáció hatása. Az elsődleges, másodlagos érzelmek, affektusok és mentális állapotok ezért kerülnek együttes megtárgyalásra.

Az elsődleges és másodlagos érzelmek a magyar nyelvben nincsenek kategorikusan elkülönítve, de az érzelmekutatásokról ismert felosztás alapján meg tudtuk határozni azokat. Mivel az eredeti szöveg korlátozott számú érzelmet tartalmazott, így nem volt nehéz a felidézésekben szereplő érzelmeket kategorizálni. Az érzelmek és affektusok azonosításában segítség volt Fülöp és László (2006) által készített magyar nyelvű érzelmezótár. Egyes infrahumanizációs kutatásokban néhány affektust is kizárólag humánként kezelnek. Nem álltak rendelkezésünkre korábbi vizsgálati eredmények arra vonatkozóan,

hogy a magyar nyelvben használt affektusok milyen mértékben tekinthetők emberinek, ezért az infrahumanizáció vizsgálatában csak a kategorikus érzelmeket használtuk fel. Az elemzéshez az Atlas-ti programot alkalmaztuk, kézi kódolást használva.

10.3. A nyelvi csoportközi elfogultság meghatározása a felidézett szövegekben

A nyelvi csoportközi elfogultság mérésére a nyelvi kategória modellt használtuk (Coenen, Hedeboom és Semin, 2006). Megszámoltuk a modellben meghatározott különböző absztrakciós szintekhez tartozó kifejezéseket, azok értékét is figyelembe véve. A szövegek elemzéséhez az Atlas-ti tartalomelemző programot alkalmaztuk, szintén kézi kódolással.

10.4. A vizsgálat résztvevői

A vizsgálatban 59 fő vett részt (44 nő és 15 férfi), átlagéletkoruk 20.8 év. A vizsgálati személyek főiskolai, illetve felnőttképzésben, felsőfokú szakképzésben részt vevő hallgatók voltak. A későbbiekben 11 fő anyagát nem tudtuk felhasználni, így 48, mintánként 24-24 személy alkotta az értékelés alapjául szolgáló teljes mintát.

10.5. A vizsgálat menete

A vizsgálati személyek azt a felvilágosítást kapták, hogy egy nagyobb, közép-európai történelmi novellákat összehasonlító vizsgálatban vesznek részt. A résztvevők egy csoportja a novella magyar változatát olvasta mint a *magyar nemzeti irodalom* egy darabját, míg a másik csoport a szlovák változatot mint a *szlovák nemzeti irodalom* egy példáját.

A vizsgálat első részében a résztvevők elolvasták a novellát. Az olvasáshoz annyi idő állt rendelkezésükre, amennyire szükségük volt. A novella elolvasása után kaptak egy kérdőívet, melyben különböző kérdésekre kellett válaszolniuk. A narratív empátiát mérő hat kérdésre 7-fokú skálákon kellett válaszolniuk. Ezután egy 5-fokú skálán jelölték, mennyire tetszett nekik a mű. Majd azt határozták meg egy 5-fokú skálán, mennyire tartják értékesnek a novellát. Végül megbecsülték, mikor játszódik a történet, milyen történelmi esemény idején, illetve mikor íródott.

A következőkben azt a feladatot kapták, hogy idézzék fel mindazt, amire emlékeznek a novellából. A felidézés terjedelmében nem volt kikötésünk, mivel nem a szöveg tartalmára való emlékezés vizsgálata volt az elsődleges cél, hanem a felidézés *módjának* elemzése. A narratív felidézés után a nemzeti azonosságtudatot mérő kérdőívet töltötték ki.

10.6. A vizsgálat eredményei

10.6.1. Narratív empátia, tetszés, identifikáció és idői lehorgonyzás a mintákban

A kérdőívek egyes itemei alapján narratív empátia, tetszés és nemzeti azonosságtudat értékeket számoltunk. Az egyes értékekre vonatkozó leíró statisztikai adatokat az alábbi táblázat tartalmazza (1. táblázat).

1. táblázat: Narratív empátia, tetszés és a nemzeti identifikáció átlagai

	Narratív empátia		Nemzeti identifikáció		Tetszés	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Magyar változat	25,08	3,45	58,25	10,57	3,42	0,77
Szlovák változat	26,12	4,76	57,17	11,49	3,67	0,87
Teljes minta	25,6	4,15	57,71	10,93	3,54	0,82

A szlovák változat esetén kissé magasabbak a narratív empátia és a tetszés pontszámok, de szignifikáns különbség nincs csoportok között (Mann-Whitney).

A novellában játszódó esemény idejének megbecsülése változó volt (2. táblázat). A magyar változatot olvasók leggyakrabban az I. vagy II. világháború idejére helyezték az eseményeket. A szlovák változatot olvasóknál az I. világháború jelent meg legnagyobb gyakorisággal, míg több más történelmi időszakot azonos számú vizsgálati személy nevezett meg a novella háttéréként, vagyis a szlovák változat esetén a becslések kevésbé voltak homogének, mint a magyar változatnál.

2. táblázat: A novella-változatok idői lehogonyozása

Történelmi időszak/esemény	Novella-változatok	
	Magyar	Szlovák
1700-as évektől 1848-ig	3	4
1848-49-es forradalom és szabadságharc	1	4
Dualizmus kora	4	2
I. világháború	11	9
A két világháború közötti időszak	1	4
II. világháború	10	4
II. világháború után	0	2

10.6.2. A felidézett szövegek elemzése

A felidézések terjedelme nagyon változó volt (541-2384 karakter, 105-475 szó). Mindkét csoportban voltak olyan szövegek, melyek nem felidézések voltak, hanem inkább elemzések vagy vélemények. Ezeket, illetve a nagyon rövid felidézéseket kihagytuk az elemzésből, így csoportonként 24-24 szöveg maradt; a szövegek összterjedelme a két csoportnál csaknem teljesen azonos (a magyar változatnál: 26828 karakter/5064 szó, a szlovák változatnál: 27390 karakter/5218 szó).

Vizsgáltuk, hogy a felidézett szövegek tartalmában jelentkezik-e eltérés a két csoport mentén. A két szövegváltozat esetén nem volt különbség abban, hogy a novella mely eseményeit idézik fel, illetve hagyják ki; az egyes események felidézésének gyakorisága csaknem teljesen azonos volt a két mintában.

10.6.2.1. Infrahumanizáció az érzelmek és mentális állapotok mentén

Az alábbi táblázat az egyes kategóriák gyakorisági adatait tartalmazza, a magyar, a szlovák és az összesített mintára (3. táblázat). Mindkét mintában nagyobb gyakorisággal jelentek

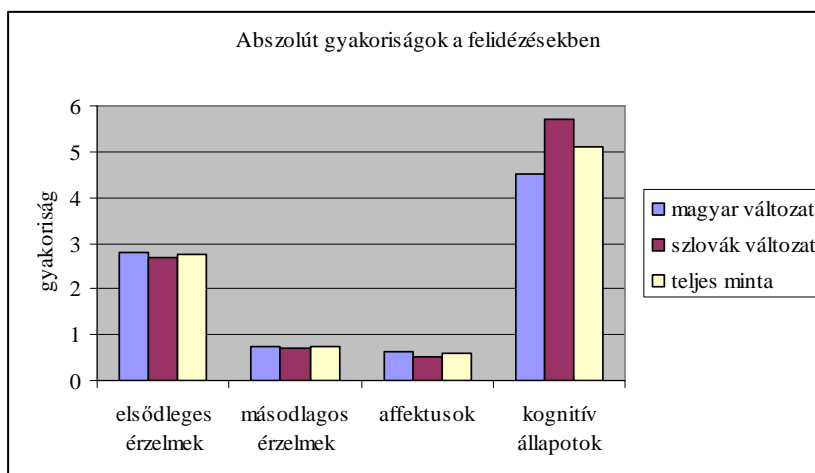
meg az elsődleges, mint a másodlagos érzelmek. Ez egyértelműen az olvasott szövegek köszönhető, mivel az író leggyakrabban a félelmet ábrázolta.

3. táblázat: Érzelmek és kognitív állapotok abszolút gyakoriságai

	Gyakoriság							
	Elsődleges érzelmek		Másodlagos érzelmek		Affektusok		Mentális állapotok	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Magyar változat	2,79	2,67	0,75	0,94	0,62	0,97	4,5	2,96
Szlovák változat	2,7	1,33	0,71	0,8	0,54	0,93	5,71	3,21
Teljes minta	2,75	2,09	0,73	0,87	0,58	0,94	5,1	3,12

A gyakorisági adatokból látható, hogy az érzelmek és affektusok nagyobb gyakorisággal szerepeltek a magyar mintában, mint a szlovákban (1. ábra). A két minta között azonban *szignifikáns különbség egyik változó mentén sem volt* (Mann-Whitney, nem-paraméteres eljárással).

1. ábra

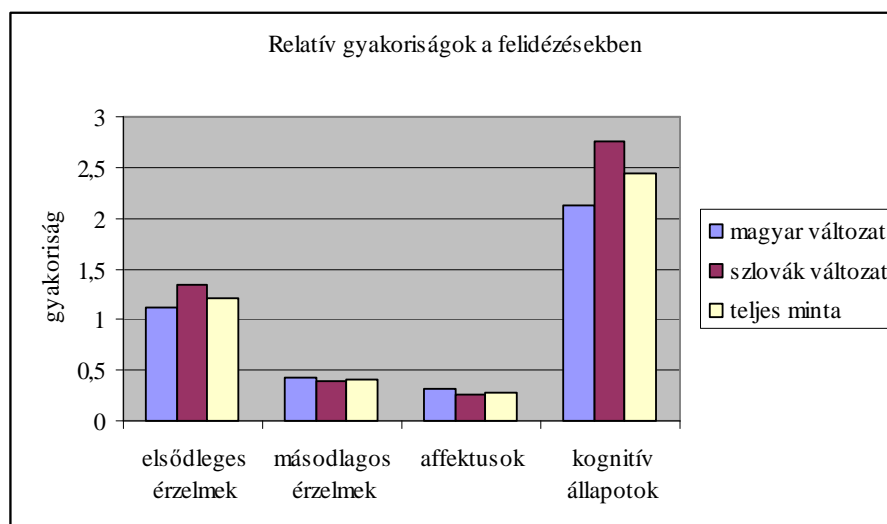
Mivel a felidézések eltérő terjedelműek voltak, a továbbiakban minden kódolt változónál az abszolút gyakoriság mellett meghatároztuk, hogy az összes kognitív és emocionális állapothoz viszonyítva milyen arányban jelennek meg, illetve a szövegek terjedelmére

illesztett relatív gyakoriságokat is számoltunk (4. táblázat, 2. ábra). Azért érdemes mindhárom formával számolni, mert a szöveg mérete és az abban megjelenő, érzelmekre vagy kognitív állapotokra utaló kifejezések száma közötti összefüggés nem lineáris. Ha az abszolút gyakoriságokkal számolunk, azt feltételezzük, hogy a szöveg méretétől független a megjelenő mentális állapotok száma – ami nem elvethető, de valószínűleg nem is igaz. Ha a relatív gyakoriságokkal számolunk, akkor azt feltételezzük, hogy a szöveg méretének növekedésével több lesz az emocionális és kognitív állapotot jelző kifejezés.

4. táblázat: Érzelmek és kognitív állapotok relatív gyakoriságai

	Relatív gyakoriságok							
	Elsődleges érzelmek		Másodlagos érzelmek		Affektusok		Mentális állapotok	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Magyar változat	1,12	0,94	0,43	0,51	0,31	0,48	2,12	1,06
Szlovák változat	1,35	0,63	0,39	0,46	0,26	0,49	2,75	1,25
Teljes minta	1,22	0,79	0,41	0,48	0,28	0,48	2,44	1,19

2. ábra

Ha arányokat alkalmazunk, annyiban lehet hasznos, mert jobban rávilágít az elsődleges és másodlagos érzelmek arányára. A következő táblázat ezeket az arányokat tartalmazza, százalékos megoszlásban (5. táblázat).

5. táblázat: Érzelmi- és kognitív állapotok megoszlása

	Elsődleges érzelmek aránya		Másodlagos érzelmek aránya		Affektusok aránya		Mentális állapotok aránya	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Magyar változat	26,21	18,63	13,04	19,7	7,58	12,56	53,04	23,15
Szlovák változat	30,12	13,86	8,92	12,44	4,75	8,23	56,08	18,85
Teljes minta	28,17	16,36	10,98	16,43	6,17	10,6	54,56	20,94

A két csoport között a kategóriák aránya mentén nem találtunk szignifikáns különbséget. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a szlovák változatnál nagyobb a különbség az elsődleges és másodlagos érzelmek aránya között, mint a magyar változat esetén. A magyar változat felidézéseiben jóval nagyobb arányban jelennek meg affektusok, mint a szlováknál. A két minta között nem volt lényeges különbség a felidézett érzelmek, affektusok és mentális állapotok relatív, a szövegek méretére illesztett gyakoriságát illetően sem.

10.6.2.2. Korrelációk az érzelmekkel és kognitív állapotokkal

Megvizsgáltuk az összesített, és a magyar illetve szlovák mintán belüli korrelációkat: milyen kapcsolatban állnak egymással a narratív empátia, tetszés, nemzeti identifikáció és az egyes kategóriák abszolút és relatív gyakorisága illetve azok aránya. A korrelációk vizsgálatára a Spearman-féle, nem-paraméteres korreláció-elemzést alkalmaztuk.

Az összesített minta elemzése (6. táblázat) alapján a narratív empátia és a tetszés korrelál egymással, függetlenül attól, hogy a vsz a novellát saját csoporthoz vagy másik csoporthoz tartozóként olvasta.

6. táblázat - Korrelációk a teljes mintában

Változók	<i>Korrelációs együtthető</i>	<i>Szig. (2- tailed)</i>
Narratív empátia x Tetszés	0,518	<0,01
Narratív empátia x Másodlagos érzelmek gyakorisága	0,347	0,016
Narratív empátia x Másodlagos érzelmek aránya	0,32	0,027
Narratív empátia x Mentális állapotok aránya	-0,315	0,029
Elsődleges érzelmek gyakorisága x Mentális állapotok gyakorisága	0,37	0,01
Elsődleges érzelmek gyakorisága x Affektusok gyakorisága	0,335	0,02

Minél nagyobb volt a narratív empátia, vagyis minél empatikusabb volt az olvasó a szereplőkkel és jobban tudott azonosulni velük, annál több másodlagos érzelmek jelent meg a felidézésben. Akik nagyobb mértékű narratív empátiáról számoltak be, azok az érzelmek, érzések és mentális állapotok között nagyobb arányban idéztek fel másodlagos érzelmeket, és kisebb arányban mentális állapotot. Az elsődleges érzelmek gyakorisága korrelál a mentális állapotokéval és az affektusokéval, vagyis aki több elsődleges érzelmeket idézett fel, az egyben több mentális állapotot és több affektust jelenített meg. A narratív empátia növekedésével csak a másodlagos érzelmek gyakorisága és aránya nőtt, a kognitív állapotokra vonatkozóan éppen ennek ellenkezőjét tapasztaltuk.

A felidézett szövegek méretéhez viszonyítva számolt relatív gyakoriságokat tekintve a fenti korrelációkat a teljes mintában nem találtuk.

A továbbiakban az egyes mintákon belül jelentkező összefüggéseket vizsgáltuk. A következő táblázat a magyar szövegváltozat esetén megfigyelhető korrelációkat tartalmazza (7. táblázat). A magyar mintán belül máshogy alakultak a korrelációk, mint a teljes mintában.

7. táblázat - Korrelációk a magyar mintában

Változók	<i>Korrelációs együttható</i>	<i>Szig. (2-tailed)</i>
Narratív empátia x Tetszés	0,523	0,009
Nemzeti identifikáció x Tetszés	0,708	<0,01
Narratív empátia x Másodlagos érzelmek gyakorisága	0,394	0,057 (tendencia)
Narratív empátia x Másodlagos érzelmek relatív gyakorisága	0,419	0,041
Narratív empátia x Mentális állapotok aránya	-0,43	0,036
Narratív empátia x Affektusok aránya	0,36	0,004
Elsődleges érzelmek gyakorisága x Mentális állapotok gyakorisága	0,486	0,016
Elsődleges érzelmek gyakorisága x Affektusok gyakorisága	0,422	0,04
Másodlagos érzelmek relatív gyakorisága x Mentális állapotok relatív gyakorisága	-0,436	0,003

A narratív empátia itt is korrelált a tetszéssel, ugyanakkor a másodlagos érzelmek abszolút gyakoriságával való korrelációja bár viszonylag magas (a többi korrelációhoz viszonyítva), de nem szignifikáns ($p=0,057$). A narratív empátia hatása az arányoknál mutatkozik meg, még: minél nagyobb narratív empátiáról számolt be az olvasó, annál kisebb arányban idézett fel mentális állapotot és nagyobb arányban affektust. A narratív empátia és a másodlagos érzelmeknek a szövegek terjedelmére illesztett relatív gyakorisága is korrelált, mely kapcsolat a teljes mintában nem volt megfigyelhető. Tehát a saját csoporthoz tartozó novellát olvasók között erősebbnek látszik a kapcsolat a narratív empátia és a másodlagos érzelmek megjelenítése között. Minél több elsődleges érzelmet idézett fel egy személy, annál nagyobb arányban jelentek meg a felidőzésben a mentális állapotok és az affektusok is ugyanúgy, ahogy a teljes mintában.

Lényeges eltérés a magyar minta esetén teljes mintától, hogy a tetszés és a nemzeti azonosságtudat között magas a korreláció, vagyis az önbeszámolóknak, explicite megjelent a csoporttal való azonosulás hatása. Mivel a nemzeti identifikáció semmi mással nem

korrelált, feltételezhetjük, hogy legfeljebb impliciten fejt ki hatását a szöveg feldolgozására, valószínűleg a narratív empátián keresztül.

Az alábbi táblázat a szlovák szövegváltozat esetén megjelenő korrelációkat tartalmazza (8. táblázat).

8. táblázat - Korrelációk a szlovák mintában

Változók	<i>Korrelációs együttható</i>	<i>Szig. (2-tailed)</i>
Narratív empátia x Tetszés	0,504	0,012
Narratív empátia x Másodlagos érzelmek aránya	0,401	0,052 (tendencia)

A szlovák mintán belül csak a narratív empátia és a tetszés között volt szignifikáns korreláció, illetve a narratív empátia és a másodlagos érzelmek aránya között közel szignifikáns kapcsolatot találtunk. Tehát itt is, mint a teljes és a magyar mintában, minél inkább tetszett valakinek a novella, annál több narratív empátiáról számolt be. A narratív empátia mértékével nőtt a másodlagos érzelmek aránya az elsődleges érzelmekhez, affektusokhoz és mentális állapotokhoz viszonyítva. Sem az abszolút, sem a relatív gyakoriságok nem korreláltak a narratív empátiával a vizsgált változók esetén.

10.6.2.3. Nyelvi kategória modell

A felidézések szövegeit a nyelvi csoportközi elfogultság vizsgálata érdekében a nyelvi kategória modell segítségével elemeztük (Coenen, Hedebouw, Semin, 2006). Ehhez felhasználtuk a LCM magyar nyelvű szótárát is (Bigazzi, Nencini, 2006). Nemcsak azt kódoltuk, hogy egy-egy kifejezés melyik kategóriához tartozik, hanem megállapítottuk a kifejezések értékét is (pozitív, negatív és semleges). Csak azokat a kifejezéseket kódoltuk, melyek az adott csoporthoz (magyar változat esetén a magyar, szlováknál a szlovák szereplőkhöz) voltak rendelve.

Az alábbi táblázat az egyes kategóriák abszolút gyakorisági adatait tartalmazza és az absztrakciós szintek átlagait, mintákra lebontva (9. táblázat).

9.táblázat: Az LCM-kategóriák gyakoriságai

		Abszolút gyakoriságok					
		Magyar minta		Szlovák minta		Teljes minta	
		Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
DAV	Pozitív	0,37	0,65	1	1,02	0,69	0,9
	Negatív	1,41	0,93	1,54	0,78	1,48	0,85
	Semleges	12,67	5,8	11,04	7,05	11,85	6,44
IAV	Pozitív	0,79	0,88	1,08	1,02	0,94	0,95
	Negatív	1,37	1,31	1,17	1,27	1,27	1,28
	Semleges	1,54	1,18	1,17	1,13	1,35	1,15
SAV	Pozitív	0,12	0,34	0,17	0,64	0,14	0,5
	Negatív	0,58	0,88	0,33	0,64	0,46	0,77
	Semleges	1,08	0,88	0,83	0,56	0,96	0,74
SV	Pozitív	0,79	0,88	0,79	0,98	0,79	0,92
	Negatív	0,95	1,04	1,33	1,09	1,14	1,07
	Semleges	3	2,36	4,04	2,58	3,52	2,5
ADJ	Pozitív	0,21	0,58	0,12	0,34	0,17	0,47
	Negatív	1,04	1,23	0,58	0,93	0,81	1,1
Absztrakciós szint		1,73	0,22	1,83	0,27	1,78	0,25

A nyelvi csoportközi elfogultság elmélete alapján azt vártuk, hogy a saját csoporthoz tartozó szöveg felidézésekor a személyek több pozitív, magasabb absztrakciós szintű igét vagy jelzőt fognak használni, mint amikor ugyanazt a szöveget a másik csoporthoz tartozóként olvassák. A másik csoport történetének felidézésekor a pozitív cselekedetek konkrét megjelenítését várhattuk el. Negatív, nemkívánatos viselkedések felidézésekor éppen az ellenkezőjére számítottunk, vagyis arra, hogy a saját csoport szövegének olvasásakor a negatív viselkedések konkrétan, alacsonyabb absztrakciós szinten fejeződnek ki, míg a másik csoport szövegei esetén magasabb absztrakciós szinten. Az elvárásoknak részben megfelelően azt találtuk, hogy a pozitív leíró akció igékből a szlovák mintában szignifikánsan ($p=0,011$) több volt, mint a magyar mintában. Összehasonlítottuk a két mintát mindegyik kategória és az egyes absztrakciós szintek, illetve az összes azonos értékkel bíró kategória mentén, de az abszolút gyakoriságokat tekintve máshol nem találtunk szignifikáns különbséget. Minden összehasonlításnál Mann-Whitney-féle, nem-paraméteres eljárást használtunk.

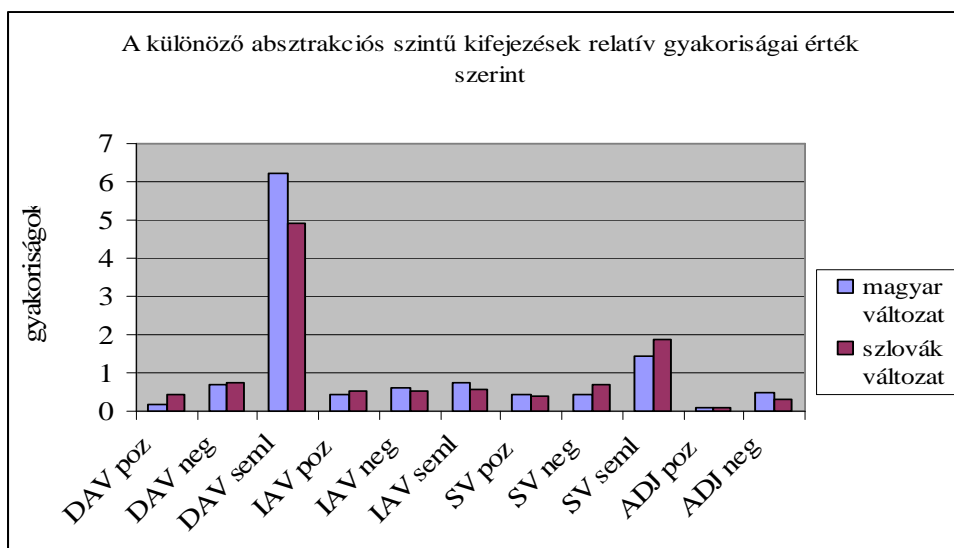
A felidézett szövegek terjedelméhez viszonyított relatív gyakoriságok esetén (10. táblázat, 3. ábra) a pozitív leíró akció-igék a szlovák történet felidézéseiben gyakoribbak

voltak ($p=0,01$), míg a semleges leíró akció-igék a magyar változatnál fordultak elő nagyobb gyakorisággal ($p=0,042$).

10. táblázat: Az LCM-kategóriák relatív gyakoriságai

		Relatív gyakoriságok					
		Magyar minta		Szlovák minta		Teljes minta	
		Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
DAV	Pozitív	0,17	0,3	0,45	0,39	0,31	0,37
	Negatív	0,7	0,39	0,76	0,36	0,73	0,37
	Semleges	6,21	2,11	4,93	2,19	5,57	2,22
	Összes	7,1	2,07	5,95	2,58	6,53	2,38
IAV	Pozitív	0,43	0,49	0,53	0,46	0,48	0,47
	Negatív	0,62	0,55	0,53	0,63	0,58	0,58
	Semleges	0,76	0,63	0,56	0,66	0,66	0,65
	Összes	2,63	1,37	2,24	1,23	2,43	1,3
SV	Pozitív	0,44	0,47	0,41	0,49	0,43	0,47
	Negatív	0,42	0,41	0,7	0,61	0,56	0,5
	Semleges	1,42	0,96	1,89	1	1,65	1
	Összes	2,3	0,91	3	1,29	2,66	1,16
ADJ	Pozitív	0,09	0,26	0,09	0,27	0,09	0,26
	Negatív	0,48	0,46	0,32	0,55	0,4	0,51
	Összes	0,57	0,57	0,49	0,86	0,53	0,72

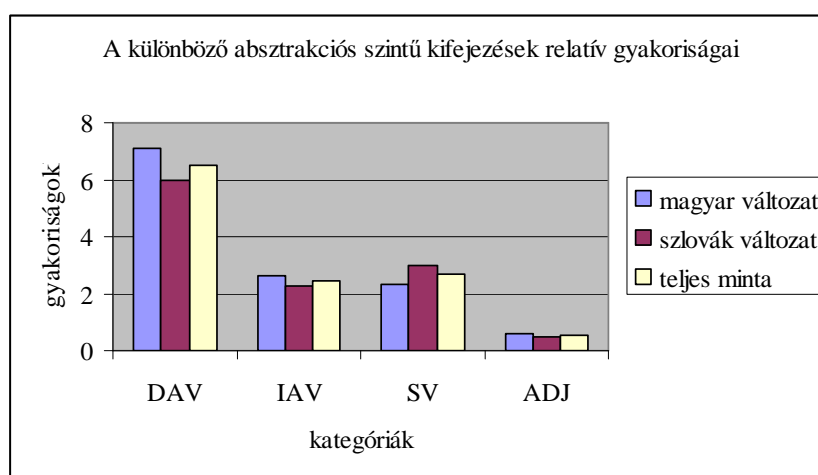
3. ábra

Az előbbi eredmény következhet a nyelvi csoportközi elfogultság elméletéből, de az ellenkező hatást nem tapasztaltuk: sem az alacsonyabb absztrakciós szintű negatív kifejezésből nem volt több, sem pedig a magas absztrakciós szintű negatívokból nem volt kevesebb a magyar szövegváltozat felidézéseiben. A lényegesen nagyobb arányban megjelenő semleges deskriptív akció-igék mentén tapasztalható különbség arra utal, hogy a saját csoporthoz tartozó szereplőket inkább jelenítették meg konkrét módon a vizsgálati személyek, mint a külső csoporthoz tartozókat. Az egyes absztrakciós szinteken előforduló kifejezések relatív gyakoriságait összegezve a két csoport között kis mértékű, nem szignifikáns különbségek láthatók (4. ábra).

4. ábra

10.6.2.4. Korrelációk az LCM-változókkal

Vizsgáltuk, hogy a narratív empátia és a nemzeti identifikáció a nyelvi kategória modell mely változóival korrelál (Spearman).

Nehéz összeegyeztetni az infrahumanizáció és a nyelvi csoportközi elfogultság hatását egy novella feldolgozására, különösen akkor, ha a narratív empátiát is figyelembe vesszük. Egyrészt a nyelvi kategória modellben eltérő absztrakciós szintnek felel meg, ha egy érzelm mentális állapotként reprezentálódik a szövegben, mint amikor viselkedéses szinten jelenik meg; másrészt az empátia pozitív és negatív érzelmek esetén is működik. Az összesített mintában a narratív empátia a mentális állapotokat és azok változásait jelző pozitív állapot igék ($r=0,295$, $p=0,042$) illetve az összes pozitív ige és jelző számával – az

összes pozitív kódolt tétellel – korrelált ($r=0,32$, $p=0,026$). A narratív empátia hatása tehát annyiban jelentkezett, hogy a szereplőknek általánosan pozitívabb cselekvéseket és tulajdonságokat, illetve több emocionális és mentális állapotot tulajdonítottak. A relatív gyakoriságok nem álltak kapcsolatban a narratív empátiával.

A magyar mintán belül nem volt semmilyen korreláció narratív empátia vagy a tetszés mentén. A nemzeti identifikáció negatívan korrelált az állapot-igék relatív gyakoriságával ($r= -0,639$, $p=0,001$), melyet elsősorban a semleges állapot-igékkel való ellentétes kapcsolat jelentette ($r= -0,392$, $p=0,058$). A legabsztraktabb kifejezéseknél a nagyon alacsony gyakoriságok miatt sem találhattunk hasonló összefüggést.

A szlovák mintában – meglepő módon – több korrelációt is találtunk. A narratív empátia ($r=0,408$, $p=0,048$) és a tetszés ($r=0,43$, $p=0,036$) is korrelált az összes pozitív kifejezés abszolút gyakoriságával. A nemzeti azonosságtudat korrelált az absztrakciós szinttel ($r=0,459$, $p=0,024$), tehát minél erősebb volt a személy nemzeti identifikációja, annál absztraktabb módon idézte fel a másik csoporthoz tartozó szöveg szereplőit. A nemzeti identifikáció csaknem szignifikáns mértékben fordítottan korrelált a leíró akció-igék relatív gyakoriságával ($r= -0,381$, $p=0,066$), ezeken belül is főként a semleges leíró akció-igékével ($r= -0,414$, $p=0,044$). Ez az eredmény illeszkedik a nemzeti identifikáció és az absztrakciós szint között talált kapcsolatra.

10.7. Eredmények összegzése a hipotézisek mentén

10.7.1. Az infrahumanizációval kapcsolatos eredmények összegzése

1. Az infrahumanizáció elméletéből kiindulva feltételeztük, hogy a saját csoport történetének felidézésekor az olvasók több másodlagos érzelmet tulajdonítanak a szereplőknek, mint a külső csoport története esetén. A felidézett szövegekben mindkét vizsgálati csoport esetén több volt az elsődleges érzelem, mint a másodlagos. Sem az elsődleges, sem a másodlagos érzelmek abszolút és relatív gyakorisága mentén nem volt különbség a két csoport között. Amikor az érzelmeknek a kódolt emocionális és kognitív állapotokon belüli arányát számoltuk, a szlovák változat esetén a másodlagos érzelmek nagyobb arányban jelentek az elsődlegesekhez viszonyítva (3,37-szeres), mint a magyar

változat esetén (2-szeres). A magyar változatnál nagyobb volt a másodlagos érzelmek aránya, mint a szlovák változatnál, míg az elsődleges érzelmek esetén az összefüggés megfordult, azokból a szlovák változat felidézéseiben volt több. Egyik különbség sem bizonyult szignifikánsnak, ezért nem állítható, hogy az infrahumanizáció jelenlétére utalnának. *Nem igazolódott az a hipotézis, hogy az infrahumanizáció megjelenik a novella narratív felidézéseiben.*

2. Feltételeztük, hogy az infrahumanizáció az érzelmeken kívüli mentális állapotok tulajdonításában is megjelenhet, azonban sem abszolút, relatív gyakoriságokat, sem pedig arányokat tekintve nem találtunk különbséget a két minta között.

3. További hipotézis szerint az infrahumanizáció hatása a csoporttal való azonosulás, vagyis a nemzeti identifikáció növekedésével fokozódik. Mivel az infrahumanizáció nem jelent meg, az identifikáció hatása sem értelmezhető.

4. Az a hipotézis, hogy a narratív empátia növekedésével fokozódik a szereplők humanizálása, kizárólag emberi attribútumokkal (itt: másodlagos érzelmekkel) való felruházása, csak részben igazolódott.

A teljes mintát tekintve a tetszés és a narratív empátia erősen korrelált. Akik nagyobb mértékű narratív empátiáról számoltak be, inkább idéztek fel másodlagos érzelmeket, és a kódolt emocionális és kognitív állapotok között nagyobb arányban jelentek meg a másodlagos érzelmek. A relatív gyakoriságok esetén az összefüggés hiányzott. A narratív empátiával a kognitív állapotok fordított kapcsolatban álltak, amennyiben azok kisebb arányban jelentek meg. Nyilvánvaló, hogy az egyik arányának növekedésével a másiké csökken.

Ha külön-külön nézzük a két csoportot, eltérések rajzolódnak ki a narratív empátia és az érzelmek összefüggésében.

A magyar novella-változat esetén a tetszés nemcsak a narratív empátiával, hanem a nemzeti identifikációval is korrelált. Ugyan a narratív empátia és az identifikáció között nem volt szignifikáns kapcsolat, elképzelhető, hogy a szöveghez való viszonyuláson keresztül kapcsolatban állnak egymással. A magyar szövegnél a narratív empátia a másodlagos érzelmek abszolút gyakoriságával csaknem szignifikáns, míg a relatív gyakoriságával szignifikáns mértékben korrelált. A narratív empátia növekedésével az affektusok aránya is nőtt a felidézett emocionális és kognitív állapotok között. Úgy tűnik, hogy a narratív

empátia leginkább a másodlagos érzelmek, illetve kisebb mértékben az affektusok megjelenésével járt együtt.

A szlovák novella-változatnál csak a narratív empátia és a tetszés között volt szignifikáns korreláció, illetve a narratív empátia és a másodlagos érzelmek aránya között csaknem szignifikáns mértékben. A nemzeti identifikáció sem a tetszéssel, sem a narratív empátiával nem mutatott összefüggést.

5. A narratív empátia a magyar minta esetén legfeljebb közvetetten állhatott kapcsolatban a nemzeti identifikációval. Az identifikáció *mértékének* az empátiára vagy az infrahumanizációra gyakorolt hatása nem mutatkozott meg.

10.7.2. A nyelvi csoportközi elfogultságra vonatkozó eredmények összegzése a hipotézisek mentén

1. Azt vártuk, hogy a saját csoporthoz tartozó szereplők cselekvései absztraktabb szinten jelennek meg, míg a másik csoport pozitív cselekvései konkrétan. Ebből csak az utóbbit találtuk, amennyiben a szlovák történet felidézéseiben több volt a pozitív leíró akció ige, mint a magyarnál mind az abszolút, mind pedig a relatív gyakoriságokat tekintve. Ennek ellenkezőjét (az első feltevést) viszont nem tapasztaltuk.

2. Feltételeztük, hogy a magyar szereplők negatív tettei inkább mint konkrét cselekvések jelennek meg, miközben a szlovák szereplőkéi absztraktabb szinten. A negatív értékkel bíró igék és melléknevek esetén semmilyen szignifikáns különbséget nem találtunk.

Összefoglalva elmondható, hogy a felidézésekben *a nyelvi csoportközi elfogultság nem jelent meg.*

3. A harmadik hipotézis szerint a nemzeti identifikáció növekedésével fokozódik a nyelvi elfogultság mértéke. A nemzeti identifikáció eltérő kapcsolatokat mutatott a két mintában.

A *magyar* minta esetén fordított kapcsolatban állt a semleges állapot igékkel, ami nehezen magyarázható. Egyrészt lehet azt mondani (mivel melléknév igen kevés volt a felidézésekben), hogy nagy mértékben azonosulók kevesebb magasabb absztrakciós szintű kifejezést használtak, mert a főszereplők gondolkodása és viselkedése nem felelt meg a csoport érdekeinek: a szereplők azt remélték és várták, hogy a két magyar katona haljon meg a csatában, és a juhok náluk maradhassanak. Lehetséges magyarázatnak tűnik, hogy az

elvárási elfogultság hatása áll a háttérben, és a magasán azonosuló olvasók kevésbé idézték fel a főszereplők gondolatait és céljait, mert elvárásaikkal ellentétesek voltak. Másrészt lényeges, hogy az állapot igék kognitív és emocionális állapotokra és azok változásaira vonatkoznak, tehát az is várható lett volna, hogy a nemzeti identifikáció növekedésével, a perspektíva-felvételen keresztül azok száma nő. Az állapot-igéken kívül mással (mint pl. az absztrakciós szint) nem állt kapcsolatban a nemzeti identifikáció. Ez az egyedüli korreláció ellentétes hatások együttes megjelenésére utalhat (ilyen lehet az empátia és a csoport érdekeivel inkonzisztens viselkedés).

A szlovák történetnél a nemzeti identifikáció korrelált az absztrakciós szinttel, amit főként a leíró akció igékkel való fordított kapcsolat okozhatott. Azért is érdekes ez az eredmény, mert az előbbi, a történet tartalmának hatására vonatkozó okfejtést erősíti meg. A főszereplők kétes etikai értékkel bíró hozzáállása a külső csoport esetén nem ütközik az elvárásokkal, tehát összességében absztraktabb szinten jelenhet meg. Itt is az általánosabb nyelvi elvárási elfogultság érvényesült a magasabb fokban azonosuló olvasók felidézéseiben.

10.8. Az 1. vizsgálat eredményeinek értelmezése

A narratív empátia függetlenül attól, hogy mely mintán belül vizsgáljuk, minden esetben kapcsolatban állt a tetszéssel. Figyelemre méltó, hogy a teljes mintában a narratív empátia a másodlagos érzelmek felidézésekben mérhető abszolút gyakoriságát és arányát egyaránt előre jelezte, és – bár nem szignifikánsan – a két korreláció valamelyike megjelent a magyar és a szlovák mintán belül is. Ugyanakkor az elsődleges érzelmek és a narratív empátia közötti összefüggés hiányzott.

Az infrahumanizáció elmélete implikálja, hogy akinek több másodlagos érzelmet tulajdonítunk, arra több empátia irányul, és az empátia indította proszociális magatartásban mutatkozik meg az infrahumanizáció viselkedésre gyakorolt hatása (Leyens et al., 2000). Vizsgálatunkban feltehetően az összefüggés fordított: aki jobban empatizált a szereplőkkel, az több másodlagos érzelmet idézett fel, nagyobb mértékben „humanizálta” őket, függetlenül attól, hogy a saját csoporthoz vagy a külső csoporthoz tartozó szöveget olvasta. A narratív empátia és a szereplők humanizálásának kapcsolata a magyar novellát olvasók

esetén erősebbnek bizonyult. A szereplők iránt érzett empátia meggátolta az infrahumanizáció megjelenését.

A novellát úgy választottuk, hogy ne a csoportközi konfliktus legyen történetének lényege, de világos legyen, hogy a szereplők mely csoportokhoz tartoznak, és a szereplők identitásukat fenyegető helyzetet éljenek meg. Úgy tűnik, a csoportközi konfliktus hiánya a történetben és az a tény, hogy a főszereplők saját csoportjuk szempontjából pozitív és negatív értékű viselkedéseket és szándékokat egyaránt mutatnak, különböző reakciókat váltottak ki az olvasókból. A *situációs empátia* hatása általánosabbnak látszik, mint a kategorizáción alapuló empátiáé. A *kategoriális empátia* jelenlétére legfeljebb annyi utalt, hogy a magyar minta esetén az empátia és a nemzeti identifikáció között feltételezhető a tetszés által közvetített kapcsolat; illetve az, hogy a magyar mintán erősebb volt az empátia és a másodlagos érzelmek együttjárása. A magyar szövegváltozat esetén a szereplők nem egyértelműen etikus viselkedése és gondolatai gátolhatták a kategoriális empátia megjelenését.

Keen (2007) háromféle stratégiás empátiát különít el, melyet eltérő céllal alkalmaznak az írók. Valószínű, hogy az azok az olvasók, akik nagyobb nemzeti identifikációról számoltak be, az *elhatárolt* empátiára válaszoltak a saját történet olvasásakor; a többi esetben a *közvetítő* vagy *terjesztő* stratégiás empátiára reagáltak. Ezzel együtt a magasan identifikálódó személyeknél konfliktust okozhatott a magyar szereplők viselkedése, céljai; ezért bizonyos mértékben megmutatkozott a nyelvi elvárási elfogultság azok leírásában. Az elhatárolt stratégiás empátia csak akkor működik, ha az olvasó és a szereplők csoporttagsága azonos. Az író ezen empátia-keltési stratégiája kategorizáción alapuló empátiát is indukálhat, bár nem feltétlenül ezen keresztül hat. Hozzá kell tenni, hogy Móricz egykori célja nem feltétlenül az elhatárolt empátia kiváltása volt; inkább a parasztság helyzetének (az egyéni veszteségek, a helyzetük változatlanságának/kilátástalanságának) ábrázolása (ld. Szerb, 1991, Kosztolányi, 1958, összefoglalóan: Márkus, 2007). Ebben az értelemben az író feltehetően a Keen (2006) által meghatározott módok közül inkább a közvetítő stratégiát használta, a parasztság mint társadalmi csoport tagjai iránti empátiát, megértésüket váltva ki.

11. A 2. vizsgálat

11.1. A vizsgálat célja

Míg az első vizsgálatban a csoportközi konfliktus a novella cselekményében nem volt aktualizálva, a második vizsgálatban kísérletet tettünk annak megállapítására, hogy a szövegben megjelenő csoportközi konfliktus hogyan és milyen mértékben befolyásolja a saját csoporttal konfliktusban álló csoporthoz rendelt történelmi tárgyú szépirodalmi szöveg befogadását.

A 2. vizsgálat anyaga és felépítése az elsővel nagy mértékben megegyezik. Ugyanakkor mind a külső csoport, mind pedig a novella kiválasztásában törekedtünk arra, hogy olyan novellát keressünk, melyben a csoportközi konfliktus központi szerepet játszik.

Hipotéziseinket az első vizsgálatához hasonlóan fogalmaztuk meg, ugyanakkor a korábbi vizsgálatot kiegészítettük az infrahumanizáció kérdőíves mérésével is. Ezáltal alkalmunk volt a kérdőívvel mért infrahumanizáció és a csoportközi elfogultságnak a narratív felidézésekben való megjelenése közötti kapcsolat vizsgálatára.

11.2. A vizsgálati anyag

Kísérletünkben ingeranyagunk *Kosztolányi Dezső: Égi jogász* (2002) című novelláját választottuk. A novella 1920-ban íródott, történelmi háttere a trianoni békeszerződés, illetve azt követően Erdély Romániához való csatolása. Trianon a legkevésbé feldolgozott történelmi trauma - a nemzeti történelem szociális reprezentációjával foglalkozó kutatások szerint is -, és az annak nyomán kialakult magyar-román konfliktus jelentős, máig lezáratlan (Banga, Szabó és László, 2010). A novella főszereplője konfliktusba keveredik egy román katonával, és a konfliktusból elszenvédőként, vesztesen kerül ki. Olyan változások indulnak meg benne, melyek eredményeként elméje megbomlik, önmagát a magyarok Isten által meghatalmazott „égi jogászának” tartja, akinek feladata a magyarok ártatlanságának bizonyítása.

A kutatás céljának és kereteinek megfelelően a novellát átalakítottuk. Elsőként az eredeti novellából kihagytuk azokat a részeket, melyek célunk szempontjából kevésbé

relevánsak voltak. A novella legutóbbi megjelenési formájában 28 oldal terjedelmű volt. Végül egy 14069 karakter hosszúságú, 2467 szóból álló szöveget használtunk fel. Másodsor, megváltoztattuk azokat a nyelvi formákat, melyek alapján egyértelműen azonosítható lenne a szöveg eredete. Végül, létrehoztunk egy román változatot, mely a magyartól csak a tulajdonnevek és helységnevek tekintetében tért el. A továbbiakban a két szöveget magyar illetve román változatként említjük.

A narratív empátiát az első vizsgálattal megegyező módon 6 kérdésen keresztül mértük, melyek megfogalmazása változatlan maradt. Minden kérdésre 7-fokú skálán válaszolhattak a résztvevők. A narratív empátia pontértékét szintén a korábbi vizsgálattal megegyező módon határoztuk meg: a skálákon adott pontok összegeként.

Egy-egy kérdésre 5-fokú skálákon válaszolva határozták meg a vizsgálati személyek, mennyire tetszett nekik a novella, és mennyire tartották értékes irodalmi alkotásnak. Beiktattunk két további kérdést, melyek a történet koherenciájának megítélését tették lehetővé, 7-fokú skálákon, ahol a magasabb értékek jelentették a nagyobb észlelt koherenciát.

A második vizsgálatban is rákérdeztünk, az olvasók időben hol helyezik a történetet, mely történelmi eseményhez kötik, és a mű megírásának idejét hová teszik.

A nemzeti identifikációt az első vizsgálatban használt kérdőívvel mértük.

Ez alkalommal az infrahumanizáció *kérdőíves* mérésére is sor került. A vizsgálati személyeknek elsődleges és másodlagos érzelmekről illetve érzésekről és affektusokról kellett eldönteniük, azokat milyen mértékben találják a magyarokra és a románokra jellemzőnek. Válaszaikat 7-fokú skálákon jelölhették.

11.3. Az infrahumanizációra vonatkozó hipotézisek

A kérdőívvel mért infrahumanizációra vonatkozó hipotézisek a következők:

1. A vizsgálati személyek a saját csoportnak több másodlagos érzelmet tulajdonítanak, mint a románoknak.
2. Az elsődleges érzelmek tulajdonításában nem várható különbség a két csoport között.
3. Az érzelmek értékét tekintve megjelenhet a saját csoport iránti elfogultság, amennyiben a pozitív érzelmeket inkább tartják a saját csoportra jellemzőnek.

4. A nemzeti identifikáció mértékének növekedésével nő az infrahumanizáció és a saját csoport iránti elfogultság is.

Az infrahumanizáció narratív felidézésekben való megjelenésével kapcsolatban az alábbi, korábbiakkal megegyező hipotéziseket fogalmaztuk meg:

1. A csoportok közötti konfliktus fennállása esetén saját csoport történetének felidézésekor a szereplőknek értéktől függetlenül több másodlagos érzelmet tulajdonítanak, mint egy külső csoport történetének visszaadásakor.
2. Az infrahumanizáció mentális állapotok tulajdonításában is megmutatkozhat úgy, hogy a saját csoporthoz tartozó szereplőkhöz több mentális állapotot rendelnek. A korábbi vizsgálat ezt a hipotézist nem erősítette meg, de mivel más művet alkalmaztunk és a csoportközi konfliktus lehetséges hatását fokoztuk, a hipotézist nem vetettük el.
3. Az infrahumanizáció megjelenésének mértéke a saját csoporttal való identifikáció növekedésével együtt fokozódik. Erre a feltevésre sem találtunk bizonyítékot az első vizsgálatban, de a 2. hipotézisnél említett okok miatt továbbra is fenntartottuk.
4. A narratív empátia növekedésével a szereplők humanizálása, kizárólag emberi jellemzőkkel való felruházása fokozódik.
5. A saját csoporttal nagyobb mértékben azonosuló személyek több empátiát fejeznek ki a magyar, mint a másik csoporthoz tartozó szereplők iránt, ami megjelenik azok infrahumanizálásában.

11.4. A nyelvi csoportközi elfogultságra vonatkozó hipotézisek

A csoportközi elfogultságnak a történet narratív felidezésében megfigyelhető nyelvi manifesztációjára vonatkozóan fenntartottuk a korábbi hipotéziseket. Abból indultunk ki, hogy a novellában ábrázolt és a két alkalmazott csoport között létező jelentősebb konfliktus miatt indokolt ezeket a hipotéziseket újravizsgálni.

1. A saját csoporthoz tartozó szereplők pozitív értékű cselekedetei absztraktabb szinten jelennek meg, míg a másik csoporthoz tartozó szereplőké konkrétan.

2. A magyar szereplők negatív tettei inkább mint egyedi, konkrét cselekvések jelennek meg a felidézésekben, a másik csoport szereplőinek negatív tettei viszont magasabb absztrakciós szinten.
3. A nemzeti identifikáció növekedésével a fenti eltérések fokozódnak.

11.5. A vizsgálat résztvevői, menete

A vizsgálatban 66 nappali illetve levelező tagozatos főiskolai hallgató (57 nő és 9 férfi) vett részt.

A vizsgálati személyek először elolvasták a novellát, majd kitöltötték egy kérdőívet, mellyel a narratív empátiát, tetszést, a novella értékelését, és a történet koherenciájának megítélését mértük. További kérdések vonatkoztak a történet háttérében zajló történelmi esemény meghatározására, időbeni elhelyezésére. A következőkben a vizsgálati személyeknek fel kellett idézniük az olvasottakat, történet formájában. A résztvevők késleltetve kitöltötték egy-egy infrahumanizáció és nemzeti identifikáció mérésére szolgáló kérdőívet.

Minden olyan szöveg elemzésre került, mely történet volt. A véleményt közlő illetve befejezetlen szövegek kimaradtak az elemzésből. Érdekes, hogy az előbbiek főként a magyar változat esetén voltak jellemzőek, míg a román változatnál főként azt jelezték, hogy nem értik a történet végét. Összesen 56, mintánként 28 vizsgálati személy anyagát dolgoztuk fel (47 nő és 9 férfi). Átlagéletkoruk 28,6 év.

Az elemzésnél egyrészt a szövegekben megjelenő, adott csoport szereplőjéhez tartozó érzelmi állapotokat kódoltuk, azok szövegenkénti gyakoriságát számoltuk. Meghatároztuk az elsődleges és másodlagos érzelmek, affektusok és érzések gyakoriságát, értéküket is figyelembe véve. Másrészt az érzelmeken kívül minden kognitív állapotot jelöltünk. Harmadszor, a nyelvi kategória modellnek megfelelően elemeztük a szövegeket, a különböző absztrakciós szintű kifejezéseket kódolva; nem kizárólag szavakat kódoltunk, hanem Coene, Hedebeouw és Semin (2006) javaslatait követve specifikusabb kritériumoknak megfeleltettük az egyes kategóriákat.

A szövegek elemzéséhez az Atlas-ti programot használtuk, illetve segítségünkre voltak korábban elkészült szótárak (Fülöp és László, 2006, Vincze és László, 2006). Mivel

rövid szövegekről van szó, az elemzés kézi kódolással történt, így a kontextust nagy pontossággal figyelembe tudtuk venni. Mind a magyar, mind a román változat esetén az adott csoport szereplőjéhez tartozó érzelmeket, kognitív állapotokat, cselekvéseket és mellékneveket kódoltuk.

11.6. Eredmények

11.6.1. Narratív empátia és a novella értékelése

A főszereplők iránt érzett empátia tekintetében nem volt különbség a két szövegváltozat esetén. Abban sem találtunk szignifikáns különbséget, hogy a novella mennyire tetszett a vizsgálati személyeknek, mennyire tartották koherensnek illetve értékesnek a történetet (11. táblázat). Mindegyik érték átlaga a román változat esetén volt nagyobb, kis mértékben.

11. táblázat: Narratív empátia és a novella-változatok értékelése

	Magyar változat		Román változat	
	átlag	szórás	átlag	szórás
Narratív empátia	24.92	7.517	26.39	5.97
Tetszés	3.32	1.64	3.39	1.03
Koherencia	9.25	2.36	9.35	2.73
Érték	3.39	0.56	3.42	0.57

A narratív empátia a teljes mintát tekintve korrelált a tetszéssel ($r=0,555$, $p=0,000$), a novellának tulajdonított értékkel ($r=0,493$, $p=0,000$) és koherenciával ($r=0,494$, $p=0,000$). A magyar mintán belül a továbbiakban a narratív empátia a nemzeti identifikáció mértékével is korrelált ($r=0,446$, $p=0,017$). A korrelációk elemzésére a Spearman-féle, nem-paraméteres eljárást alkalmaztuk.

11.6.2. A történetek elhelyezése az időben, a történelmi háttér meghatározása

A magyar és a román novella történelmi háttérét nagyon hasonlóan határozták meg a vizsgálati személyek (12. táblázat). Bár mindkét esetben leginkább a két világháború közötti időszakra datálták a történetet, a magyar változatot olvasók 17-ből 11 esetben Trianont, vagy általánosságban az I. világháború utáni békeszerződést nevezték meg releváns történelmi eseményként. A román változatot olvasók között 14-ből csak 4-en jelölték meg Trianont mint a novella idején zajló történést.

12. táblázat: A novella-változatok idői lehorgonyzása

Történelmi időszak/esemény	Novella-változatok	
	Magyar	Román
1700-as évek	2	
Dualizmus kora	4	
I. világháború	4	3
A két világháború közötti időszak	17	14
II. világháború	3	7
II. világháború után	2	3
Nem tudja	2	4

11.6.3. Infraculturalizáció és annak kapcsolata a nemzeti identifikációval

A nemzeti identifikáció értékei a két mintánál hasonlóak voltak; a magyar változatot olvasók esetén az átlagérték 56.17 (szórás: 11.61), míg a román változatot olvasók körében 57.53 (szórás: 11.61). Az eltérés nem volt szignifikáns.

Az infraculturalizáció mérésénél azt vizsgálatuk, megjelennek-e különbségek annak mentén, hogy a magyarokra és a románokra milyen mértékben tartanak jellemzőnek elsődleges és másodlagos érzelmeket, értéktől függően illetve attól függetlenül (13. táblázat). Az elsődleges és másodlagos érzelmek nem azonos számban szerepeltek a kérdőívben, ezért a két érték nem összehasonlítható. Az eltérések vizsgálatára nem-paraméteres eljárást alkalmaztunk (Wilcoxon).

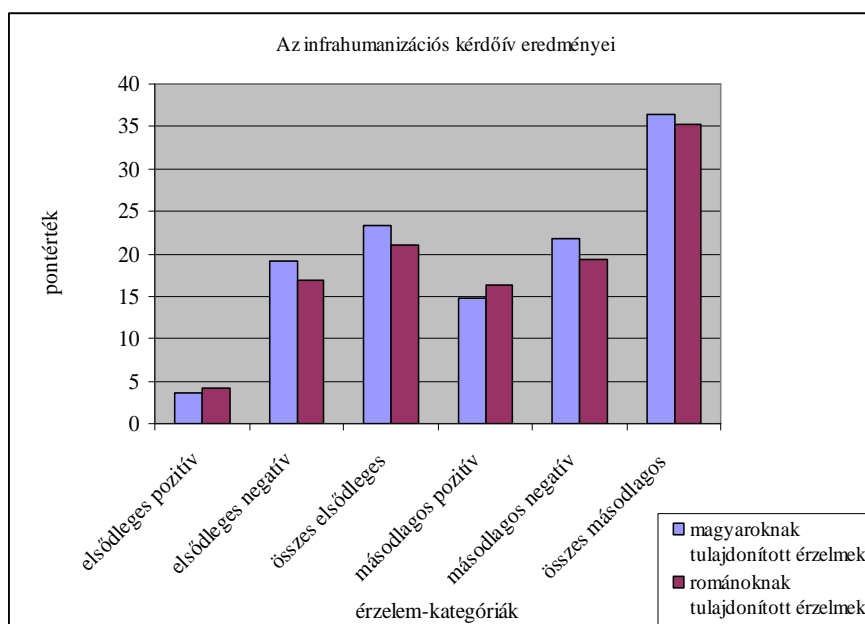
A vizsgálatban résztvevők a magyaroknak nagyobb mértékben tulajdonítottak elsődleges érzelmeket ($p=0.000$), míg a másodlagos érzelmek tulajdonításában nem volt szignifikáns különbség. Az érzelmek értékét is figyelembe véve azt tapasztaltuk, hogy a

románokra inkább találták jellemzőnek a pozitív érzelmeket – elsődlegest ($p=0.025$) és másodlagost ($p=0.002$) egyaránt. A negatív érzelmek terén hasonló torzítás volt megfigyelhető: az elsődleges ($p=0.000$) és másodlagos negatív ($p=0.000$) érzelmeket egyaránt inkább rendelték a magyarokhoz, mint a románokhoz (5. ábra).

13. táblázat: Az infrahumanizáció kérdőíves mérésének eredményei (csak csoportok közötti összehasonlításra)

Kategória	Magyaroknak tulajdonított érzelmek		Románoknak tulajdonított érzelmek	
	Átlag (N=56)	szórás	Átlag (N=56)	szórás
Elsődleges pozitív	3.59	1.18	4.1	0.96
Elsődleges negatív	19.21	3.98	16.91	2.96
Összes elsődleges	23.23	2.815	21.01	3.18
Másodlagos pozitív	14.75	3.28	16.32	2.48
Másodlagos negatív	21.79	3.13	19.37	3.62
Összes másodlagos	36.41	4.81	35.28	5.32

5.ábra (csak csoportok közötti összehasonlításra)

Érdekes, hogy a nemzeti identifikáció mértéke hogyan befolyásolja az érzelmeknek a csoportokhoz való rendelését. A nemzeti identifikáció mértéke korrelált a magyaroknak tulajdonított másodlagos érzelmek mértékével (0.381, $p=0.004$), ezen belül is főként a pozitív érzelmekével (0.442, $p=0.001$). Minél magasabb pontszámot ért el a személy a nemzeti identifikáció kérdőívben, annál nagyobb mértékben találta a magyarokra jellemzőnek az elsődleges pozitív érzelmeket (0.276, $p=0.04$ – alacsony, szignifikáns korreláció), és a románokra általában az elsődleges érzelmeket (0.274, $p=0.041$ – alacsony, szignifikáns korreláció). Feltételezhető, hogy akiknél a nemzeti azonosságtudat mértéke nagyobb, inkább humanizálják illetve ruházzák fel pozitív érzelmekkel a saját nemzeti csoportot. Ezek az eredmények főként a saját csoport favorizálásának a csoport-identifikációval való összefüggését jelzik.

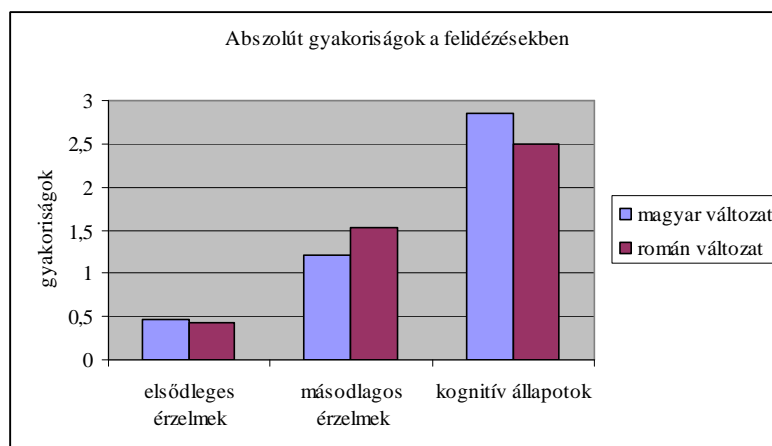
11.6.4. A felidézett szövegek minták közötti összehasonlítása

A felidézések terjedelme a magyar változatnál 4806, míg a román változatnál 4182 szó volt; egyéenként 96 és 342 szó között mozgott. A két minta eltérése és a nagy egyéni variancia miatt nemcsak az abszolút, hanem az adott szövegek méretére illesztett relatív gyakoriságokat is meghatároztuk. Az egyes változók mentén a két mintát nem-paraméteres eljárással (Mann-Whitney) hasonlítottuk össze.

11.6.4.1. Érzelmek és kognitív állapotok

Az abszolút gyakoriságok tekintetében nem volt szignifikáns különbség a két minta között. Mindkét mintában a másodlagos negatív érzelmek voltak a leggyakoribbak, amit elsősorban maga a novella határozott meg (6. ábra, 14. táblázat).

6. ábra

14. táblázat: Az érzelmi- és kognitív állapotok gyakoriságai

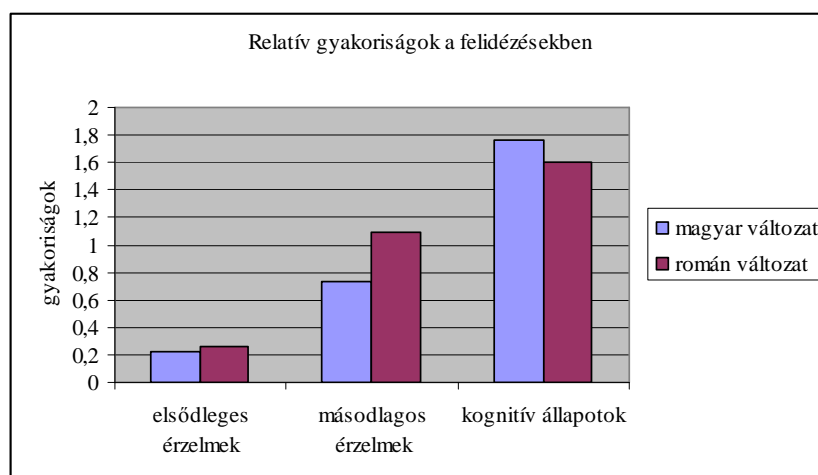
Kategória	Abszolút gyakoriságok			
	Magyar változat		Román változat	
	átlag	szórás	átlag	szórás
Elsődleges pozitív érzelmek	0.142	0.356	0.178	0.475
Elsődleges negatív érzelmek	0.321	0.547	0.25	0.44
Elsődleges érzelmek	0.464	0.692	0.428	0.741
Másodlagos pozitív érzelmek	0.071	0.262	0.071	0.262
Másodlagos negatív érzelmek	1.178	0.818	1.464	1.07
Másodlagos érzelmek	1.214	0.917	1.535	1.137
Kognitív állapotok	2.857	1.976	2.5	1.753

A relatív gyakoriságok esetén is a fenti tendencia figyelhető meg: a másodlagos negatív érzelmek a leggyakoribbak. Az érzelmi állapotok minden kategóriájában gyakoribb a román, míg a kognitív állapotoké a magyar változat esetén. Egyik különbség sem szignifikáns (15. táblázat, 7. ábra).

15. táblázat: Az érzelmi- és kognitív állapotok relatív gyakoriságai

Kategória	Relatív gyakoriságok			
	Magyar változat		Román változat	
	átlag	szórás	átlag	szórás
Elsődleges pozitív érzelmek	0,076	0,192	0,09	0,238
Elsődleges negatív érzelmek	0,15	0,264	0,176	0,334
Elsődleges érzelmek	0,226	0,365	0,267	0,436
Másodlagos pozitív érzelmek	0,033	0,13	0,048	0,179
Másodlagos negatív érzelmek	0,696	0,514	1,039	0,814
Másodlagos érzelmek	0,729	0,526	1,088	0,854
Kognitív állapotok	1,763	1,072	1,602	1

7. ábra

11.6.4.2. Nyelvi csoportközi elfogultság

A felidézett szövegekben az értékkel bíró leíró akció igék nagyon alacsony számban fordultak elő, ezért nem tudtuk maradéktalanul ellenőrizni, hogy a negatív/pozitív értékű cselekvések/tulajdonságok a különböző absztrakciós szinteken való megjelenésében vannak-e eltérések a két szövegváltozat felidézésében.

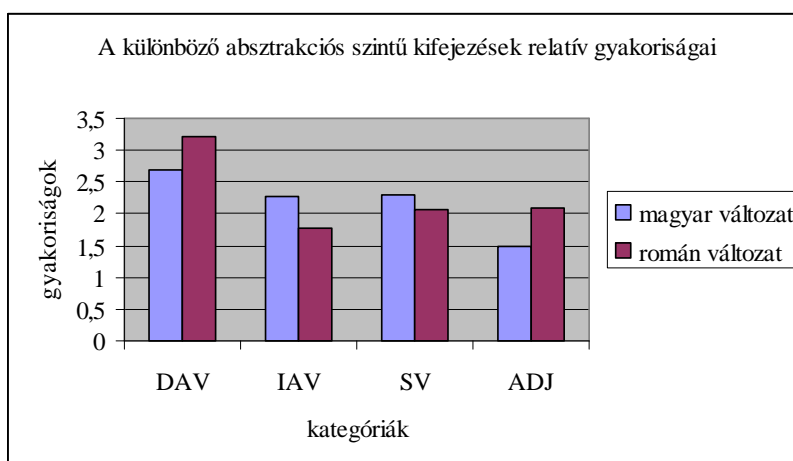

A négy eltérő absztrakciós szintet tekintve a két minta között nem találtunk szignifikáns különbséget. Az absztrakciós szintek is azonosnak bizonyultak (16. táblázat, 8. ábra).

16. táblázat: Az LCM-kategóriák relatív gyakoriságai

Kategória	Relatív gyakoriságok			
	Magyar változat		Román változat	
	Átlag	szórás	átlag	szórás
DAV	2,684	1,442	3,225	2,332
IAV	2,226	1,437	1,773	1,245
SV	2,3	1,179	2,062	0,936
ADJ	1,488	0,835	2,09	1,555

8. ábra

Érték szerint az állapot-igék és melléknevek érték szerinti relatív gyakoriságait foglaltuk össze az alábbi táblázatban (17. táblázat).

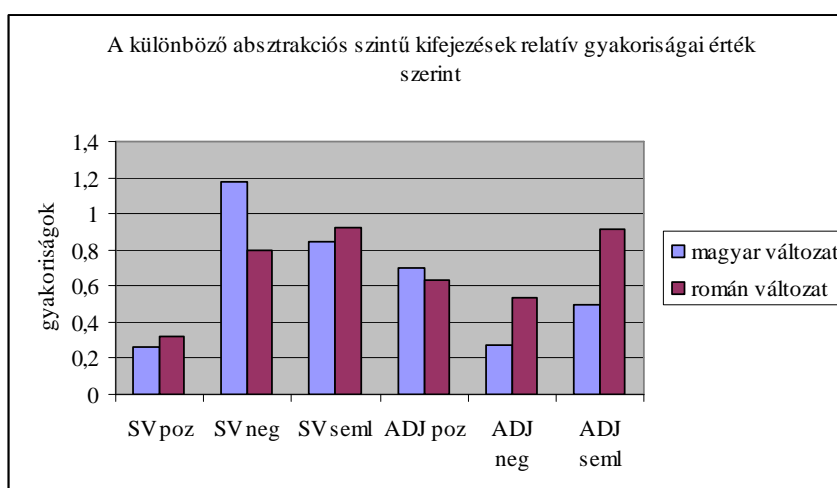
A román változat esetén több semleges melléknevet idéztek fel ($p=0.042$), mint a magyar változat esetén, vagyis gyakrabban írták le absztraktabb kifejezésekkel, általánosan jellemző attribútumokkal a román történet főszereplőjét, mint a magyar novelláét. A pozitív és a negatív melléknevek között nem mutatkozott jelentős eltérés.

17. táblázat: Az állapot-igék és a melléknevek érték szerinti előfordulása

Kategória	Relatív gyakoriságok			
	Magyar változat		Román változat	
	Átlag	szórás	átlag	szórás
SV pozitív	0,26	0,33	0,32	0,42
SV negatív	1,18	0,86	0,8	0,65
SV semleges	0,85	0,72	0,92	0,95
ADJ pozitív	0,7	0,68	0,63	1
ADJ negatív	0,27	0,34	0,53	0,9
ADJ semleges	0,5	0,63	0,91	0,76

Az előbbi eredmény ellenkezőjét – hogy a legkonkrétabb, leíró akció igék gyakoribbak lennének a magyar változat felidézéseiben – nem tapasztaltuk. Az átlagértékek mentén sajátos eltolódás látható: az interpretatív akció-igék és az állapot-igék gyakoribbak a magyar változat esetén, míg a román változatnál a legkonkrétabb és legabsztraktabb kifejezések (9. ábra). Valószínűleg ez az eltolódás felelős az absztrakciós szintek azonosságért.

9. ábra

A román változat esetén több semleges melléknevet idéztek fel ($p=0.042$), mint a magyar változat esetén, vagyis gyakrabban írták le absztraktabb kifejezésekkel, általánosan

jellemző attribútumokkal a román történet főszereplőjét, mint a magyar novelláét. A pozitív és a negatív melléknevek között nem mutatkozott jelentős eltérés. Az előbbi eredmény ellenkezőjét – hogy a legkonkrétabb, leíró akció igék gyakoribbak lennének a magyar változat felidézéseiben – nem tapasztaltuk. Az átlagértékek mentén sajátos eltolódás látható: az interpretatív akció-igék és az állapot-igék gyakoribbak a magyar változat esetén, míg a román változatnál a legkonkrétabb és legabsztraktabb kifejezések. Valószínűleg ez az eltolódás felelős az absztrakciós szintek azonosságért.

11.6.5. A narratív empátia kapcsolata az érzelmi és mentális állapotokkal, illetve a nyelvi csoportközi elfogultsággal

Meghatároztuk, hogy a narratív empátia mely változókkal mutat korrelációt (Spearman, nem-paraméteres eljárással). A narratív empátia nem mutatott szignifikáns korrelációt az elsődleges vagy másodlagos érzelmek relatív gyakoriságával. Ugyanakkor minél nagyobb narratív empátiáról számolt be a vizsgálati személy, annál több kognitív állapotot idézett fel ($r=0.311$, $p=0.019$). Ez megfelel annak az elvárásnak, hogy aki jobban empatizál egy történet főszereplőjével, vélhetően több mentális állapotot tulajdonít neki.

Bár a hipotézisek között nem szerepelt, de kíváncsiak voltunk arra, hogy a narratív empátia hatása megjelenik-e az LCM szerinti kategorizációban, mivel az a kognitív állapotokkal is együttjárást mutatott. A narratív empátia alacsony, nem szignifikáns mértékben korrelált az állapot-igék gyakoriságával ($r=0.245$, $p=0.068$). Mivel az állapot-igék kognitív és emocionális állapotokra illetve azokban bekövetkező változásokra utalnak, várható volt, hogy minél inkább képes valaki megérteni a főszereplők mentális állapotait, annál több állapot-igét használ a felidézésben. Ez az elvárásunk csak részben igazolódott. Minél nagyobb narratív empátiáról számolt be egy személy, annál kevesebb negatív melléknevet idézett fel ($r=-0.269$, $p=0.045$), vagyis kevésbé tulajdonított a felidézésben a főszereplőknek azt általánosan jellemző negatív tulajdonságot.

11.6.6. Mintákon belüli összefüggések

Mindkét mintán belül megvizsgáltuk, hogy a narratív empátia hogyan hat az érzelmek és a különböző absztrakciós szintek megjelenésére a felidézett szövegekben. A két szövegváltozat esetén jelentős eltérés volt: a magyar szöveg-változat felidézéseiben a narratív empátia több tényezővel is korrelált, míg a román változat esetén semmivel. Valószínű, hogy a narratív empátia fent leírt, a teljes mintát alapul vevő számításokból látható hatását a magyar minta esetén meglévő összefüggések adják.

11.6.6.1. A narratív empátia összefüggései

A narratív empátia – az elvárttól eltérően – a felidézett *érzelmi állapotok gyakoriságával nem állt kapcsolatban*.

A *narratív empátia* a magyar változat esetén is *fordítottan korrelált a negatív melléknevek gyakoriságával* ($r=-0.644$, $p=0.000$); a korreláció igen erős volt. Tehát, minél jobban megértette a vizsgálati személy a szereplőt, annál kevesebb negatív tulajdonsággal jellemezte.

A magyar mintán belül a *narratív empátia korrelált a negatív állapot-igék relatív gyakoriságával* is ($r=0.515$, $p=0.005$). Ennek értelmezésénél fontos figyelembe venni, hogy a történet szereplőjének mentális állapotában negatív változások mentek végbe, így aki empátiát érzett a főszereplők iránt, megértette azok negatív kognitív illetve emocionális állapotait is. A narratív empátia mértékével az *absztrakciós szint is nőtt* ($r=0.403$, $p=0.034$). Ezt magyarázza, hogy nyelvi kategória modell szerint az állapot-igék viszonylag magas absztrakciós értéket kapnak – várható volt, hogy a narratív empátiával az absztrakciós szint is korrelálni fog.

A magyar szöveg-változat esetén érdemesnek találtuk a nemzeti identifikációnak a felidézésre gyakorolt hatását is megvizsgálni. Szembetűnő, hogy a nemzeti identifikáció hatását nézve részben ugyanazokat az együttjárásokat találtuk, mint a narratív empátia esetén. *A narratív empátia és a nemzeti identifikáció korrelált* ($r=0.446$, $p=0.017$).

11.6.6.2. A nemzeti identifikáció felidőzésben megjelenő hatása

Minél magasabb pontszámot ért el a személy a nemzettel való azonosulást mérő kérdőívben, annál *kevesebb negatív melléknevet*, tulajdonságot idézett fel a magyar főszereplőkhöz rendelve ($r=-0.403$, $p=0.033$).

A *nemzeti identifikáció* pontszáma *korrelált a negatív állapot-igék relatív gyakoriságával* is ($r=0.585$, $p=0.001$). Itt a negatív érték értelmezésénél figyelembe kell venni a szöveg sajátosságait, ahogy fentebb utaltunk rá. Emellett a nemzeti azonosságtudat mért értéke korrelált az *összes állapot-ige relatív gyakoriságával*, vagyis akik nagyobb mértékben azonosulnak a nemzeti csoporttal, több kognitív és emocionális állapotot idéztek fel ($r=0.462$, $p=0.013$), ebben az értelemben inkább humanizálták a főszereplőket. Az absztrakciós szint esetén szintén szignifikáns korreláció látható (0.389 , $p=0.041$). Valószínű, hogy ezt az együttjárást is az állapot-igék nemzeti identifikációval növekvő aránya okozta.

A nemzeti identifikáció – a narratív empátiához hasonlóan – az emocionális állapotok gyakoriságaival nem állt kapcsolatban.

Mivel a narratív empátia és a nemzeti identifikáció a magyar változat esetén korreláltak egymással, feltehető, hogy a nemzeti csoporttal való azonosulás mértéke fokozhatta a szereplők iránt érzett empátiát. Ez a hatás vizsgálatunkban két módon jelent meg: az azonosulás nagyobb mértékét mutatók jobban humanizálták felidézéseikben a szereplőket, több állapot-igével jelenítették meg azokat; másrészt kevesebb negatív általános jellemzőt tulajdonítottak nekik.

Fontos kiemelni, hogy a román változat esetén a nemzeti identifikáció ellentétes hatását nem találtuk – úgy tűnik, esetünkben *a nemzeti identifikációnak csak a saját csoporthoz tartozó szöveg felidőzésére volt hatása*.

11.7. Az eredmények összegzése a hipotézisek mentén

11.7.1. Az infrahumanizáció kérdőíves mérésének eredményei

1. Feltételeztük, a vizsgálati személyek a saját csoportnak nagyobb mértékben tulajdonítanak másodlagos érzelmeket, mint a románoknak. Az eredmények szerint az infrahumanizáció nem jelent meg, a másodlagos érzelmek attribúciójában nem volt különbség.

2. Az infrahumanizáció elméletének megfelelően azt vártuk, hogy a magyaroknak és a románoknak azonos mértékben tulajdonítanak elsődleges érzelmeket. Ezzel ellentétben a magyarokra szignifikánsan nagyobb mértékben találtak jellemzőnek elsődleges érzelmeket, mint a románokra.

A fenti két eredmény alapján a vizsgálatban résztvevők nem humanizálták a saját csoportot, és nem infrahumanizálták a külső csoportot – sem a saját csoport favorizálása, sem a másik csoport leértékelése nem volt jellemző.

3. Bár az infrahumanizáció elmélete az érzelmek értékétől függetlennek tartja azok attribúcióját, érdekesnek találtuk megvizsgálni az érzelmek értékének szerepét, mivel a saját csoport favorizálása és a külső csoport derogálása megjelenhet a pozitív vagy negatív érzelmek tulajdonításán keresztül. Az eredmények a hipotézissel ellentétesen alakultak: a vizsgálati személyek a magyarokra inkább találták jellemzőnek a negatív érzelmeket (elsődlegest és másodlagost egyaránt) mint a románokra, míg a románokhoz nagyobb mértékben rendeltek pozitív érzelmeket, mint a magyarokhoz. A résztvevők tehát inkább értékelték negatívan az érzelmek mentén a saját csoportot, mint a külsőt; a külső csoportot ebben a tekintetben előnyben részesítették a saját csoporttal szemben.

Az infrahumanizációs kutatások eredményeitől való eltérést a magyar nemzeti „sajátosságok” mellett nyilvánvalóan a metodikai különbség is adja, hiszen azokban olyan vizsgálati helyzeteket teremtettek, melyek előhívták a csoportok közötti összehasonlítást, és egyidejűleg tették lehetővé a saját csoport favorizálásának és a külső csoport leértékelésének megjelenését. Az általunk használt kérdőívben viszont a személyeknek külön-külön kellett értékelnük, hogy az egyes csoportokra milyen mértékben tartják jellemzőnek az különféle érzelmeket, vagyis maga az elrendezés nem hívta elő

egyértelműen az összehasonlítást; a csoportokról alkotott sztereotípiák tartalma befolyásolhatta. Ezenkívül az infrahumanizáció vizsgálataiban automatikus folyamatot feltételezve leggyakrabban implicit módon mérték az érzelmek tulajdonítását.

4. Feltételeztük, hogy a nemzeti identifikáció növekedésével fokozódik az infrahumanizáció és a saját csoport iránti elfogultság. Azok a vizsgálati személyek, akik nagyobb mértékű nemzeti identifikációról számoltak be, valóban inkább tartották a magyarokra jellemzőnek a másodlagos érzelmeket. A nemzeti identifikáció tehát hatással volt a saját csoport humanizálására. Ugyanezt támasztja alá, hogy a nemzeti identifikáció korrelált azzal, amilyen mértékben tartották a magyarokra jellemzőnek a pozitív elsődleges és másodlagos érzelmeket. Vagyis akik jobban azonosultak a saját csoporttal, inkább favorizálták azt; a nagyobb nemzeti identifikációnál megjelent a csoportközi elfogultság.

11.7.2. Infrahumanizáció vizsgálata a felidézett szövegekben

1. Hipotézisünk az volt, hogy a magyar szövegváltozat felidézése esetén több másodlagos érzelem jelenik meg, mint a román változatnál. Mindkét mintában a negatív másodlagos érzelmek voltak a leggyakoribbak, a novella történetének megfelelően. Sem az érzelmek abszolút, sem relatív gyakoriságai között nem volt szignifikáns különbség. A felidézett szövegekben tehát nem jelent meg az infrahumanizáció.

2. További feltevésünk volt, hogy az infrahumanizáció a kognitív állapotok tulajdonításán keresztül is megjelenik. A két minta között a kognitív állapotok abszolút és relatív gyakoriságai mentén sem volt szignifikáns eltérés, a hipotézis nem igazolódott.

3. Feltételeztük, hogy az infrahumanizáció megjelenésének mértéke a nemzeti identifikáció növekedésével együtt fokozódik. Úgy találtuk, hogy a nemzeti identifikáció az érzelmek és kognitív állapotok megjelenítésével nem állt kapcsolatban.

4. Az előző vizsgálat eredményeiből kiindulva feltételeztük, hogy a narratív empátia növekedésével fokozódik a szereplők humanizálása. A narratív empátia az érzelmekkel nem, csak a kognitív állapotokkal mutatott pozitív összefüggést: aki nagyobb narratív empátiáról számolt be, több kognitív állapotot jelenített meg a felidezésben. Ez arra utalhat, hogy a perspektíva-felvételen keresztül a narratív empátia segítette a szereplők kognitív állapotainak visszaadását, de az emocionális állapotok ábrázolására nem volt hatással. A

szereplők humanizálása tehát itt inkább a kognitív állapotok tulajdonításán keresztül jelent meg. Az eredmény az előző vizsgálattal részben ellentétes. Magyarázat lehet, hogy a történetek különbsége okozhatta az eltéréseket: az első vizsgálatban használt történetnél könnyebb volt a szereplők érzelmeivel azonosulni, míg az *Égi jogász* esetén könnyebb a szereplők kognitív állapotát megérteni.

5. További hipotézisünk alapján azt vártuk, hogy a nagyobb mértékben azonosuló személyek nagyobb empátiáról számolnak be a saját csoport történetének olvasása után. Valóban, a magyar novellát olvasók esetén a nemzeti identifikáció és a narratív empátia korrelált egymással, amit az előző vizsgálatban nem tapasztaltunk. Valószínű, hogy történetben megjelenő csoportközi konfliktus állhat ezen összefüggés hátterében, ami felerősíthette a nemzeti identifikáció hatását a szöveg feldolgozására. A csoporttal való azonosulás mértéke közvetve, az empátián keresztül hatással lehetett a szereplők humanizálására, a kognitív állapotok tulajdonítására.

11.7.3. A nyelvi csoportközi elfogultságra vonatkozó eredmények

1. Azt vártuk, hogy a saját csoport szereplőinek pozitív cselekedetei absztraktabb szinten jelennek meg, míg a román szereplőkéi konkrétan. Ezt a különbséget nem tapasztaltuk.

2. Feltételeztük, hogy a magyar szereplők negatív tettei inkább konkrét formában jelennek meg, a románok negatív cselekedetei pedig magasabb absztrakciós szinten. Az eredmények ezt a feltevést sem erősítik meg.

Az absztrakciós szinteket tekintve egyetlen eltérés jelentkezett: a román novellát olvasók több semleges melléknevet idéztek fel, a román főszereplőket gyakrabban bemutatva magas absztrakciós szintű kifejezésekkel, mint a magyarokat. Ugyanakkor az absztrakciós szintek között nem volt különbség.

3. Hipotézisünk szerint a nemzeti identifikáció mértékétől függ a nyelvi csoportközi elfogultság megjelenése.

A magyar szövegváltozat esetén a nemzeti identifikáció és a negatív melléknevek között fordított összefüggést találtunk, vagyis a saját csoporttal jobban azonosulók a magyar szereplőket kevésbé jellemezték negatív melléknevekkel. Ez részben megfelel a nyelvi csoportközi elfogultságnak, de inkább arról van szó, hogy a saját csoport védelme jelent

meg abban, hogy a magyar szereplőt kevésbé mutatták be negatív állandó tulajdonságokkal.

A nemzeti identifikáció pozitív kapcsolatban állt a negatív állapot igék és az összes állapot ige relatív gyakoriságával. Mivel az állapot igék viszonylag magas absztrakciós szintet képviselnek, a nyelvi csoportközi elfogultság elmélete alapján inkább azt várhattuk volna, hogy a negatív állapot igékből kevesebbet találunk az identifikáció növekedésével. Azonban az előző vizsgálatban is a *nyelvi elvárési elfogultság* bizonyult jobb magyarázatnak. Ha a novella történetét tekintjük, a negatív emocionális és kognitív állapotok nagyobb arányú felidézése szükségszerű. Az elvárési elfogultság szerint ami elvárt, az magasabb absztrakciós szinten jelenik meg. Ezt tekintve valószínű, hogy a novella szereplőinek gondolatai, érzelmei inkább megfeleltek azon olvasók elvárásainak, akik jobban azonosulnak. Alátámasztja mindezt, hogy az absztrakciós szint is korrelált a nemzeti identifikáció mértékével. Egy másik lehetséges magyarázathoz segítségük kell hívni a narratív empátia hatását. A narratív empátia a magyar mintában korrelált a nemzeti identifikációval. Ennek megfelelően valószínű, hogy amikor a nagyobb mértékben azonosuló vizsgálati személyek több, mentális és emocionális állapotot jelentő állapot igét idéznek fel, az a szereplők gondolatainak és érzelmeinek jobb megértését jelenti. Eszerint azonosulás fokával nőtt a narratív empátia is.

11.7.4. A narratív empátia és a nyelvi absztrakciós szintek összefüggései

A teljes mintát tekintve az elvárhatótól eltérően csak enyhe, csaknem szignifikáns kapcsolatot találtunk a narratív empátia és az állapot igék gyakorisága között. A narratív empátia negatívan korrelált a negatív melléknevek relatív gyakoriságával, ami magyarázható azzal, hogy az empátia megakadályozta, hogy a szereplőket állandó negatív tulajdonságokkal ruházzák fel.

A narratív empátia csak a magyar szövegváltozat felidézéseiben korrelált a LCM-hez kötődő változókkal. A narratív empátia növekedésével fokozódott a kognitív és emocionális állapotokat kifejező negatív állapot igék megjelenésének valószínűsége. Ez egybeesik azzal az eredménnyel, hogy az empátia korrelált a kognitív állapotot relatív gyakoriságával. Úgy tűnik, ebben az eredményben is a szereplők mentális állapotainak jobb

megértése jelenik meg. Mivel a román mintán belül a narratív empátia nem mutatott összefüggést a mentális, emocionális állapotokkal, feltehető, hogy az empátia és a kognitív állapotok közötti enyhe kapcsolat a teljes mintában nagyrészt a magyar szövegváltozat esetén megjelenő korrelációnak tudható be.

11.7.5. A felidézett érzelmek gyakorisága a két mintában

A konkrét felidézett érzelmi állapotok között számottevő különbség nem volt látható. A vizsgálati személyek legnagyobb arányban a szégyen érzését idézték fel, ami a magyar változat esetén gyakoribb volt. Az alábbi táblázatban a felidézésekben megjelenő érzelmi állapotok gyakoriságai láthatók (18. táblázat).

18. táblázat: A felidézett érzelmi állapotok megoszlása

Érzelmi állapot	Magyar mintában	Román mintában
aggodalom	1	2
bánat	6	1
bosszúvágy	7	3
büszkeség	1	1
együttérzés	1	0
elégedettség	1	1
elidegenedettség	0	1
fájdalom	0	1
gyűlölet	0	3
kiszolgáltatottság	0	1
magány	0	3
megalázottság	3	10
megenyhülés	1	0
megnyugvás	3	3
megvisel	1	1
öröm	3	5
sajnálát	0	1
sérelem	3	3
szenvedés	0	1
szeretet	0	1
szégyen	19	14

Két említésre méltó eltérés van a minták között: a bánat szinte csak a magyar változat felidézéseiben jelent meg, míg a megalázottság nagyobb arányban a román változat esetén.

A megalázottság érzéséhez egyértelműen a passzív elszenvedés köthető, míg a szégyen lényege, hogy olyan dolog történik velünk, ami nem felel meg az önmagunkról alkotott képnek, annak integritását sérti – akár saját cselekedetünk áll a háttérben, akár másé.

A novellában a főszereplő feladata égi jogásként bebizonyítani a magyarok ártatlanságát: nem tetteik az okai Trianonnak, annak csupán ártatlan elszenvedői. A megalázottság, mely külsőleg kontrollált helyzetben jelenik meg, a román változatnál elfogadhatóbb volt a történelmi kontextust (vagy történelmi tudásunkat) tekintve: a magyaroknak a románokkal szembeni atrocitásai kevésbé meghatározó események voltak számunkra, és azokról általában igen kevés történelmi tudással rendelkezünk. Talán ezt igazolja az is, hogy az eredeti mintából a román változat esetén szinte kizárólag azért kellett kihagyni szövegeket, mert a vizsgálati személyek nem értették a történetet, ezért nem tudták – főként a befejezését – felidézni. A történet román változatát könnyebb egyszeri eseménynek tekinteni, ahol a román parasztember – minden előzmény nélkül – elszenvedője az eseményeknek. A szégyen a büntudat mellett szintén viszonylag gyakran vizsgált kollektív érzelem (ld. Szabó, Banga, Fülöp és László, 2010). Hilton (2008) is rámutat, hogy a kutatások eredményei szerint nagyobb kompenzációs hatása van, mint a büntudatnak, amely inkább a felmentő stratégiák működését indukálja. Magyar vizsgálati személyek olyan történetekhez kapcsolódóan, melyekben saját csoportjuk elkövetőként szerepelt, főként a szégyen és a büntudat érzését társították az in-group-hoz (László és Fülöp, 2010). Esetünkben a felidézésekben is megjelenő szégyen érzése valószínűleg egyezik az író céljaival.

11.8. A 2. vizsgálat eredményeinek értelmezése

Úgy tűnik, hogy amikor a novella történetében központi szerepet játszott a csoportközi konfliktus, a csoporttagság erősebb hatással volt az empátiára, feltehetően a *kategoriális* empátiát váltva ki. Mivel a kétféle szövegváltozat befogadása között jelentős különbséget nem tapasztaltunk, elmondhatjuk, hogy a pusztán kategorizáció nem volt hatással a novella befogadására. A magyar szövegváltozat esetén a narratív empátia a nemzeti identifikációval együtt változott, tehát a szereplők iránti empátiát befolyásolta a nemzettel való azonosulás mértéke. Az infrahumanizáció kérdőívvel történt mérésében a nemzeti

identifikáció növekedésével jelent csak meg a saját csoport favorizálása és humanizálása – az identifikáció alacsony fokánál az ellenkezőjét tapasztaltuk. A felidézett szövegekben a nyelvi elvárás elfogultság szintén az azonosulás mértékét követve változott. A narratív empátia és az identifikáció kapcsolatát erősíteni látszik, hogy mindkettő ugyanazokkal a felidézések elemzésénél használt változókkal korrelált. Az identifikációval együtt az empátia hatása is csak a saját csoport történetét olvasók között jelent meg. Feltehető, hogy a magasabb fokban azonosulók kategoriális empátiával válaszoltak a szövegre, míg a kevésbé azonosulók szituációs empátiával. A román novellát olvasók körében nem jelent meg a narratív empátia hatása a felidézésekben. Abból, hogy a román történetet olvasók nagyobb narratív empátiáról számoltak be, nem következett az, hogy a felidézésekben több mentális állapotot ábrázoltak volna, vagyis a román szereplőket nem humanizálták jobban, a szituációs empátia befolyása sem volt látható. Figyelembe kell venni, hogy a román változat esetén a magyarok, vagyis a saját csoport jelentették a főszereplő csoportjával konfliktusban álló csoportot. Ez akadályozhatta a szereplők humanizálását - még ha a kérdőívben magasabb empátiáról számolt is be egy adott személy. Mind a magyar, mind a román szövegváltozatnál talált összefüggések azt erősítik, hogy a kategorizáción alapuló empátia elsősorban a saját csoport történeteinek befogadását segíti, és nem az a funkciója, hogy a külső csoport történetének befogadását meggátolja.

A novella hatását itt is befolyásolhatta, hogy az író empátia-keltési szándéka hogyan találkozik az olvasó reakcióival. Azok az olvasók, akik számára a nemzeti identitás hangsúlyosabb, a magyar szövegváltozatot olvasva inkább az író saját csoporton belüli empátiát erősítő *elhatárolt* stratégiás empátiájára válaszoltak a kategorizáción alapuló empátiával. A többiek, és a román változatot olvasók a másik két – külső csoportok tagjainak empátiájának kiváltását megcélzó *közvetítő* és *terjesztő* – stratégiára reagálhattak, szituációs empátiával, melynek nem feltétele az olvasó és a szereplők csoporttagságának azonossága.

Az író eredeti szándéka feltehetően az elhatárolt stratégiás empátia kiváltása volt. A Trianon utáni magyar irodalmat általában véve is a gyász érzése hatotta át, a bosszú követelése és a szomszédos népekkel való szembenállás nélkül (Pomogáts, 1996).⁴ A

---

⁴ Kosztolányi Trianon utáni tevékenységének megítélése akkoriban nem volt kritika nélküli. Kosztolányi az Égi jogász-t a saját maga szerkesztette Vértő Magyarország című ontológiába írta, melyet egy Oláh Gábornak írt levelében „az első magyar irredenta könyv”-nek nevez (idézi: Csíky, 2003, 278.o.). Úgy vélte, hogy az

novella mai olvasóit vélhetően máshogy érinti a mű, mint a korabeli közönséget, akik számára ez a történelmi esemény még nem a múlt, hanem egy éppen átélt trauma volt. Releváns feltevésnek látszik, hogy csak a magasabb nemzeti identifikációt mutatók dolgozták fel e történetet az elhatárolt empátiára reagálva.

írók (akik közül több, az elcsatolt területekről származó, Trianonnal „hontalanná” vált) feladata politikai célokat segíteni irodalmi eszközökkel. Kosztolányit ezért a kötetért illetve publicisztikai tevékenységéért számos támadás érte. Mindenesetre az 1920-as évek elejére ez a fajta heves tiltakozás és hangvétel eltűnt Kosztolányi műveiből (Csíky, 2003).

12. Összegzés

Egy csoport identitása részben annak történeteinek keresztül maradhat fenn, erősödhet meg, és formálhatja a csoportot alkotó egyének szociális identitását. Ezek a történetek lehetnek a távoli, történelmi múlt történetei, vagy a folyamatosan kommunikált kollektív emlékezés narratívumai. Lehetnek objektivitásra törekvő, a tudományosság igényével megalkotott történetek, vagy irodalmi fikciók, vagy akár egy csoport érdekében és védelmében elbeszélte és megosztott történetek. A sokféle történet közül itt elsősorban a történelmi tárgyú irodalmi művek (regények és novellák) identitást közvetítő hatásával foglalkoztunk. Néhány történelmi regény elemzéséből már kiderült, hogy azok tartalmuknál fogva alkalmasak ezt a funkciót betölteni (Vincze és Somogyvári, 2003; László, Vincze, K. Somogyvári, 2003; Vincze és László, 2004). A történetek általában nemcsak tartalmuk, hanem empátiát kiváltó és a perspektíva-felvételt indukáló jellemzőik miatt különösen alkalmasak identitás-minták továbbítására, az identitás alakítására (Liu és László, 2007). Ez a megállapítás az irodalmi művekre még inkább igaz, hiszen azok sokféle módon és szinten képesek érzelmeket kiváltani az olvasókból (pl. László és Cupchik, 1994, Tan, 1994, Oatley, 1994). Az irodalmi szöveg olvasásakor keletkező érzelmek egyben meg is különböztetik ezeket más típusú szövegektől, illetve elősegítik az irodalmi szövegek feldolgozását (ld. Miall, 1988, 1989, 1995). A történelmi tárgyú irodalmi művek – noha témájuk azonos – máshogy hatnak az olvasóra, mint a történészek történetei: eltérő emocionális reakciókat váltanak ki (Halász, 1997), és a szöveg feldolgozásának módja is különböző (Halász, 2001, 2003).

Továbbiakban a történelmi tárgyú irodalom befogadására koncentráltunk, feltételezve, hogy arra a szociális identitás folyamatai hatással lehetnek, részint a narratív empátián keresztül. Az olvasók hajlamosak a fiktív szereplőket is kategorizáció mentén észlelni és megítélni (Gerrig, 2000). A szereplők kategorizálásának alapja lehet a csoporttagság. Az olvasó és a szereplő szociális identitásának kölcsönhatása befolyásolja azt, hogy az írói empátia-keltési stratégiák hogyan működnek (Keen, 2007), illetve az olvasó kategorizáción vagy helyzeti hasonlóságon alapuló empátiával válaszol a szövegre (Hogan, 2003).

Mindkét vizsgálatban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a csoporttagság hogyan befolyásolja a történelmi tárgyú irodalmi szöveg befogadását. A két vizsgálatban

alkalmazott novellák több szempontból is eltérőek: különböző történelmi eseményekhez kapcsolódnak, eltérő hangsúlyt kap bennük a történelmi konfliktus, a szereplőknek más-más fenyegetésekkel kell szembenézniük, illetve viselkedésük, gondolataik, érzéseik is eltérőek. Mivel ezek a különbségek bármely két novella estén megjelenének, kiküszöbölésükre választottuk azt a módszert, hogy ugyanazt a szöveget rendeljük a két csoporthoz. Jelen vizsgálatok szempontjából a két novella közötti legnagyobb különbség az volt, hogy a cselekményben különböző mértékben aktualizálták a saját csoport és a külső csoport közötti konfliktust, illetve Kosztolányi elbeszélése egy, a magyarok szempontjából traumatikus történelmi eseményhez kapcsolódik. Azért emeltük ki a konfliktust, mert feltételeztük, hogy az általunk vizsgált változókra elsősorban ennek a különbségnek lehet releváns hatása, felerősítheti a csoport védelmét szolgáló individuális szintű folyamatokat. Megemlítendő, hogy az eredmények értelmezéséhez – mint pl. a nyelvi elvárás elfogultság – szükséges volt a szövegek egyes tartalmi elemeit is figyelembe venni.

Móricz novellája, melyben nem a csoportközi konfliktus van a történet előtérben, hanem az, hogy a harcokban részt nem vevő parasztember hogyan éli meg a helyzetet, az olvasóktól másfajta viszonyulást váltott ki, mint Kosztolányi története, ahol éppen a konfliktus van előtérben, és a főszereplő a nemzet nagy sérelmével, traumájával azonosul. Ugyan az első történetnél is elvártuk, hogy a befogadás a kategorizáció mentén eltérjen, mégis ennek hiányát tapasztaltuk. Összességében a saját csoport iránti elfogultságot sem az infrahumanizáció, sem pedig a nyelvi csoportközi elfogultság mentén nem találtunk. A szereplők iránti empátia és azzal együtt a szereplők humanizálása a saját és a külső csoport történeténél is megjelent, a saját történetnél valamelyest hangsúlyosabban. A saját csoporttal való identifikáció mértékének hatása is kevésbé volt észlehető. A magyar szereplőkhöz kötött narratív empátia nagyobb mértékével nem járt együtt a felidézésekben a saját csoport iránti elfogultság implicit megnyilvánulása, ugyanakkor az identifikáció magasabb mértékénél a nyelvi elvárás elfogultság jeleit tapasztaltuk mind a magyar, mind pedig a szlovák történetnél. Az elvárás elfogultság értelmezéséhez figyelmet kellett fordítani a novella tartalmára, a szereplők viselkedésére. A csata napját olvasó személyek nagyrészt szituációs empátiával reagáltak a történetre, és humanizálták a szereplőket függetlenül attól, hogy a saját vagy a másik csoport történetében szerepelnek. Feltehetjük, hogy voltak olyanok is az olvasók között, akik kategoriális empátiával

választak, de erre csak kevés adat utalt – olyanok, mint a magyar változatnál a tetszés és az identifikáció együttjárása, vagy a nemzettel való jelentősebb azonosulásnál inkább látható nyelvi elfogultság. A kategoriális empátia vélhetően a magasabban identifikálódó személyeknél jelent meg. Ahogy kifejtettük, ezt is befolyásolhatta a történet tartalma, a főszereplők változó értékű viselkedése.

A Kosztolányi-novella esetén, ahol a történetben lényeges a csoportközi konfliktus, minimális mértékben már eltértek egymástól a magyar és román szövegváltozat felidézései. Kizárólag a kategorizáció tekintetében itt sem tért el egymástól a szövegek feldolgozása, az olvasók nem humanizálták a saját csoport szereplőit és nem infrahumanizálták a másik csoportéit, illetve a nyelvi kifejezés absztrakciójának szintje mentén sem mutatkozott meg egyértelműen a saját csoport szereplői iránti elfogultság. Ugyanakkor azok az olvasók, akik jobban identifikálódtak a csoporttal, nagyobb mértékű empátiáról számoltak be a saját csoport történetének szereplői iránt. Ez az elsőként használt novella befogadását nem jellemezte, míg az Égi jogász-nál az empátia általunk vizsgált hatása jobban összefonódott az identifikációval. Mivel a szereplők humanizálása és az elvárasi elfogultság csak az identifikáció magasabb szintjénél volt megfigyelhető, feltehető, hogy az olvasók az identifikáció mentén eltérő módokon viszonyultak ugyanahhoz a szöveghez is. A nagyobb nemzeti azonosságtudatról beszámoló olvasók felidézéseiben impliciten fellelhető elfogultság arra utal, hogy ők kategorizáción alapuló empátiával válaszoltak a magyar történetre. A kevésbé azonosulóknak a helyzeti hasonlóságra épülő empátiát válthatta ki a saját csoporthoz tartozó novella. A magyar és a román szövegváltozatnál eltérő volt az nemzeti azonosságtudat és empátia hatása a felidezésre: az utóbbinál semmilyen befolyást nem találtunk. A külső csoporthoz tartozó, itt román szereplőket a felidézésekben nem humanizálták az úgy a feléjük nagyobb empátiával forduló olvasók, mint tették azt az első történetnél. A konfliktus fontossága a történetben, és az a tény, hogy a román szövegváltozatnál a magyarok voltak a románokkal szemben álló csoport, akadálya lehetett az empátia felidézésekben való megjelenésében.

Mindkét vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy önmagában az a körülmény, hogy a saját vagy a másik csoport történetével találkozunk, nem vált ki sem kategorizáción alapuló empátiát, sem pedig a szöveg feldolgozására nem hat. Feltehetjük, hogy az olvasók inkább a szituációs hasonlóságokra épülő empátiával viszonyulnak a szereplőkhöz. Ez a folyamat

lehetővé teszi, hogy bármely külső csoport történetét megértsük, befogadjuk. Ugyanakkor az eredmények arra is utalnak, hogy a csoportközi konfliktus a történetben, vagy a nemzeti identifikáció nagyobb mértéke elősegítheti a kategoriális empátia megjelenését. Eredményeink részben alátámasztják Hogan (2003) azon – empirikusan nem vizsgált – feltevését, hogy vannak olyan történetek, melyek befogadása inkább a csoport védelmét szolgáló folyamatokat indukálja az olvasóban. Az olvasói oldalról az identifikáció mértéke illetve a szöveg oldaláról a konfliktus jelenléte mindössze két általunk vizsgált tényező azok közül, melyek potenciálisan hatással lehetnek a kategorizációra épülő empátia kialakulására. Lényeges, hogy mindkét változó a saját csoport történetének befogadását segítette elő, és nem gátolta a külső csoport történetének feldolgozását, megértését.

Irodalomjegyzék

Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J., Sanford, R.N. (1950): *The authoritarian personality*. New York: Norton

Anderson, B. (2004): Képzelt közösségek. In: Kántor Z. (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest. 79-108

Ankersmit, F.R. (2003): A történelmi reprezentáció. In: Kisantal T. (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L'Harmattan-Atelier, Budapest. 235-263

Assmann, J. (1999): *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

Bahtyin, M. (2001): *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Budapest: Osiris

Bakhtin, M. (1984): *Problems of Dostoyevsky's poetics*. Mineapolis, MN: University of Mineapolis Press

Banga, Cs., Szabó, Zs. P., László, J. (2010): Implicit measures of in-group favoritism. In: Pauković, D., Pavlaković, V. (eds.): *Dealing with the Past*. Zagreb (submitted)

Barthes, R. (2003): A történelem diskurzusa. In: Kisantal T. (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L'Harmattan-Atelier, Budapest. 87-98

Bartlett, F.C. (1985): *Az emlékezés*. Gondolat, Budapest

Batson, C.D. (1991): *The Altruism Question: Toward a Social-psychological Answer*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates

Bényei P. (2002): Kísérlet a nemzeti teológia érvényességének fenntartására. Jókai Mór: A kőszívű ember fiai. *Alföld*, 3, 68-90

Bényei P. (2007): *A történelem és tragikum vonzásában*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

Bettencourt, B.A., Hume, D. (1999): The cognitive contents of social-group identity: values, emotions, and relationships. *European Journal of Social Psychology*, 29, 113-121

Black, J.B., Seifert, C.M. (1985): The psychological study of story understanding. In: Cooper, C.R. (ed.): *Researching response to literature and the teaching of literature*. Norwood, NJ: Ablex

Blank, T., Schmidt, P. (2003): National Identity in a United Germany: Nationalism or Patriotism? An Empirical Test With Representative Data. *Political Psychology*, 2, 289-312

- Boccatto, G., Cortes, B.P., Demoulin, S., Leyens, J.Ph. (2007): The automaticity of infra-humanization. *European Journal of Social Psychology*, 37, 987-999
- Bojtár E. (1999): A romantika a kelet-európai irodalmakban. In: Berkes T.(szerk.): *Keresztirányok*. Balassi, Budapest
- Bortolussi, M. Dixon, P. (2003): *Psychonarratology. Foundations for the Empirical Study of Literary Response*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bourg, T. (1996): The Role of Emotion, Empathy, and Text Structure in Children's and Adults' Narrative Text Comprehension. In: Kreuz, R.J., MacNealy, M.S. (eds.): *Empirical Approaches to Literature and Aesthetics*. Norwood, NJ: Ablex. 241-260
- Breuilly, J. (2004): Állam és nacionalizmus. In: Kántor Z. (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest. 134-149
- Brewer, M.B. (1999): The Psychology of Prejudice: ingroup love or outgroup hate. *Journal of Social Issues*, 55, 429-444
- Brewer, W.F., Ohtsuka, K. (1986): A történet szerkezet és az olvasói érzelmek amerikai és magyar elbeszélésekben. *Pszichológia*, 4, 593-618
- Brewer, W.F., Ohtsuka, K. (1989): A történet szerkezet, a jellemzés, az igazságos világszerveződés és az olvasói affektusok amerikai és magyar novelláknál. *Pszichológia*, 1, 85-98
- Brown, R. (2000): Social Identity Theory: past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology*, 30, 745-778
- Brown, R., Torres, A. (1996): Recognizing group diversity. Paper presented to the International Congress of Psychology, Montreal, August
- Carr, D. (1999): A történelem realitása. In: N. Kovács T. (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest. 69-84
- Castano, E., Giner-Sorolla, R. (2006): Not Quite Human: Infrahumanization in Response to Collective Responsibility for Intergroup Killing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 804-818
- Cialdini, R.B., Schaller, M., Houlihan, D., Arps, K., Pultz, J., Beaman, A.L. (1987): Empathy-based helping: Is it selflessly or selfishly motivated? *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 749-758
- Coenen, L.H.M., Hedeboom, L., Semin, G.R. (2006): *The Linguistic Category Model (LCM)*. Manual. Free University Amsterdam. Version June 2006
[http://www.cratylus.org/resources/uploaded Files/1151434261594-8567.pdf](http://www.cratylus.org/resources/uploaded%20Files/1151434261594-8567.pdf)

- Connerton, P. (1989): *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press
- Contarello, A., Volpato, Ch. (2002): Social Representations, narrative and literary texts. In: László, J., Rogers, W.S. (eds.): *Narrative Approaches in Social Psychology*. Budapest: New Mandate. 74-87
- Conversi, D. (2004): A nacionalizmuselmélet három irányzata. In: Kántor Z. (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest. 315-328
- Culler, J. (1981): *The pursuit of signs: Semiotics, literature, deconstruction*. London: Routledge and Kegan Paul
- Cupchik, G.C. (1994): Emotion in aesthetics: Reactive and reflective models. *Poetics*, 23, 177-188
- Cupchik, G.C., Oatley, K., Vorderer, P. (1998): Emotional effects of reading excerpts from short stories by James Joyce. *Poetics*, 25, 363-377
- Csíky B. (2003): Trianon kérdésköre Kosztolányi Dezső életművében. *Sic Itur ad Astra*, 2-3, 271-292
- Davis, M.H. (1994): *Empathy*. Madison: Brown and Benchmark
- De Beaugrande, R. (1989): Surprised by syncretism: Cognition and literary criticism exemplified by E. D. Hirsch, Stanley Fish, and J. Hillis Miller. *Poetics*, 12, 83-137
- Demoulin, S., Leyens, J.Ph., Paladino, M. P., Rodríguez-Torres, R., Rodríguez-Perez, A., Dovidio, J. F. (2004): Dimensions of „uniquely” and „non-uniquely” human emotions. *Cognition and Emotion*, 1, 71-96
- De Vega, M., Leon, I., Diaz, J.M. (1996): The representation of changing emotions in reading comprehension. *Cognition and Emotion*, 10, 303-321
- Dijkstra, K., Zwaan, R.A., Graesser, A.C., Magliano, J.P. (1994): Character and reader emotions in literary texts. *Poetics*, 23, 139-157
- Doosje, B., Branscombe, N.R. (2003): Attributions for the negative historical actions of a group. *European Journal of Social Psychology*, 33, 235-248
- Doosje, B., Branscombe, N.R., Spears, R., Manstead, A.S.R. (1998): Guilty by Association: When One's Group Has a Negative History. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 872-886
- Doosje, B., Ellemers, N., Spears, R. (1995): Perceived intragroup variability as a function of group status and identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 31, 410-436

- Dovidio, J.F., Johnson, J.D., Gaertner, S.L., Pearson, A.R., Saguy, T., Ashburn-Nardo, L. (in press): Empathy and intergroup relations. In: Mikulincer, M., Shaver, P.R. (eds.) *Prosocial motives, emotions, and behavior*. Washington, DC: American Psychological Association
- Fish, S. (1980): Literature in the reader: Affective stylistics. *Is There a Text In This Class? The Authority of Interpretative Communities*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 21-67
- Frijda, N., Schram, D. (1994): Introduction. Special Issue: Emotions and Cultural Products. *Poetics*, 23, 1-6
- Fülöp, É., László, J. (2006): Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző programmal. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged
- Gaertner, S.L., Dovidio, J.F. (2000): *Reducing intergroup bias: The Common Ingroup Identity Model*. Philadelphia, PA: The Psychology Press
- Gaunt, R., Leyens, J.Ph., Demoulin, S. (2002): Intergroup relations and the attribution of emotions: control over memory for secondary emotions associated with the ingroup and outgroup. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38, 508-514
- Gellner, E. (2004): A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In: Kántor Z. (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest. 45-78
- Gergen, K.J. (1973): Social psychology as history. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2, 278-287
- Gerrig, R.J. (1990): The construction of literary character: A view from cognitive psychology. *Style*, 3, 380-392
- Gerrig, R.J. (1993): *Experiencing Narrative Worlds*. New Haven, CT: Yale University Press
- Gerrig, R.J., Rapp, D.N. (2004): Psychological Processes Underlying Literary Impact. *Poetics Today*, 2, 265-281
- Gossmann, L. (2003): Történetírás és irodalom. In: Kisantal T. (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L'Harmattan-Atelier, Budapest. 133-168
- Graesser, A.C., Bowers, C., Olde, B., White, C., Person, N.K. (1999): Who knows what? Propagation of Knowledge Among Agents in a Literary Story World. *Poetics*, 26, 143-175
- Graesser, A.C., Singer, M., Trabasso, T. (1994): Constructing inferences during narrative text comprehension. *Psychological Review*, 371-395

- Gyáni G. (2003): *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Gyáni G. (2004): Regény és történelem: a történelmi regény. *Tiszatáj*, 4, 78-92
- Gyáni G. (2007): *Relatív történelem*. Typotex, Budapest
- Hakemulder, J.F. (2000): *The Moral Laboratory: Experiments Examining the Effects of Reading Literature on Social Perception and Moral Self-concept*. Amsterdam: John Benjamins
- Halász L. (1989): Érzelmi-szerkezeti hatás és a szereplők tulajdonságai – Amerikai-magyar összehasonlítás. *Pszichológia*, 1, 99-118
- Halász L. (1996a): Az irodalmi és a történetírói szöveg reprezentációja. *Pszichológia*, 3, 255-270
- Halász L. (1996): *Szociális megismerés és irodalmi megértés*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Halász L. (2003): A képzelet működése fiktív narratívumok befogadásában. *Pszichológia*, 3, 229-290
- Halász, L. (1988): Affective-structural effect and the characters' perception in reception of short stories. *Poetics*, 4-5, 417-438
- Halász, L. (1997): Literary vs. Historical Text Understanding: A Comparative Study of Emotional Effect. In: Tötösy de Zepetnek, S., Sywenky, I. (eds.): *The Systemic and Empirical Approaches to Literature and Culture as Theory and Application*. University of Alberta: RICL-CCS and Siegen University: LUMIS
- Halász, L. (2001): Psychological differences of reception between literary (fictive) and historiographical (nonfictive) texts. *Journal of Literary Semantics*, 30, 147-165
- Halász, L., Short, M., Varga, Á. (2002): A cross-cultural study of fictional and non-fictional text understanding. *Poetics*, 30, 195-219
- Halbwachs, M. (1980): *Collective memory*. New York: Harper
- Harrison, M.C. (2008): *Sentimental Realism: Poverty and the Ethics of Empathy*. PhD dissertation, University of Michigan.
http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/2027.42/58389/1/coho_1.pdf
- Haslam, N. (2006): Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*, 3, 252-264

- Hilton, D. (2008): Social representations of history: The roles of group identity, perceived relevance and collective emotions. In: Vincze O., Bigazzi S. (szerk.): *Élmény, történet – A történetek élménye*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Hilton, D., Erb, H.P., Dermot, M., Molian, D.J. (1996): Social Representations of History and Attitudes to European Unifications in Britain, France and Germany. In: Breakwell, G.M., Lyons, E.(eds.): *Changing European Identities*. Jordan Hill: Butterworth Heinemann Linacre House. 275-295
- Hinkle, S., Brown, R. (1990): Intergroup comparisons and social identity: some links and lacunae. In: Abrams, D., Hogg, M. (eds.): *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. Harvester Wheatsheaf: Hemel Hempstead.
- Hites S. (2004): *A múltnak kútja. Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*. Ulpiusház Könyvkiadó, Budapest
- Hodson, G., Dovidio, J.F., Esses, V.M. (2003): Ingroup identification as a moderator of positive-negative asymmetry in social discrimination. *European Journal of Social Psychology*, 33, 215-233
- Hoffmann, M.L. (1984): Interaction of affect and cognition in empathy. In: Izard, C.E., Kagan, J., Zajonc, R.B. (eds): *Emotions, cognition and behavior*. Cambridge: Cambridge University Press. 103-131
- Hogan, P.C. (1996): Introduction: Ethnocentrism and the very idea of literary theory. *College Literature*, 1, 1-14
- Hogan, P.C. (2000): *Philosophical Approaches to the Study of Literature*. Gainesville, FL: University Press of Florida
- Hogan, P.C. (2003): *The Mind and Its Stories. Narrative Universals and Human Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hogan, P.C. (2008): Of Literary Universals: Ninety-Five Theses. *Philosophy and Literature*, 1, 145-160
- Holland, N. (1975): *Five readers reading*. New Haven and London: Yale University Press
- Iñiguez, L., Valencia, J., Vázquez, F. (1997): The Construction of remembering and Forgetfulness: Memories and Histories of the Spanish Civil War. In: Pennebaker, J.W., Paez, D., Rimé, B. (eds.): *Collective Memory of Political Events. Social Psychological Perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 237-252
- Iser, W. (1978): *The act of reading*. London: Johns Hopkins University Press

- Jovchelovitch, S. (2002): Social Representations and narrative: Stories of public life in Brazil. In: László, J., Roger, W.S. (eds.): *Narrative Approaches in Social Psychology*. Budapest: New Mandate. 47-58
- Keen, S. (2006): A Theory of Narrative Empathy. *Narrative*, 3, 207-236
- Keen, S. (2007): *Empathy and the Novel*. New York: Oxford University Press
- Kneepkens, E.W.E.M., Zwaan, R.A. (1994): Emotions and literary text comprehension. *Poetics*, 23, 125-138
- Kervyn, N., Yzerbyt, V.Y., Demoulin, S., Judd, C.M. (2008): Competence and warmth in context: The compensatory nature of stereotypic views of national groups. *European Journal of Social Psychology*, 38, 1175-1183
- Kibédi Varga Á. (2004): Történelem, történet, regény. *Tiszatáj*, 4, 93-97
- Kisantal T. (2003): Történettudomány és történetírás. In: Kisantal T. (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L'Harmattan-Atelier, Budapest. 7-34
- Kosterman, R., Feshbach, S. (1989): Toward a Measure of Patriotic and Nationalistic Attitudes. *Political Psychology*, 2, 257-274
- Kosztolányi D. (1958): *Írók, festők, tudósok*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- Kosztolányi D. (2002): Égi jogász. In: *A röplő falu. Magyar írók trianoni novellái*. Noran Kiadó, Budapest
- Kuiken, D., Phillips, L., Gregus, M., Miall, D.S., Verbitsky, M., Tonkonogy, A. (2004): Locating Self-Modifying Feelings Within Literary Reading. *Discourse Processes*, 2, 267-286
- Kuiken, D., Miall, D.S., Gregus, M., Phillips, L., Sikora, S. (2002): Metaphors of Personal Identification: Self-implication in Literary Reading. *IGEL, The 8th Biannual Conference of the International Society for the Empirical Study of Literature*, Pécs, Aug. 21-24, 2002
- LaCapra, D. (1985): Rhetoric and history. In: LaCapra, D.(ed.): *History and criticism*. Ithaca: Cornell University. 15-44
- László J. (1989): Az olvasók társadalmi-történelmi ismeretei, valamint egy novellára adott értelmezésük és értékelésük összefüggése. *Pszichológia*, 1, 137-157
- László J. (2002): Pszichológia, irodalom, elbeszélés. In: Czigler I., Halász L., Marton L.M. (szerk.): *Az általánostól a különösig*. Gondolat, Budapest- MTA Pszichológiai Intézete. 317-336

László J. (2005): *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

László J., Cupchik, G.C. (1994): Az affektív folyamatok szerepe az olvasási idő és az időélmény alakulásában elbeszélő szöveg olvasásakor. *Pszichológia*, 3, 305-323

László J., Larsen, S.F. (1990): Kulturális ismeretek és személyes élmények szerepe az irodalom megértésében. *Pszichológia*, 4, 485-508

László, J. (1999): *Cognition and Representation in Literature*. Akadémiai Kiadó, Budapest

László J. (1999a): *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Scientia Humana/Kairosz, Budapest

László, J., Fülöp, É. (2010): How to apply emotions to real life inter-group conflicts? Group-related emotions are historically anchored. *European Journal of Social Psychology* (submitted)

László, J., Vincze, O., Köváriné Somogyvári, I. (2003): Representation of National Identity in Successful Historical Novels. *Empirical Studies of the Arts*, 1, 69-80

László, J., Somogyvári, I. (2008): Narrative empathy and inter-group relations. In: Zyngier, S., Bortolussi, M., Chesnokova, A., Auracher, J. (eds.): *Directions in Empirical Literary Studies: In honor of Willie van Peer*. John Benjamins, Amsterdam, 113-125

Leach, C.W., van Zomeren, M., Zebel, S., Vliek, M.L.W., Pennekamp, S.F., Doosje, B., Ouwerkerk, J.W. (2008): Group-Level Self-Definition and Self-Investment: A Hierarchical (Multicomponent) Model of In-Group Identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 144-165

Leyens, J.Ph., Paladino, P. M., Rodriguez-Torres, R., Vaes, J., Demoulin, S., Rodriguez-Perez, A., Gaunt, R. (2000): The emotional side of prejudice: The attribution of secondary emotions to in-groups and out-groups. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 186-197

Leyens, J.Ph., Cortes, B., Demoulin, S., Dovidio, J. F., Fiske, S., Gaunt, R., Paladino, M.P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Vaes, J. (2003): Emotional prejudice, essentialism, and nationalism. The 2002 Tajfel Lecture. *European Journal of Social Psychology*, 33, 703-717

Leyens, J.Ph., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Gaunt, R., Paladino, M.P., Vaes, J., Demoulin, S. (2001): Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 31, 395-411

Liu, J.H., Atsumi, T (2008): Historical conflict and resolution between Japan and China: Developing and applying a narrative theory of history and identity. In: Sugiman, T.,

- Gergen, K.J., Wagner, W., Yamada, Y. (eds.): *Meaning in action: Construction narratives, and representations*. Tokyo: Springer-Verlag. 327-344
- Liu, J.H., Hilton, D. (2005): How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 1-21
- Liu, J.H., László, J. (2007): A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In: Moloney, G., Walker, I. (eds.): *Social Representation and Identity; Content, Process and Power*, New York, NY: Palgrave Macmillan
- Liu, J.H., Wilson, M.S., McClure, J., Higgins, T.R. (1999): Social identity and the perception of history: cultural representations of Aotearoa/New Zealand. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1021-1047
- Maass, A., Salvi, D., Arcuri, L., Semin, G. (1989): Language Use in Intergroup Contexts: The Linguistic Intergroup Bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 981-993
- Maass, A., Milesi, A., Zabbini, S., Stahlberg, D. (1995): Linguistic Intergroup Bias: differential expectancies or in-group protection. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 116-126
- Maass, A., Ceccarelli, R., Rudin, S. (1996): Linguistic Intergroup Bias: evidence for in-group-protective motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 512-526
- Mackie, D.M., Devos, T., Smith, E.R. (2000): Intergroup emotions: explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 602-616
- Mackie, D.M., Smith, E.R. (2006): Csoportközi érzelmek és a társas én. In: Forgas, J.P., Williams, K.D. (szerk.): *A társas én. Az önmegismerés pszichológiája*. Kairosz Kiadó, Budapest. 358-375
- Mann, M. (2004): A modern európai nacionalizmus kialakulása. In: Kántor Z. (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest. 109-133
- Mar, R., Djikic, M., Oatley, K. (2008): Effects of reading on knowledge, social abilities, and selfhood. In: Zyngier, S., Bortolussi, M., Chesnokova, A., Auracher, J. (eds.): *Directions in Empirical Literary Studies: In honor of Willie van Peer*. John Benjamins, Amsterdam
- Márkus B. (szerk.) (2007): *Fáklya volt kezemben. In memoriam Móricz Zsigmond*. Nap Kiadó, Budapest
- Miall, D.S. (1988): Affect and Narrative. A Model of Response to Stories. *Poetics*, 17, 259-272

- Miall, D.S. (1989): Beyond the schema given. Affective comprehension of literary narratives. *Cognition and Emotion*, 1, 55-78
- Miall, D.S. (1995): Anticipation and Feeling in Literary Response. A Neuropsychological Perspective. *Poetics*, 23, 275-298
- Miall, D.S. (2000): On the necessity of empirical studies of literary reading. *Frame. Utrecht Journal of Literary Theory*, 2-3, 43-59
- Miall, D.S. (2002): Literary Discourse. In: Graesser, A., Gersnbacher, M.A., Goldman, S.R. (eds.): *Handbook of Discourse Processes*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 321-355
- Miall, D.S. (2006): Empirical approaches to studying literary readers: The state of the discipline. *Book History*, 9, 291-311
- Miall, D.S. (2007): Cognitive Poetics: from Interpreting to Experiencing what is Literary. *Paper prepared for Anglistentag 2007, 23-26 September, University of Münster, Germany*
- Miall, D.S., Kuiken, D. (1994): Foregrounding, defamiliarization, and affect response to literary stories. *Poetics*, 22, 389-407
- Miall, D.S., Kuiken, D. (1999): What is Literariness? Three components of literary reading. *Discourse Processes*, 28, 121-138
- Mink, L.O. (2003) Az elbeszélő forma mint kognitív eszköz. In: Kisantal T. (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L'Harmattan-Atelier, Budapest. 113-131
- Móricz Zs. (1985): A csata napja. In: „Fényesebb a láncnál a kard”: *elbeszélők 1848-49-ről*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- Moscovici, S. (2002): A Dreyfus-ügy, Proust és a szociálpszichológia. In: *Társadalomlélektan. Válogatott Tanulmányok*. Budapest: Osiris
- Moscovici, S., Hewstone, M. (1983): Social Representations and Social Explanations: From the „Naive” to „Amateur” Scientist. In: Hewstone, M. (ed.): *Attribution Theory: Social and Functional Extensions*. Oxford: Breakwell. 98-125
- Mummendey, A., Kessler, T., Klink, A., Mielke, R. (1999): Strategies to cope with negative social identity: Predictions by Social Identity Theory and Relative Deprivation Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 229-245
- Mummendey, A., Otten, S. (1998): Positive-negative asymmetry in social discrimination. In: Stroebe, V., Hewstone, M. (eds.): *European Review of Social Psychology*, Vol.8. Chichester: Wiley

- Mummendey, A., Simon, B., Dietzw, C., Grünert, M., Haeger, G., Kessler, S., Lettgen, S., Schaferhoff, S. (1992): Categorization is not enough: intergroup discrimination in negative outcome allocations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 28, 125-144
- Nussbaum, M.C. (1995): *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life*. Boston: Beacon Press
- Nussbaum, M.C. (1997): *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Oatley, K. (1994): A taxonomy of the emotions of literary response and a theory of identification in fictional narrative. *Poetics*, 23, 53-74
- Oatley, K. (1999): Meetings of minds: Dialogue, sympathy, and identification, in reading fiction. *Poetics*, 26, 439-454
- Oatley, K., Gholamain, M. (1997): Emotions and identification. In: Hjort, M., Laver, S. (eds.): *Emotion and the arts*. New York: Oxford University Press. 263-281
- Parkinson, B., Fischer, A.H., Manstead, A.S.R. (2005): *Emotion in social relations: Cultural, group and interpersonal processes*. New York: Psychology Press
- Pataki F. (1997/98): A kollektív narratívumok és a csoportidentitás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 5-6, 577-582
- Pennebaker, J.W., Banasik, B.L. (1997): On the Creation and Maintenance of Collective Memories: History as Social Psychology. In: Pennebaker, J.W., Paez, D., Rimé, B. (eds.): *Collective Memory of Political Events. Social Psychological Perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 3-19
- Phillips, L.M. (1988): Young readers' inference strategies in reading comprehension. *Cognition and Instruction*, 5, 193-222
- Pomogáts B. (1996): Trianon és a magyar irodalom. *Tiszatáj*, 6, 68-74
- Pratt, M.L. (1977): *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*. Bloomington: Indiana University Press
- Prentice, D.A., Gerrig, R.J. (1999): Exploring the Boundary between Fiction and Reality. In: Chaiken, S., Trope, Y. (eds.): *Dual-Process Theories in Social Psychology*. New York: Guilford, 529-546
- Preston, S.D., de Waal, F.B.M. (2002): Empathy: its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25, 1-72

- Purkhardt, S.C. (2002): Stories that change the world: The role of narrative in transforming Social Representations. In: László, J., Roger, W.S. (eds.): *Narrative Approaches in Social Psychology*. Budapest: New Mandate. 59-73
- Reynolds, K.J., Turner, J.C., Haslam, S.A. (2000): When are we better than them and they worse than us? A closer look at social discrimination in positive and negative domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 64-80
- Ricoeur, P. (1999): Emlékezet – felejtés – történelem. In: N. Kovács T. (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest. 51-68
- Ricoeur, P. (2006): Idő és elbeszélés. In: Gyurgyák J., Kisantal T. (szerk.): *Történet-elmélet II*. Osiris Kiadó, Budapest. 920-931
- Roccas, S., Klar, Y., Liviatan, I. (2006): The Paradox of Group-Based Guilt: Modes of National Identification, Conflict Vehemence, and Reactions to the In-Group's Moral Violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 698-711
- Rodriguez-Torres, R., Leyens, J.Ph., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez, V. B., Quiles del Castillo, M. N., Demoulin, S., Cortés, B. (2005): The lay distinction between primary and secondary emotions: A spontaneous categorization? *International Journal of Psychology*, 2, 100-107
- Rosenberg, S., Jones, R. (1972): A method for investigating and representing a person's implicit theory of personality: Theodor Dreiser's view of people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 372-386
- Sarbin, T.R. (2001): Az elbeszélés mint a lélektan tö-metaforája. In: László J., Thomka B. (szerk.): *Narratívák 5. Narratív Pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest. 59-76
- Schank, R.C., Abelson, R.P. (1995): Knowledge and memory: The real story. In: Wyer, R.S. Jr. (ed.): *Knowledge and memory: The real story*. Hillsdale: Erlbaum. 1-85
- Schneider, R. (2001): Toward a cognitive theory of literary character: The dynamics of mental-model construction. *Style*, 35, 607-640
- Semin, G.R., Fiedler, K. (1988): The cognitive functions of linguistic categories in describing persons: social cognition and language. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 558-568
- Sibley, C.G., Liu, J.H., Kirkwood, S. (2006): Toward a social representations theory of attitude change: The effect of message framing on general and specific attitudes toward equality and entitlement. *New Zealand Journal of Psychology*, 1, 3-13
- Smith, A.D. (2004): A nemzetek eredete. In: Kántor Z. (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest. 204-229

- Smith, E.R. (1993): Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice. In: Mackie, D.M., Hamilton, D.L. (eds.): *Affect, cognition and stereotyping: Interactive processes in group perception*. San Diego, CA: Academic Press. 297-315
- Smith, E.R., Miller, D., Mackie, D.M. (2000): Producing intergroup emotion by eliciting recalled events. Unpublished manuscript, Purdue University, West Lafayette, IN
- Smith, E.R., Seger, C., Mackie, D.M. (2007): Can emotions be truly group level? Evidence regarding four conceptual criteria. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 431-446
- Somogyvári I. (2006): A nemzeti identitás konstrukciója történelmi regényekben. Magyar Pszichológiai Társaság XVII. Országos Tudományos Nagygyűlése, 2006. május 25.-27., Budapest. p.144
- Staub, E. (1987): Commentary on part 1. In: Eisenberg, N., Strayer, J. (Eds.): *Empathy and its development*. Cambridge: Cambridge University Press. 103-115
- Staub, E. (1997): Blind versus constructive patriotism: Moving from embeddedness in the group to critical loyalty and action. In: Bar-Tal, D., Staub, E. (eds.): *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*. New York: Nelson Hall. 213-228
- Stockwell, P. (2002): *Cognitive Poetics*. London: Routledge
- Stotland, E. (1969): Exploratory investigations of empathy. In: Berkowitz, L. (ed.): *Advances in experimental social psychology* (Vol. 4.), New York: Academic Press. 271-314
- Szabó Zs.P., Banga Cs., Ferenczhalmy R., Fülöp É., Szalai K., László J. (2010): Összefoglaló az implicit szemantika szociálpszichológiai kutatásáról. *Pszichológia*, 1
- Szabó Zs.P., Banga Cs., Fülöp É., László J. (2010): A csoportalapú érzelmek kutatása a szociálpszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle* (közlésre benyújtva)
- Szerb A. (1991): *Magyar irodalomtörténet*. Magvető, Budapest
- Tajfel, H. (1978): *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press
- Tajfel, H., Billig, M.G., Bundy, R.P., Flament, C. (1971): Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 148-178
- Tajfel, H., Turner, J.C. (1986): The social identity theory of intergroup behavior. In: Worchel, S., Austin, W. (eds.): *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson Hall. 7-24
- Tan, E.S. (1994): Film-Induced Affect as a Witness Emotion. *Poetics*, 23, 7-32

- Trivers, R.L. (1971): The evolution of reciprocal altruism. *The Quarterly Review of Biology*, 46, 35-57
- Turner, J.C. (1982): Towards a cognitive redefinition of the social group. In: Tajfel, H. (ed.): *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press
- Vaes, J., Paladino, M.P., Castelli, L., Leyens, J.Ph., Giovanazzi, A. (2003): On the Behavioral Consequences of Infrahumanization: The Implicit Role of Uniquely Human Emotions in Intergroup Relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1016-1034
- Vaes, J., Paladino, M.P., Leyens, J.Ph. (2002): The lost e-mail: Prosocial reactions induced by uniquely human emotions. *British Journal of Social Psychology*, 4, 521-534
- Vaes, J., Paladino, M.P., Leyens, J.Ph.: Priming uniquely human emotions and the in-group (but not the out-group) activates humanity concepts. *European Journal of Social Psychology*, 36, 169-181
- Van Dijk, T.A. (1979): Cognitive processing of literary discourse. *Poetics Today*, 1, 143-159
- Van Peer, W. (1986): *Stylistics and Psychology: Investigations of foregrounding*. London: Croom Helm
- Van Peer, W., Hakemulder, F. (2006): Foregrounding. In: Brown, K. (ed.): *The Pergamon Encyclopaedia of Language and Linguistics, Vol. 4*. Oxford: Elsevier, 546-551
- Viki, T., Calitri, R. (2008): Infrahuman outgroup or suprahuman ingroup: The role of nationalism and patriotism in the infrahumanization of outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 38, 1054-1061
- Viki, G.T., Winchester, L., Titshall, L., Chisango, T., Pina, A., Russell, R. (2006): Beyond secondary emotions: the infrahumanization of outgroups using human-related and animal-related words. *Social Cognition*, 6, 753-775
- Vincze O., László J. (2004): Megküzdési formák Jókai Mór *Erdély Aranykora* című regényében. In: Erős F. (szerk): *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 109-122
- Vincze, O., László, J. (2006): A mentális igék szótára, valamint alkalmazása az automatikus tartomelemzésben. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged
- Vincze O., Somogyvári I. (2003): A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány*, 1, 58-66

Wagner, W. (1998): Social representations and Beyond: Brute facts, symbolic coping and domesticated worlds. *Culture and Psychology*, 4, 297-329

Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzo-Chioldi, F., Markova, I., Rose, D. (1999): Theory and method of social representation. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 95-125

White, H. (1998): *A történelem terhe*. Osiris, Budapest

White, H. (1998a): A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In: *A történelem terhe*. Osiris, Budapest

White, H. (1998b): A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In: *A történelem terhe*. Osiris, Budapest

White, H. (1998c): Az elbeszélés kérdése a mai történelemben. In: *A történelem terhe*. Osiris, Budapest

Wigboldus, D.H.J., Semin, G.R., Spears, R. (2000): How Do We Communicate Stereotypes? Linguistic Bases and Inferential Consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 5-18

Wispé, L. (1987): History of the concept of empathy. In: Eisenberg, N., Strayer, J. (Eds.): *Empathy and its development*. Cambridge University Press. 17-37

Wohl, M.J.A. (2003): Effects of apology on forgiveness and ongoing intergroup relations following a friendly fire killing in Afghanistan. Unpublished data, Carleton University

Zillmann, D. (1994): Mechanisms of Emotional Involvement with Drama. *Poetics*, 23, 33-51

Köszönetnyilvánítás

Elsőként, és a legnagyobb köszönettel témavezetőmnek, Prof. Dr. László Jánosnak tartozom, nemcsak szakmai vezetéséért és támogatásáért, hanem azért is, mert nagy türelemmel arra biztatott – és ezzel sok erőt adott – , hogy egészen más irányú pszichológusi munkám ellenére se adjam fel ezt az utat.

A szekszárdi Nevelési Tanácsadó munkatársai és vezetője megértésükkel, és a kutatáshoz, disszertáció megírásához fontos feltételek biztosításával sokat segítettek nekem.

Barátaim, Horváth Tímea és Bódi Gabriella bizalmukkal, támogatásukkal álltak mellettem – nélkülük nagyon nehéz lett volna.

Köszönöm családom tagjainak a türelmüket – főleg annak, aki a leginkább megérezte azt, mivel jár egy ilyen „munka”: fiamnak, Bálintnak.

Mellékletek

Melléklet 1.:

A csata napja (magyar változat, formázás nélkül)

Reggel szürke volt az ég. A nagyapó vakarta a fejét, s mérgesen mondta:

- Itt hagynak magamba ... Majd adtam volna én nekik ... parádét ... Itt a tavaszi munka a nyakunkon, aztán ott eszi őket a rossebb ...

- No, ember – dűnyögte az öregasszony -, hát mit bosszankodsz már, no. Majd hazajönnek – és a szemét törölgette, meg az orrát szívogatta.

- Haza ... Majd ha rájuk kaparják a földet ... Én meg itt törhetem magam a tavaszival.

Hirtelen megállottak a beszédben, s kifelé figyeltek. Az utcán idegen lárma volt. Az öregasszony behúzta a vállát, a fejét, a vénember köhögött. A gyerekek még aludtak a vackokon, meleg kis arcok bújtak ki a tarka cihák közül.

- Jaj, ne menj ki – szepegett a vénasszony.

- Eh, fogd be már a szád – morogta az öregember, és kilépett a pitvarba. De bizony ő maga is félt, hát csak kilesett az ajtón. Kint két sáros katonát látott, akik valami nyáját tereltek, lóhátról.

Erre kiállott a tornácra, és szürke szemmel bámulta a dolgot. – Hová hajtják azokat a juhokat?

- A bográcsba – kiáltotta az egyik katona nevetve.

- Megette a fene – kiabált az öregember, és egészen berekedt a hirtelen haragtól -, hisz a kislelűben ott vannak a németek.

A két katona magállott. Az egyik feltolta a csákót a fejbúbjára, és egy keserveset káromkodott:

- Héj, az anyja keresztrefeszített micsodáját! Mikor jöttek?

- Itt vannak azok már egy hete!

- Egy hete! Ne bolondozzon kend, mert ... Hát hiszen azt mondják, hogy azok már Esztergomnál vannak. Megszöktek.

Az öregembernek a gubaszürke haja a homlokába lógott, vastag szemöldöke alatt mérgesen nézett, és fojtott hangon szidta a katonákat, hogy így beleszaladtak a németbe. Azzal már nyitotta is a kaput, hogy a birkanyáját beeressze.

- Úgy, úgy öregapó – mondta a vígabb katona -, maga csak lássa el ezeket, aztán, ha jön egy juhászféle ember, hát mondja meg neki, hogy hozzá ne nyúljon, mert ebből eszünk ma ebédet.

Ezzel megfordították a lovat, és elügettek.

Az öregember sietve körülleskelődött, de a szomszédban senki sem volt sehol; mint a tolvaj sietve beterelte az állatokat az udvarra, a nagy csűrbe, rájuk zárta az ajtót, és szénát szórt le rájuk a padlásról.

Ezzel el is telt az idő szépen. Az eső elkezdett lassan cseperegni, az öregasszony a házban pörölt a gyerekekkel, akik hancúroztak. Akkor hallották a falusi dobót.

- A guta üsse meg a dolgukat, mindent eltekert az ördög – szitkozódott az öregember, amikor a dobszóra előjött, s a feleségét ott lelte az eresz alatt, ahogy a dobszó után leskelődött -, most kínlódhatok a veszekedett birkájával. Ez is a nyakamon.

Az öregasszony hallgatott, s lesütötte a szemét. – Igen viaskodott a lelkében a vágó és az öröm. Csak sóhajtgatott nagyokat, hogy jaj istenem, istenem. Jaj, teremtő istenem, könyörülj.

A vén Kisbálint Anti, a kisbíró apja, a sánta verte a dobot, ennek is elment a fia, és azt kiabálta, hogy csata lesz, senki se jöjjön ki a házból, inkább a pincékben, vermekben tanyázzanak.

Az emberekben megállott a vér. Az asszonyok reszkettek. A gyerekek sivalkodtak, de egy-kettőre elverték őket, akkor összebújtak a kályhasutban egymás hátára, és úgy suttogtak, kísérteties meséket beszéltek.

Egy öreg kacska koldus jött, azt behívták a házba, és leültették a földre a kukoricakóró-csomóra. Ez borzasztóan forgatta a szemét, orra-szája mocskos volt, a folyvást csámcsogott. Minden szava az volt, hogy ő hetvenhat esztendő, és hogy nemesember.

Sokat tudott az öreg beszélni, feles volt szavában a piszok, de annál szívesebben hallgatták, és nagyon tisztelték, mert bátran kimondta, hogy a magyarok gyáva kutyák, a németek meg vonyító ebek.

Az öregapó mérges volt a sok hiábavaló beszédért. Ahol egy nemes, az mind hazudik, mert csak a hazugság tartja bennük a lelket. Különben nem is igen hallotta a beszédjét, nagyon magába süppedt, és a nyájról gondolkozott. Nagyon szerette volna, ha azt a két katonát lelőné a csatában, akkor senki se tudná, hogy került ide a juhnyáj, ő meg majd csak kihazudná magát valahogy. Csak a holnap reggelt itt érje a birka, akkor már nincs baj, mert akkorra elviszi a guta a németjét is, a magyart is. Valahogy nagy igazság is volna, hogyha már a fiait elvitték a csatába, legalább egy szép nyáj juhot szerezne ebben az átkozott időben. Már azt is kiszámította, hogy juhászt fogad hozzájuk, de ő maga kezére tartja a nyáját, nem adja ki a hasznát a markából.

Akkor csak tompa pukkanások kezdődtek.

Ettől olyan némaság lett a kis házban, az alacsony és füstöt mestergerenda alatt, hogy meghallották egymás szuszogását, és hogy suhog kint a csendes tavaszi eső az égtől a földre. A vén koldus is megérezte, hogy valami van kint, bár erősen süket volt, és elhallgatott. A gyerekek arca elmeredt és úgy reszkettek a sűrű ágyúdörgésre és a puskák szapora ropogására, hogy a foguk összeverődött, s a szájuk lila lett.

Soká ültek néma csöndben, lassan lehallgatott odakint az erős durrogás: az öregember kiszámította, hogy biztosan lehúzódnak a magyarok a kistelepülés felé.

Meg is mondta ezt. Arra mindenki fellélegzett. Az öreg koldus azt mondta, hogy a puszkagolyó ellen legjobb a vályogfal, mert azon nem megy át. Csak az ablakon be ne jöjjön, akkor nincs semmi baj.

- Tyű – kiáltott fel egyszerre az öregapó -, nem adtam vizet azoknak a szegény jószágoknak ... A guta üsse meg a dolgát, hogy ennyi bajjal kell nekem itt lenni...

Azzal felállott.

- Csak nem akarsz kimenni – kiáltott rá a felesége rémült arccal.

- Csak nem hagyom szomszédjaim veszni a nyomorultakat. Pépet kapnak, mint a csirke. – De azért tévován állott ő maga is.

- Ne menj ki, jaj istenem, teremtőm, ne menj ki – tördelte e kezét az öregasszony, és sovány, repedezett arcán iszonyú félelem volt, fogatlan száján töredező jött ki a hang. Erre a gyerekek is, ahányan voltak, torkuk szakadtából rákezdték a visítást.

- Nagyapó, ne menjen ki kend! Nagyapó!

- Ne visíts, mint a fába szorult féreg! – kiabált rájuk az öreg -, meghallja az ágyú, aztán mindjárt idelő.

Erre a komoly ijedelemre beleszorult a jajgatás a fiatal gégekbe, és kimeredt szemmel néztek, s újra vacogott a foguk, mintha borsót zörgetnek hólyagban.

- No látod, mondtam, hogy elmentek a kislel felé – mondta az öreg, és nyugodtan feltette a fejére a kalapot.

A családja, amely előbb kész lett volna agyontapostatni magát vele, ha erőszakkal ki akar menni közülük menni, most némán, valami dermedt nyugalommal eresztette dolgára.

Az öregember két veder vizet húzott a kúton, és elvitte a pajtába. Ott volt az ajtó előtt egy heverő vályú, azt bevitte, és megtöltötte tiszta vízzel. A szegény juhok bégetve törtettek a vízre, és egymás hegyin-hátán tipródtak.

- Netene – mondta az öreg békés torzsalkodással, ahogy az ember a kedves jószágával zsörtöl.

Nevetett, nagyon jó érezte magát, már biztos volt benne, hogy a magyarok lementek a kislel felé, s a németeket megrakják, elkergetik arra, a Duna felé, és utána viszi az ördög őket is. A két magyart lelövik. Mért ne lőnék, lövik most az embert, és ott fognak szegény fickók heverni a lucskos búzában, valahol a bíró búzájában, vagy a Kürthy úréba. A nyáj meg itt marad, és lehajlott hozzájuk, úgy pofozta őket.

Még ittak volna, de újra puskaropogás hallatszott odakünn, mintha napraforgókórót tördeltek volna a gyerekek, de azért puska volt az. Meg volt ijedve. Ki merjen menni? A szegény állatok nagy lármát csaptak, még inni akartak.

Hát mégis rászánta magát. Két vederrel húzott még nekik. A kút csikorgása úgy sivített, mint a halálmadár, s mikor a vedrekkel a pajtába igyekezett, úgy behúzta a farkcsontját, mintha golyót érzett volna maga után.

- No, vesszettek meg – mondta a telhetetlen állatoknak -, én nem bánom, ha itt dögöltek is, én nem reckírozom többet az életemet.

Kiment a pajtából, s amennyire öreg kezeitől telt, gyorsan zárta be az ajtót. Aztán egyenest a házba.

Hirtelen megint hallotta a puskaszót. De most tisztán, ijesztően csattogva, de jól távol. Mindjárt utána, hogy megállt ijedtében, mintha dongó szállna vagy darázs április elején! Átnézett a szomszédba; ott bizony senki se volt az udvarokon. Bizony okosan teszik, ő se jön többet ki, akármilyen lesz is estig.

Mikor beért a házba, fellélegzett, nagyon megkönnyebbült. A családja tágra nyitott szemmel, szájjal nézett rá, mintha már a sírból jönne vissza.

- No, mit bámultok – mondta nyersen, és tenyérrel szétdörzsölte a homlokán a hideg izzadtságot. – Adj inkább valamit falni, még ma nem haraptam.

Az öregasszony tántorgó lábain a ládához ment. Felnyitotta annak a hosszú tetejét; kenyeret, szalonnát vett elő, és odavitte a kemencéhez, annak a padkájára ült le az öreg.

Nyugodtan elővette a kését a csizmaszárából, és levágott egy darab kenyeret meg egy szelet szalonnát.

- No, nesze – mondta, és egy falatot dobott a legkisebbnek, nevetett, de a gyerekek úgy néztek rá, mintha nem közülük való volna. Reszketve, kísértetet látva.

Az öreg beharapott egy falatot, s alig rágva lenyelte.

- Csak attól a juhásztól félek – mondta aztán gondolkodva.

A felesége elérte a szavát, és lesütötte a szemét.

- Ha azt el nem viszi az ördög...

Leeresztette a karját. Fáradt volt. A nagy, fekete öklei ólomból voltak egyszerre.

-Ejnye, de nehéz a csizmám – mondta idegen hangon -, húzd csak le, kislányom.

A legnagyobb lányka, tizenkét éves, nekiveselkedett, a bal lábáról húzta.

- No, pihenj... - s mogorván dörmögte: - Pedig mindenkit csak nem visz el az ördög.

Az asszony tudta, hogy a juhászra gondol.

A kislány újra nekilátott, és egyszerre lerántotta a csizmát.

Mint a patak, dőlt belőle a félig már megaludt a vér.

Az öreg leesett állal bámult oda.

- Mi az! – ordította olyan hangtalanul, hogy szinte csak a gégeje csiklott. Azután nyögött, halálverítékkal. – Az kell nekik, a parádé ... Mind elszöknek ... Lelövik őket; én meg agyonölhetem magam a tavaszival ...

Pár percig hallgatott. Mindenki úgy állotta körül, némán, dideregve.

Akkor lebukott a földre. Meg volt halva.

Délutánra már ott feküdt a kiságyon, amiről levették az ágyneműt, kinyújtóztatva.

Már a csata elmúlt. A magyarok elnyomták a németeket, és utánuk mentek, arra, le, messze, a Duna felé. A koldus is utánuk baktatott.

Az öregasszonynak a szeméből, orrából szivárogtak a vékony, vizes könnyek.

Este egy lehajtott fejű, szűrös ember jött, görbe fejű bottal, a sarat nézte. A kapu előtt megállt, bejött. A kaput kitárta; a pajtát megnyitotta. A birkanyáj kitódult, egymás fején, tetején. A szűrös juhász köszönt, s utánuk ballagott, még volt annyi jólelke is, hogy a kaput bezárta maga után. Köszönt, és eltűnt a bégető nyájjal.

Az öregasszony, mint az álmot nézte. Nem szólt. Azt a gyalázatos kotlóst befogta, és bevitte az ölében a tojásra.

Az eső egész nap egyforma lassan szitált.

Melléklet 2.

Égi jogász (magyar változat, formázás nélkül)

Kaszás-Kis János világlátásban napszámos volt. Reggeltől estig talicskázott, a határban.

Úgy sírt ez a talicska, mint valami kétéves beteg gyerek, panaszosan, nagyon szomorúan. Folyton földet vitt benne, kövér, zsíros agyagot, a tanyák alatt, mintha az egész földgolyót föl akarná forgatni és egyik helyről a másikra cipelni, soha véget nem érő, végtelen, kilátástalan munkával.

Ő maga nem vágyakozott többre. Egészséges arca pirosan virított. Azt se lehetett látni rajta, hány éves. Akadtak, akik negyvenötnek nézték, akadtak, akik huszonötnek. Olyan időtlen volt, mint a föld.

Háborúban katonának állt. Kétszer megsebesült, egyszer idegsokkot kapott egy gránáttól. Sokáig remegett ettől a *hideg csóktól*, mellyel a halál megérintette csöndes parasztféjét.

De mikor leszerelt és visszatért falujába, arca kinyílt, kék szeme nyájasan mosolygott. Akár az alföldi ég zivatar után.

János talicskázott, mint annak előtte. Vásott, zöldszürke katonanadrágot hordott, gyűrött civilkalapot. Agyaráról pipa lógott, és kedélyesen füstölt.

- Merre járt? - kérdezték tőle.

- Hát amerre a többiek - mondotta.

Acélos, kemény férfitestén nyoma se látszott a fáradalmaknak. Csak éppen hogy nem hízott meg, soha. Szikár maradt a folytonos testi munkában, több száz év alatt - nemzedékeken át - se tudott magára szedni egy latnyi zsírt. Szöghaja dúsan koronázta fejét. De bajusza már nem volt tömött, mintha húsának szikes, kavicsos talajában nem lenne elég életerő, hogy ilyen úri dísz is nagyra nővessen.

- Mégis - erősködtek -, mit csináltak ott, János bácsi? Hiszen ott volt, meg vitézségije is van.

- Lövöldöztünk - szólt, és mosolygott.

Nem szerette a sok szót. Dolgavégeztén hazament viskójába, feleségéhez meg két kisleányhoz.

Közben a falu házaira vörös zászlót aggattak, rossz papírszövetből.

Egy augusztusi délután, hogy kinn hajladozott a földeken, porfelhőben lovasokat látott feltűnedezni, kik vassisakokat és hosszú, zászlós pikákat viseltek. Más oldalról már hallatszott is a recsegő, kietlen trombitaszó, mely valahogy az idegenség és téboly lázát szórta szét az alföldi porba, az akácfaik közé.

- A románok - suttogták.

Húsz-harminc ember jöhetett mindössze, egy tiszt vezetésével, meg két szekér ládákkal, holmikkal.

Bámész emberek, asszonyok, pendelyes gyerekek álldogáltak a községháza előtt és nézték, amint a cigányos, fekete katonák elhelyezkedtek a faluban. Néhány katona szuronyt szegezve megtisztította a teret.

János pipázgatott, a tér oldalán, talicskájára telepedve. Onnan szemlélte nagy bölcsen a nép szétszéledését.

Akkor vette észre, hogy feléje is két szuronyos közeledik. Egyik valamit kiabált, románul, nem értette, mit. Aztán mind a kettő hadonászni kezdett, dühösen. János erre lassan, de tisztességtudóan felkelt, már nyúlt talicskája után, hogy továbbkászolódjon.

De a következő pillanatban arcul csapta, teljes erejéből, a román katona.

Kalapja leesett eléje, a porba.

Óriási riadalom támadt. A falu népe hanyatt-homlok szaladni kezdett, ki merre látott. Az asszonyok sírtak.

- Kaszás-Kis Jánost megütötték - mondták.

- Ejnye - csóválta fejét egy öreg paraszt -, pedig katona volt, katonaeMBER...

- Az - mondta a másik -, négy évig. Szegény.

Jánost egy perc alatt öt katona vette körül, s máris kísérték befelé, a község házába.

Várt az udvaron, csöndesen, katonák őrizete alatt. Estefelé vezették a tiszttel el.

A tiszttel - nagyon fiatal, ápolt hadnagyocska, aki a forró délután se vette le a vastag fehér kesztyűjét - asztalka előtt ült, egymásra vetett lábakkal és cigarettázott. Tolmács útján hallgatta ki.

- Volt nála fegyver? - szölt a tiszttel.

- Nincs kérem nálam semmi - és már nyülni akart a zsebébe, hogy mutassa.

Most hirtelen lefogták.

- Motozzák meg - mondta a tiszttel, katonáinak.

Kivettek zsebéből egy pipát, egy piros és szennyes parasztszobkendőt, egy összegyüirt szovjet huszonöt koronást.

- Otthon sincs fegyvere?

- Nincs.

A tiszttel két vasszakost küldött lakására, hogy tartsanak nála házkutatást, majd a tolmács felé fordult, és hadarva adta ki utasítását:

- Mondja meg neki, ha fegyvert rejteget, azonnal agyonlövik. A töltnyeket is ki kell szolgáltatni. Ha puskát, revolvért, kardot tud valaki másnál, árulja el, különben... Ijesszen rá.

Kinn a falu már eltemetkezett a nyári éjszakába, katonák jártak szerteszét. Senki se tudja, mi lesz.

A járőr visszajövet jelentette, hogy nem lelt nála fegyvert. Erre a tiszttel mondott valamit a tolmácsnak, s Jánost hazaengedték.

Fejére nyomta kalapját, és szédülve, lesunytt fejjel bakalázott a sötét utcán, hazafelé. Nem volt italos ember, de most úgy érezte, hogy részeg és lába tántorog. Mindenki aludt már. Fekete ablakok meredeztek rá. Csak fönn az augusztusi csillagok szikráztak, villamos fénnel.

Sápadtan állt meg a küszöbén. Az asszony sírva borult rá.

- Hát megjött?

- Meg.

János leült az asztalhoz. Az asszony eléje tette a vacsorát.

- Egyen.

De nem tudott enni. Félretolta a tálat, leborult az asztalra.

- Enni se tud - mondta az asszony.

- Világi szégyen ez - szólt János. Akkor fölnyitotta ingét. Mellére mutatott. Szőrös parasztmellén egy forradás rózsaszín nyoma látszott.

- Itt ment be a golyó - mutatta.

Újra az asztalra dőlt, és száraz, könnytelen sírás rázta hatalmas mellét. De nem tudott sírni. Csak fogát csikorította, és valami ugatásféle hallatszott gégejéből.

- Ne vegye annyira szívére - vigasztalta az asszony. - Örüljön, hogy nem vitték el, rabnak.

- A nyavalyás - zúgta János.

- Oltsa el már a világot - kérlelte az asszony, ki közben vetkőzött -, még meglátják és bejönnek.

Hallgatóztak: a csöndes éjszakában járőrök cirkáltak.

János sokáig nem tudott elaludni, vonyítani szeretett volna a fájdalomtól. Ide-oda hánykódott nyoszolyáján, arcát párnájához szorította. Soha életében nem ütötték meg, katonáéknál se. Pörlekedésnél pedig mindig a másik húzta a rövidebbet. Egyszer, hogy vitája akadt egy legénnyel és már majdnem ölre mentek, úgy nézett rá, hogy az inkább elsomfordált. Rettenetes szeme volt.

Most két érdes tenyerét, mely a földmunkától kicserepesedett, arcára borította, megalázva. Jaj, milyen jó, hogy éjszaka hullt rá, sötét, takaró éjszaka. Ez hűtötte szégyenét, mint a hidegborogatás. Körültekintett, és boldogan látta, hogy köröskörül minden fekete, az asztal is, a szék is. Csak néha süvített távolból egy puskagolyó.

Reggel kiment a kúthoz. Sokáig mosakodott egy vödör vízben. Még fejét is belemártotta.

- A bal orcámat ütötte meg - mondta az asszonynak -, itt - és hozzányúlt, mint egy sebhez.

- Meg se látszik.

- Nem?

- Nem - erősítette az asszony, és összevont szemöldökkel vizsgálta a bal arcát, közléről. – Csak menjen a dolgára.

Újra sírt-rítt a talicska. A falu tudta, hogy rendbejött minden.

Erős nap tűzött a földre, éles, agyvelőt hasogató fény. Ezek azok a reggelek, mikor a pusztának már hajnalban láza van. Ameddig a szem ellát, por és fakóság, csak itt-ott kiált véreset egy-egy pipacs. Mezítlábasok kapkodják lábukat a tüzes buckákon, akár parázson táncolnának. Messziről rekedt lárma hallatszik, egy parasztszekér csörömpöl, egy vödör lánc zörög, mely sokáig ér a szomjas kútba. Mintha a homoknak is delíriuma lenne, félrebeszélnek a zajok. Sehol egy foltnyi árnyék a végeláthatatlan sárgaságon.

János egykedvűen ballagott. Szemére húzta kalapja karimáját, a földre nézett.

- Adjon Isten - köszöntötte egy ember.

Ő azonban félretekintett, pironkodva. Rejtegette gyalázatát.

- Mert nem volt igazsága - magyarázta az asszonynak -, ha ő román, én meg magyar, azért nem szabad megütnie. Nála fegyver, én meg pusztá kézzel. De azért szemébe néztem. Meg is mondtam neki, nem bánom, vezessen a fejedelme elé, akár az tegyen igazságot...

- Minek emészti magát. Ami volt, az volt.

Kaszás-Kis János nem mutatkozott emberek előtt. Híre futamodott, hogy mindenkire haragszik.

- Olyan büszke lett - mondogatták a falubéliek sértődötten -, talán bizony arra olyan nagyon büszke - és nevettek.

- Min épekedik mindig? - kérdezte este az asszony.

- Csak úgy gondolkozok.

Sokáig hallgattak, mind a ketten. János szólalt meg.

- Te, anyja, hány magyar lehet a világon?

- Azt mondják, van tizenkétfélmillió is.

- Román, az nincs annyi - mondta János.

- Lehet.

- De francia, az sok van. Nagyon sok. Az lehet húszmillió is.

János megint elgondolkozott.

- Meg az angol - tette hozzá. - Az is sok van. Nagyon sok. Abból van legtöbb.

- Látott kend angolt?

- Nem láttam egyet se. Csak taliánt. A fronton. Annyi volt, mint a nehézség. Azok a nagy hegyek tele voltak velük. Haj, ha egyszer...

- Mit bánja kend a más dolgát. Majd eligazítják az urak.

Később nem bolygatta ezeket. De azon gondolkodott, mit tegyen, hogy valamiképp elintézzé ügyét, a szégyent, mely rágódott rajta, akárhogy is beszéltek a többiek. Azóta többször találkozott a katonával. Közönyösen sétifikált, hosszú szuronyával, a községháza előtt, vagy ült a földön és fehér fogával zöld almát rágott. Értelmetlenül tekintett rá a román, a havasi pásztorok nagy nyugalmával. Talán azt se tudta, ki ez a magyar talicskás. János elképzelte, hogy nekirohan és arcul üti kétszer... jobb oldalt is... bal oldalt is... hosszú, gyapjas fekete hajába csimpaszkodik és rángatja... ordít... üvölt... vagy kést szúr gégejébe... s a piros vér magasra buggyan... mint a szökőkút... Aztán - mit bánja - mellébe bökheti ő is a szuronyát. Vagy fölkötheti arra az eperfára, mely mellett áll.

Ájulatos gyönyörűség környékezte meg a bosszú gondolatára, úgy, hogy szédülni kezdett s a fához támaszkodott.

De hát eltünteti-e ezzel az ő világi szégyenét?

Vállat vont, és köpött, a porba.

Nem érdemes ez se.

Hanem nagyon szeretett egyedül lenni, távol az emberektől, akiket gyűlölt, és hacsak tehetne, elkerülte őket, hogy ne vallassák, mint is volt az. Legjobban érezte magát kinn a tarlón, a dűlőutakon, hol csak a fagyal nyílt, céltalanul, meg a lila számartövis.

Amint csörgött arcáról a verejték és leheveredett - pilledten - egy kazal árnyékába, egyszer-másszor az is megfordult fejében, hogy elutazik innen. Világgá megy, Amerikába,

vagy még messzebb. A világ végére, túl az Óperenciás tengeren, hol már nincs semmi sem, és le lehet lógatni lábát ebbe a semmibe. Milyen nagyszerű is lenne az. Csakhogy erre pénz kell, aztán a románok miatt senki sem mozdulhatott.

Egy idő után János megengesztelődött, csillapult indulata. Már olykor szóba elegyedett másokkal is. Elmesélte, mit művelt az olasz fronton, betért a kocsmába, a parasztok szerették őt, mert szóval tartotta a társaságot, és mindig tudott valami szívderítőt, mulatságost, képtelent mondani, hol verset, hol találós mesét. Aztán, mikor felöntöttek a garatra, és szemük babonásán parázslott a pálinka mérgétől, megkérték, hogy énekeljen. Pogány-rossz hangja volt. Sápító és ércetlen, mint a repedt fazéké. Hallása meg semmi. De úgy tudott figurázni, hogy kész mulatság volt hallgatni. Félrecepta kalapját, arcát csúfságból feszítette, szemével orra hegyére bandzsított.

Ilyen mulatságok után hajnaltájt vetődött haza, holtrészezen.

Egy éjszaka az asszony hiába várta. Megvirradt, és még mindig nem jött. Csak délfele állított be. De nem volt részeg, csak komor és fontoskodó.

- Hát kend hol kuncsorog egész éjszaka?

Nem felelt, hanem aggodalmasan körültekintett.

Bezárta maga mögött a konyhaajtót.

Csak aztán mondta el az asszonynak, titkolózva, majdnem sűgő hangon:

- Meghívtak.

- Ugyan hová a csudába hívták volna magát? - fanyalodott az asszony. - Talán a kocsmába, hogy egész éjszaka tivornyázzon?

- Nem - szólt János -, nagy rangot kaptam én, asszony, nagy tisztességet.

És két kezével nyomkodni kezdte homlokát.

- Az úgy esett - folytatta -, hogy kinn ültem a tarlón. Csöndes szép este volt, pipázgatók és nézem a csillagokat. Úgy hulldogáltak azok, mint az eső. Hát mit látok? Az ég csak kinyílik, háromfelől, olyan világosság támad, mint fényes nappal, és fönn a felhőkbe muzsikát hallok, de olyan erősen, mintha hús banda húzná egyszerre. Akkor nevémen szólítanak; „Kaszás-Kis János”, mondja valaki. „Jelen” - mondom én, regula szerint. „Te majd a magyarok dolgát igazítod, már mint égi jogász” - mondja az a hang. „Igenis” - mondtam, és akkor leborultam a földre.

Az asszony szája tátva maradt a csodálkozástól.

- Miket beszél?

- Az ám. Még a Szent Dávid is hegedült a holdban.

Mivelhogy kihirdették, törvényesen, Kaszás-Kis János ezentúl maga konfiskálja a szegény nép érdekét.

Az asszony letette a kést, mellyel krumplit hámozott, beengedte a konyhába a gyerekeket. Vállat vont, és régi kellemetlen hangján szólt urához:

- Kend is jobban teszi, ha másra áll a gondja. Szavalni, meg cifrázni a szót, azt érti - pirongatta az asszony - De az is bolond ám, aki ilyen marhaságokat beszél.

Tél derekán cihelődni kezdtek a faluból a románok. Hogy kivonultak a megszállás után, ismét megoldódott a nyelve:

- Hát most mi lesz? - kérdezték tőle, mert tudták, hogy betűs ember, és úgy szónokol, mint egy képviselő.

Kaszás-Kis János Atilláról, Szent Istvánról, Mátyás királyról beszélt, de Wilsonról és Clemenceau-ról is tudott már mindent.

- Csak az lesz majd - folytatta -, hogy összejön minden magyar, aki csak él a föld hátán. Aszt megalakítják közös határozással a népek ligáját, vagyis hogy a fő-fő törvényt. Népszavazás lesz. Demokrácia, az is lesz. Akkor kiderül a magyarok igazsága, már hogy nem ők voltak a hibásak, és elkövetkezik az igazi háború, ami még nem volt. Mindenkinek része lesz benne. Még a kismagyar gyerekek is ott ülnek majd, de csak hátul. Azok szedik föl a golyót, amit kiló az ellenség, meg a kapszlit, ami a földre potyog, mer akkor semminek se szabad kárba veszni.

- Honnét tudja ezt, János bácsi?

- Megjelentették nekem, mármint égi jogásznak, hivatalosan.

Úgy esett, hogy egy reggelen - se szó, se beszéd - gyalogszerrel az állomásra ment. Pörge kalapja mellé árvalányhaj bokkrétát tűzött, kezében rövidszárú fokost szorongatott. Harmadosztályú kocsiba szállt, és szónoklatokkal, tréfás versezetekkel Budapestig mulattatta útitársait, kik ökredeztek a nevetéstől.

Budapesten egy hét múlva a pályaudvarok táján tűnt föl. Itt árulgatta verseit, zöld, piros szalmapapíron, az *Égi Jelenés* és a *Hazám* címűt, de nemigen volt keletjük.

János arca most is piroszozsgás volt, szeme zavartalanul kék, szava ejtése paraszti és ízes, példaképe a fajtájának, mely annyira bölcs és józan, hogy szenvedésében is úri mértéket tart, örületében is ügyel méltóságára.

Kabátjára, baloldalt - a szíve fölé - nemzetiszínű szalagot varrt, kereszt alakban.

Ha kérdezték, miért, ezt felelte:

- Mivelhogy Krisztus urunkat is keresztre feszítették.

Délelőttönként nyakába vette a várost. Válláról foltos, ütött-kopott paraszttarisznya lógott, melybe kenyeret tett, papírokat. Ezt akarta bejelenteni mindenütt. A minisztériumokban, a hivatalokban, a lapok szerkesztőségeiben, „*miszerint hivatalosan is vegyék tudomásul*” és „*tételessék határozatba minden magyarok ártatlansága*”.

- Begyakoroltatván az igazságtevésbe, mint hiteles, égi jogász hirdetem és perhorreszkálom a népek törvényét - mondotta.

Ruhája hónapok múltán cafatokban lógott testéről, hajtókáját belepte a piszok. Egyszer egy kispesti kocsmában megverték és kirúgták az ajtón. Orrán sokáig látszott két véres csík. Az emberek megálltak a fűzfapoéta előtt, aki valamit hasonlított Hazafi Veray Jánoshoz, és nézték.

Körötte pedig folyt az élet. Szónokoltak, loptak, raboltak, irigykedtek és rágalmaztak, üzleteket kötöttek, a valutaüzérek feleségei díszelőadásra hajtattak az Operaházba, a pöffedt igazgatók szájukban füstölgő szivarral vágattak gépkocsijukon, a vendéglőkben cigányoztak, a kávéházban tortákat ettek, a bárban a város ringyó-színésznői angol és francia tisztekkel pezsgőztek, az orfeumban csiklandós kuplékat daloltak és foxtrottot lejtek, a klubban százezer koronás bankókat húztak ki egy tétre, a tőzsdén *hausse* és *baisse* volt, a márka árfolyama emelkedett és esett, és csaltak, lisztel, zsírral és cukorral, selyemmel, gyémánttal és szesszel,

szerellemmel, művészettel és politikai jelszavakkal, kabáttal és gubával, magyarsággal és nemzetköziséggel egyaránt.

János minderről semmit sem tudott.

Amint esténként zúgó parasztféjét egy gázlámpához nyomta, és nézte a reménytelen kavargást, ő volt ebben a hűtlen országban a hűség, ő volt ebben a rohadt városban a megalázott szenvedés, a pokolba hullajtott ártatlanság, a jogászfajta szent prókátora, a leggyilkosabb világtörténelmi per égi fiskálisa, a vértanú, kürtös és apostol, a dalolni és szólni nem tudó igric, aki csikorgó-ízetlen rigmusokban jajgatja ki barbár fájdalmát, a századokig parlagon hagyott parasztság magára ocsúdása, az eltékozolt napkeleti gazdagság, a sajtó visszaemlékezés, egy nép ki nem szakadható halálordítása. Ő volt a magyar költő.

Melléklet 3. – Kérdőív A csata napja című novellához

Nem:

Kor:

Kód:

Miután elolvasta a novellát, kérjük, válaszoljon az alábbi kérdésekre:

1. Mennyire tudta a novella olvasása közben beleélni magát az *öregember* helyzetébe? Jelölje az alábbi skálán, az érzésének megfelelő szám bekarikázásával!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevéssé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem tudtam   bele tudtam
beleélni   élni magam
magam

2. Mennyire tudott azonosulni az *öregemberrel* (érzéseivel, gondolataival)? Válaszát jelölje az alábbi skálán az adott szám bekarikázásával!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevéssé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem tudtam   azonosulni
azonosulni   tudtam

3. Mennyire tudta megérteni az *öregember* viselkedését? Válaszát jelölje karikázással!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevéssé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem   értettem
értettem

4. Mennyire tudta a novella olvasása közben beleélni magát az *öregasszony* helyzetébe? Jelölje az alábbi skálán, az érzésének megfelelő szám bekarikázásával!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevéssé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem tudtam   bele tudtam
beleélni   élni magam
magam

Melléklet 4. – Kérdőív az Égi jogász című novellához

Nem:

Kor:

Kód:

Miután elolvasta a novellát, kérjük, válaszoljon az alábbi kérdésekre:

1. Mennyire tudta a novella olvasása közben beleélni magát *Kaszás-Kis János* helyzetébe? Jelölje az alábbi skálán, az érzésének megfelelő szám bekarikázásával!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevésbé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem tudtam   bele tudtam
beleélni   élni magam
magam

2. Mennyire tudott azonosulni *Jánossal* (érzéseivel, gondolataival)? Válaszát jelölje az alábbi skálán az adott szám bekarikázásával!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevésbé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem tudtam   azonosulni
azonosulni   tudtam

3. Mennyire tudta megérteni *János* viselkedését? Válaszát jelölje karikázással!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevésbé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem   értettem
értettem

4. Mennyire tudta a novella olvasása közben beleélni magát az *asszony* helyzetébe? Jelölje az alábbi skálán, az érzésének megfelelő szám bekarikázásával!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevésbé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem tudtam   bele tudtam
beleélni   élni magam
magam

5. Mennyire tudott azonosulni az *asszonnyal* (érzéseivel, gondolataival)? Válaszát jelölje az alábbi skálán az adott szám bekarikázásával!

1 ..... 2 ..... 3 ..... 4 ..... 5 ..... 6 7
egyáltalán   alig   kevésbé   átlagosan   eléggé   nagyon   teljes mértékben
nem tudtam   azonosulni
azonosulni   tudtam

KÉRDŐÍV

Kérjük, jelölje meg, mennyire ért egyet (1-egyáltalán nem, 2 – alig, 3 - kevéssé, 4 – átlagosan, 5 – eléggé, 6 - nagyon, 7 – teljes mértékben) a következő állításokkal

Természetes számomra, hogy magyar vagyok	1	2	3	4	5	6	7
Nem érzek közösséget a magyar emberekkel	1	2	3	4	5	6	7
Nem tartom magyarnak magamat	1	2	3	4	5	6	7
Szívesen élek Magyarországon	1	2	3	4	5	6	7
Nem fűznek erős kötelek a magyarsághoz	1	2	3	4	5	6	7
Örülök, hogy magyarnak születtem	1	2	3	4	5	6	7
Büszke vagyok a magyarság teljesítményeire	1	2	3	4	5	6	7
Magyarnak érzem magam	1	2	3	4	5	6	7
Életemet tudnám adni a hazámért	1	2	3	4	5	6	7
Külföldön járva nem hoz izgalomba, ha magyar szót hallok	1	2	3	4	5	6	7
Ha külföldön élnék, nem éreznék honvágyat	1	2	3	4	5	6	7